

Heinää ja vettä?

Heinäveden seurakunta nälkävuosina

1865–1869

Itä-Suomen yliopisto

Filosofinen tiedekunta

Läntinen teologia

Pro gradu –tutkielma,

kevät 2011

Kirkkohistoria

Aino-Maija Turunen

ITÄ-SUOMEN YLIOPISTO – UNIVERSITY OF EASTERN FINLAND

Tiedekunta – Faculty Filosofinen Tiedekunta		Osasto – School Teologian osasto	
Tekijät – Author Aino-Maija Turunen			
Työn nimi – Title Heinä ja vettä? Heinäveden seurakunta nälkävuosina 1865–1869			
Pääaine – Main subject	Työn laji – Level	Päivämäärä – Date	Sivumäärä – Number of pages
Kirkkohistoria	Pro gradu -tutkielma	x 31.5.2011	78
	Sivuainetutkielma		
	Kandidaatin tutkielma		
	Aineopintojen tutkielma		
Tiivistelmä – Abstract			
<p>Heinävesi oli laaja ja harvaan asuttu pitäjä Savon ja Pohjois-Karjalan välimaastossa. Asukkaita pitäjässä oli vuonna 1865 hieman yli 7 000, mutta väkiluku laski runsaasti nälkävuosien aikana. Seurakunnassa oli kaksi pappia vuosina 1865–1869. Seurakunnan ensimmäinen kirkkoherra Carl Gustaf Vargentin kuoli vuonna 1865 ja hänen tilalleen kirkkoherraksi tuli kesällä 1866 Johan Jacob Rahm. Kappalaisena oli Alexander Edvard Ruuth.</p> <p>Koko vuosikymmenen alun seurakunta oli kärsinyt huonoista sadoista, jotka huonontuivat entisestään vuoden 1865 jälkeen. Mitättömäksi jääneet viljasadot ajoivat seurakuntalaiset velkakierteeseen, kun edellisvuosien velkoja ei pystytty maksamaan takaisin uudesta sadosta. Seurakunta joutui turvautumaan kruunulta saatuihin viljalainoihin, jotta se pystyi turvaamaan asukkaiden toimeentulon ja sai pidettyä yllä viljamakasiinia. Koska 1800-luvulla ihmisten ravinto koostui pitkälti eri viljalajeista, olivat katovuodet sen vuoksi hyvin tuhoisat. Kun ruis- ja ohrasadot jäivät pieniksi, ei velkojen ja muiden maksujen jälkeen jäänyt viljaa syötäväksi tai siemenviljaksi.</p> <p>Ravinnon vähäisyys ja yksipuolisuus, työsuhteiden päättyminen varojen puutteen vuoksi sekä haluttomuus joutua vaiivahoidon elätettäväksi ajoivat ihmiset kerjäämään. Seurakunta oli jaettu piireihin, joiden tuli huolehtia oman alueensa vaiivaisista. Oman piirin ulkopuolista kerjäläistä ei saanut auttaa, vaan väkeä kehoitettiin pysymään omissa piireissään. Työhön kykenemättömät seurakuntalaiset ja turvattomat alle 16-vuotiaat lapset annettiin elätteelle vuodeksi kerrallaan. Työhön kykenevät vaiivaiset pantiin ruodulle, jossa vaiivainen saattoi tehdä työtä elantonsa eteen. Kerjäläismäärien kasvaessa myös kulkutaudit levisivät, sillä ihmiset asuivat ahtaissa oloissa, joissa täit levittivät tauteja. Suurimmat kuolinsyyt vuosien 1865–1869 aikana olivat tyyfus, punatauti, hermokuume ja hinkuyskä. Pahin kuolonvuosi oli 1868, jolloin kulkutaudit veivät Heinävedellä hautaan yli 700 henkeä.</p> <p>Sairaanhoito oli seurakunnassa pitkälle pappien vastuulla, sillä piirilääkäri kävi pitäjässä vain harvoin. Muutamia sairaita lähetettiin lääninsairaalaan Mikkeliin, mutta enimmäkseen ihmiset sairastivat kotona huonoin tuloksin. Suuri kuolleisuus ei paljolti kuitenkaan vaikuttanut seurakunnan toimintaan, vaan seurakunnan perustoiminnot kuten rippikoulu ja kinkerit säilyivät toimintamuodoiltaan lähes entisellään. Myös avioliittoja solmittiin katovuosina kiitettävästi, eikä syntyvyydessäkään ollut laskua kuin hetkellisesti. Kuolleisuus kasvoi pitäjässä kuitenkin niin paljon, että seurakunnan hautausmaata jouduttiin laajentamaan vuonna 1868.</p> <p>Peräkkäisiä katovuosia pidettiin rangaistuksena kristillisen elämän laiminlyönnistä ja ihmisten laupeuteen vedottiin huono-osaisten auttamiseksi. Sama kato kosketti kuitenkin lähes kaikkia pitäjän asukkaita, joten erityistoimenpiteisiin joutuivat ryhtymään niin loiset kuin talollisetkin.</p> <p>Vuonna 1869 seurakunta pääsi jälleen elämän syrjästä kiinni viljasatojen onnistuttua ja kulkutautiepidemioiden laannuttua. Syyskuussa pidettiin vihdoinkin kokous kunnallishallituksen asettamisesta Heinävedellä. Asetus kunnallishallituksesta maalla oli annettu jo 1865, mutta seurakuntalaiset olivat anoneet asiaan senaatilta lykkäystä jo useasti, mutta raskaiden vuosien jälkeen väki oli valmis ottamaan askeleen eteenpäin.</p>			
Avainsanat – Keywords Nälkävuodet, Heinävesi, köyhäinhoito, sairaanhoito			

SISÄLLYS

Tutkimustehtävä	2
I Johdanto	4
1. Seurakunta Savon laitamilla	4
2. Köyhät ja vaivaiset	7
3. Kasvava nälkä ja huononeva sato	11
II Taudit ja luonto vievät veronsa (1865–1866)	15
1. Tyhjät varastot köyhdyttävät väkeä	15
2. Tyyfuksenkäryinen kulovalkea	21
3. Sosiaalinen kenttä	26
III Ankarimmat ajat (1867–1868)	32
1. Kurja kerjäläinen	32
2. Leipänsä eteen on tehtävä töitä	35
3. Auttaako nälkään sana vai leipä?	45
4. Elämä voittaa kuoleman – avioliiton ilo ja lasten nauru	51
IV Pitäjä nousee jaloilleen (1869)	56
1. Sato täyttää varastot	56
2. Kansa voimistuu	61
3. Katse eteenpäin	63
V Tutkimustulokset	65
Liitteet	70
Lyhenteet	71
Lähteet ja kirjallisuus	72

TUTKIMUSTEHTÄVÄ

Tämän tutkimuksen tehtävänä on selvittää 1860-luvun nälkävuosien Heinävedellä aiheuttamia vaikeuksia ja tutkia seurakunnan toimintaa kriisivuosien 1865–1869 aikana. Heinäveden asutushistorian vaiheista on tehty useita tutkimuksia, mutta juuri suuria nälkävuosia koskevaa tarkkaa ja laajaa tutkimusta ei kukaan ole vielä tehnyt. Selvitän tässä tutkimuksessa kuinka nälkä ja taudit vaikuttivat seurakunnan toimintaan muun muassa köyhäinhoidon osalta, kun paikkakunnan nopea väestönkasvu oli lisännyt tilattoman väestön määrää. Tutkin myös, mihin erityistoimenpiteisiin seurakunta joutui nälkävuosien aikana turvautumaan ja miten vuodet vaikuttivat tavanomaiseen kirkolliseen elämään. Varsinaisten kriisivuosien 1866–1868 lisäksi luon lyhyen katsauksen vuoteen 1869. Kyseisen vuoden osalta merkityksellisiä ovat kunnallishallituksen perustamiseen liittyvät toimet, sillä nälkävuosien aikana muutospainet koskettivat juuri seurakunnallista hallintoa.

Tutkimus etenee kronologisesti ja pohdiskelen jokaisessa pääluvussa samoja kokonaisuuksia. Näin tapahtumien kulku ja niihin reagoiminen tulevat käsitellyiksi. Samalla mahdolliset vuosittaiset erityispiirteet sekä esimerkiksi avustustoiminnan muutokset eivät jää huomaamatta.

Tutkimukseni tärkeimmät teemat ovat väestön sosiaaliset ja rakenteelliset muutokset, pitäjäläisten sairastavuus ja sen mukanaan tuomat ongelmat sekä kirkollinen toiminta ja sen muutokset. Varsin suuren merkityksen tutkimuksessa saavat seurakunnan järjestämä vaivaishoito ja köyhälle väestölle järjestetyt hätäaputyöt. Maaseudulla väki eli vielä pitkälti pelloista saatujen tulojen varassa, minkä vuoksi viljamakasiinotoiminta sekä seurakunnan ottamat viljalainat saavat merkittävän osan tutkimuksessa.

Lähteinäni ovat Heinäveden seurakunnan kirkon- ja kirkkoneuvoston kokousten sekä pitäjänkokousten pöytäkirjat. Kuolleisuus-, syntyvyys- ja avioliittotaulukot sekä rippikirjat ja rikos- ja sakkoluettelot valaisevat seurakunnan rakenteellisia ja sosiaalisia muutoksia. Papiston käymä kirjeenvaihto Mikkelin läänin

johdon kanssa selventää tilannetta niin Heinäveden seurakunnan kuin koko maan osalta. Joroisten piirilääkäriin Sanfrid Hällströmin seikkaperäiset vuosikertomukset kertovat seurakunnan asukkaiden terveydentilasta, satovuosista ja kelioloista. Olen käyttänyt lähteinä myös internetissä olevia Historialliseen sanomalehtikirjastoon digitoituja sanomalehtiä. Tutkimusta tukevasta kirjallisuudesta tärkeimpiä ovat *Oiva Turpeisen Nälkä vai tauti tappoi?* ja usean kirjoittajan artikkeleista koottu *Kun halla nälän tuskan toi*. Molemmat teokset valaisevat nälkävuosien sosiaalisia ja taloudellisia tapahtumia sekä auttavat muodostamaan kokonaiskuvaa tutkittavasta ajanjaksosta. *Heinäveden historian* ensimmäinen ja toinen osa auttavat ymmärtämään paikkakunnan oloja ja sosiaalisia suhteita, mutta seurakunnallisen elämän osalta kirjat vaikenevat vuosista 1866–1868. *Kaarlo Wirilanderin Savon historia III* antaa laajemman kuvan koko Savon alueesta, minkä vuoksi se on oivallinen apu verrattaessa Heinäveden nälkävuosia muun maakunnan elämään.¹

¹ Hämynen 1986; Turpeinen 1986; Martikainen 1989; Kun halla nälän tuskan toi 1991; Wirilander 2000.

I JOHDANTO

1. Seurakunta Savon laitamilla

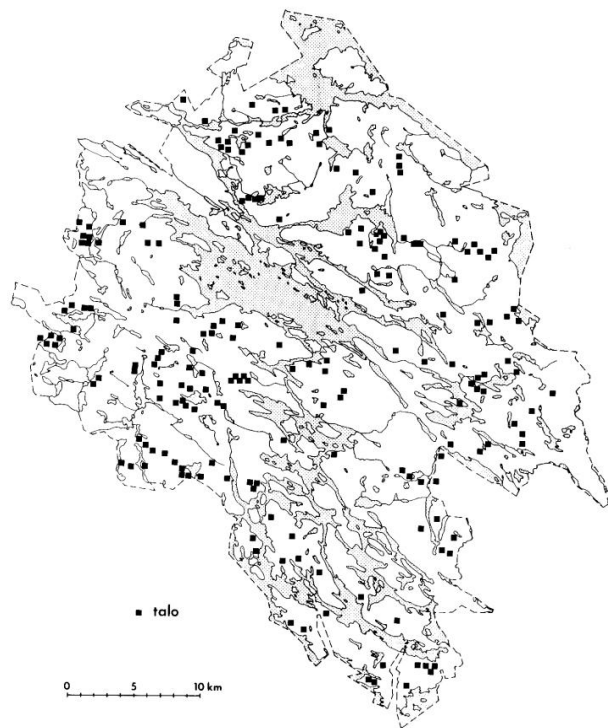
Alueeltaan Heinävesi oli 1800-luvun jälkipuoliskolla laaja ja vesistöjen pirstaloima. Hankala mäkinen maasto ja pitkät välimatkat kylien välillä vaikeuttivat ihmisten liikkumista paikasta toiseen. Asukkaita seurakunnassa oli 1800-luvun alussa noin 2 600. Vuoteen 1865 mennessä väkiluku oli melkein kolminkertaistunut yli 7 000 asukkaaseen. Työtekevä väestö koostui pääosin tilattomista, joista suurimmat ryhmittymät olivat loiset, rengit ja piiat. Käsityöläisten ja sahatyöläisten osuudet kasvoivat lähestyttäessä 1860-lukua, mutta niiden osuus kokonaisväestöstä jäi suhteellisen pieneksi. Varsinaisia säätyläismaanomistajia oli vain muutama koko pitäjässä. Talollisia, lampuoteja ja torppareita oli huomattavasti enemmän kuin säätyläisiä, mutta määrällisesti vain puolet loisten ja renkien määrästä. Sen sijaan määrältään vähäiset tilat olivat tynnyrialoina mitattuna kooltaan Savon suurimpia. Toki tässä suhteessa on otettava huomioon savolaisen kaskeamalla raivatus alueen karu maaperä ja se, että yhtenäistä maa-alueita oli varsin vähän lukuisten vesistöjen vuoksi. Viljelyalaksi kelpaavan maan todellinen koko ei siis välttämättä vastannut mitattua tilusalaa.²

Heinävesi oli 1860-luvulla suhteellisen harvaan asuttua seutua. Seurakunnan alueella asui suunnilleen 6-7 henkeä neliövirstalla (runsaalla neliökilometrillä). Heinäveden seurakunnan osuus Savon väkiluvusta oli arviolta 3 % ja se kuului näin ollen väkiluvultaan Savon pienimpiin itsenäisiin seurakuntiin. Savon alueella maalaistaloudet olivat 1860-luvulla suhteellisen pieniä. Enimmäkseen taloudessa asui 6-10 henkeä tai jopa sitä vähemmän. Varsinaisia suurperheitä ei siis Savossa juurikaan tavattu. Alueellisesti seurakunta sijoittui Savon ja Pohjois-Karjalan välimaastoon. Heinävesi kuului Mikkelin lääniin ja 1860-luvulla kuvernöörinä oli kenraalimajuri Theodor Thilén. Vuonna 1870 pitäjän suurimmat naapurit olivat

² Hämynen 1986, 90, 103–111; Wirilander 2000, 163–164.

Tuusniemi, Leppävirta, Rantasalmi ja Kerimäki.³ Kirkollisen hallinnon osalta Heinävesi kuului Porvoon hiippakuntaan ja Pohjois-Savon rovastikuntaan. Samaan rovastikuntaan kuuluivat Kerimäki, Rantasalmi, Sääminki, Pieksämäki, Haukivuori, Joroinen ja osia Suonenjoesta. Porvoon hiippakunnan piispana 1860-luvulla toimi Frans Ludvig Schauman. Lisäksi Heinävesi kuului Joroisten piirilääkäripiiriin, joka käsitti myös Pieksämäen, Haukivuoren, Juvan, Joroisen ja osia Suonenjoesta. Joroisten piirilääkärinä toimi katovuosien aikana Sanfrid Hällström.⁴

Asutus Heinävedellä vuonna 1865⁵

Heinävesi kuului 1800-luvun puoliväliin saakka Rantasalmen seurakuntaan. Oma kappeliseurakunta siitä tuli vuonna 1810. Itsenäinen Heinäveden seurakunta perustettiin vuonna 1852 ja se sai ensimmäisen oman kirkkoherransa vuonna 1857. Entinen Kangasniemen kappalainen Karl Gustaf Vargentin auttoi nuorta seurakuntaa nousemaan

³ Harmaja 1936, 391; Wirilander 2000, 88, 305; Viipurin-Porvoon-Tampereen hiippakunnan historia 2005, 581.

⁴ Turpeinen 1986, 57 - 58, 265; Wirilander 2000, 138 - 141; 345 - 348; Koskenvesa 2005, 121 - 122.

⁵ Hämynen 1986, 90.

jaloilleen. Hän ehti olla Heinäveden kirkkoherrana kahdeksan vuotta ja edisti tuona aikana etenkin pitäjäläisten lukutaitoa. Vargentin perusti pitäjään ensimmäisen lainakirjaston sekä puolusti painokkaasti lasten koulunkäynnin tarpeellisuutta. Hän kuoli 54-vuotiaana 1865 ja hänen jälkeensä seurakuntaa tuli paimentamaan Johan Jakob Rahm Kiuruvedeltä. Hän oli toiminut Kiuruveden kappalaisena ollessaan ahkerasti köyhäinhoidon hyväksi ja saanut työstään paljon kiitosta. Köyhäinhoidon parissa hän sai jatkaa myös Heinävedellä, sillä nälkävuodet koettelivat pitäjää juuri kirkkoherran ensimmäisinä työvuosina. Rahm oli seurakunnan kirkkoherrana vuoteen 1879, jolloin hän siirtyi Leppävirran kirkkoherraksi. Hän oli innokas kansakoulun puolustaja. Sellaista ei silti pitäjään saatu, kun vasta Rahmin muutettua pois. Hän kuitenkin jatkoi edeltäjänsä työtä ja edisti seurakuntalaisten lukutaitoa perinpohjaisella rippikouluopetuksella.⁶

Heinäveden kappalaiseksi tuli vuonna 1860 kirkkoherran apulainen Alexander Edvard Ruuth Kaukolasta. Hän astui virkaansa vappuna 1861. Hänestä tuli pian hyvin suosittu mies pitäjässä, sillä hän osallistui useisiin pitäjän yhteisiin toimiin virkansa ulkopuolella. Ruuth toimi seurakunnan kappalaisena kuolemaansa, vuoteen 1878 saakka.⁷

Papit olivat kansan ja valtiovallan välisiä asiamiehiä. He toimivat kansan puhemiehinä valtiovallan suuntaan sekä taivuttelivat vastaavasti kansaa valtiovallan asettamiin vaatimuksiin ja velvollisuuksiin. Uusi köyhäinhoitoasetus vuodelta 1852 muutti papin työtä maallisemmaksi. Seurakuntaan perustettiin köyhäinhoitohallitus, jonka johdossa toimi kirkkoherra. Maallisten tehtävien lisääntyminen vei aikaa hengellisen elämän hoidolta, kun papin työtehtäviin kuului viljalainojen hankinta, hätäaputöiden järjestäminen ja vaivaishoito.⁸

Hallinnollisesti pitäjän asioista päättivät kirkon- ja pitäjänkokoukset. Nuori seurakunta kokoontui sunnuntaisin jumalanpalveluksiin. Jumalanpalvelusten jälkeen kokoonnuttiin kirkon vieressä sijaitsevaan pitäjätupaan päättämään seurakunnan asioista. Puheenjohtajana toimi kirkkoherra tai kappalainen. Kokouksen muu väki

⁶ Hämynen 1986, 405 - 407; Martikainen 1989, 251 - 252; Wirilander 2000, 350; Tullinen 2010, 31.

⁷ Leppänen 1986, 415–416.

⁸ Soikkanen 1991, 224–225; Murtorinne 1992, 206.

koostui normaalipyhinä luottamusmiehistä ja talollisista. Suuremmista rakennushankkeista keskustellessa kokouksiin kerääntyi väkeä runsaamminkin kaikista sosiaaliryhmistä. Tästä oiva esimerkki oli 1860-luvulla polttavaksi kysymykseksi noussut kirkon korjaus. Vuonna 1862 valmistuneen kirkon korjauksen maksut päätettiin kantaa jousittain eli henkilöittäin kaikilta, aivan köyhimpiä lukuun ottamatta. Päätös poiki kuitenkin valituksia aina kuvernöörille saakka, minkä vuoksi seurakunta joutui turvautumaan lainaan. Tulevien katovuosien kannalta tämä ei ymmärrettävästi ollut seurakunnalle hyväksi.⁹

2. Köyhät ja vaivaiset

Köyhyyden ja vaivaisuuden käsitteet aiheuttivat päänvaivaa jo 1800-luvulla. Köyhät leimattiin helposti laiskoiksi, aloitekyvyttömiksi ja paheellisiksi. Köyhyys nähtiin lapsuudesta saakka yksilöön pesiytyneenä ominaisuutena, jota piti pyrkiä kasvatuksella parantamaan. Aikuiset köyhät olivat taas monen mielestä jo kadotettua väkeä. Vaikka periaatteessa vaivaisapua piti antaa myös työkykyisille köyhille, aikuisten köyhien avustaminen nähtiin vain huonojen ominaisuuksien tukemisena. Monen mielestä apua tuli antaa vain sitä todella tarvitseville eli työkyvyttömille köyhille ja sairaille. Tämän lisäksi avustamisen piti olla vapaaehtoista ja näin mahdollisimman kristillistä. Rahvas eli kansa nähtiin sääty-yhteiskunnan aikana laiskana ja tyhmänä, mutta 1800-luvun jälkipuolella alkoi Suomessa säätyajattelun rinnalle nousta suomalaisuusliike. Sen ajattelun mukaan rahvas oli ahkeraa ja vähään tyytyvää. Ajatukset kansan parissa sukuloivat näiden kahden maailman välissä ja käyttäytyminen rahvasta - ja varsinkin köyhää rahvasta -kohtaan saattoi vaihdella paljolti alueittain.¹⁰

Heinävedellä köyhien tarkkaa lukua ei tiedetä, mutta Tapio Hämyksen esittämän arvion mukaan pitäjässä oli köyhiä vuonna 1865 hieman yli 200 (vajaa 3 % asukkaista).

⁹ MMA HSA II Ca 4 Kirkon- ja pitäjänkokousten pöytäkirjat 1865–1869; Hämynen 1986, 297–299; Leppänen 1986, 386–392.

¹⁰ Soikkanen 1987, 107; Pulma 1994, 58–59.

Luku koskee nimenomaan erittäin heikossa asemassa olleita ihmisiä, lähinnä kiertäviä kerjäläisiä ja ruotuvaivaisia.¹¹ Heinävedellä huonompiosaisten avustamiseen ryhdyttiin jo paljon ennen nälkävuosia. Köyhäinneuvosto tai köyhäinhoitokunta perustettiin 1843 ja samoihin aikoihin pitäjän eri kyliin perustettiin köyhäinhoitotoimikuntia. Kiertävien kerjäläisten päästäminen pitäjään oli sakkojen uhalla kiellettyä. Mikäli seurakuntaan halusi muuttaa, oli asiasta otettava yhteyttä sen päättäjiin. Seurakuntaan ei 1800-luvun puolivälin tienoilla päässyt muuttamaan, ellei ollut sellaisen ammatin harjoittaja, jolle oli tarvetta.¹²

Heinäveden kyläjako vuonna 1865¹³

Ennen 1840-lukua köyhäinhoito järjestettiin Heinävedellä ruotujen mukaan. Seurakunnan talolliset ja ratsutilalliset jaettiin ruotuihin eli kantokykynsä mukaan

¹¹ Hämynen 1986, 312–313.

¹² Kotilainen 1953, 21–22.

¹³ Hämynen 1986, 60, 321.

erityisiin yhdestä tai useammasta talosta muodostettuihin huoltokuntiin, joihin sijoitettiin köyhiä huollettavaksi. Lisäksi torpparit, sahat ja myllyt maksoivat erillistä köyhäinhoitomaksua. Vuoden 1840 tehtyjen uudistusten jälkeen Heinävedellä köyhät saivat valita, asuivatko ruodun taloissa vai jossakin muualla. Ruotutalojen oli joka tapauksessa kustannettava tarvittava toimeentulo. Monet köyhät kuitenkin valittivat ruodussa kokemastaan huonosta kohtelusta. Heinäveden osalta poikkeuksellista oli se, että myös syntyperäisten paikallisten renkien ja piikojen tuli osallistua köyhien ylläpitoon erityisellä köyhäinhoitomaksulla, joka meni köyhäinhoitokassaan. Samoin seurakunnan sahojen ja myllyjen sekä torppareiden oli edelleen maksettava määrätty summat köyhäinhoitokassaan. Maatalouden lisäksi muidenkin elinkeinojen verotus astui virallisesti voimaan vasta 1852. Heinävedellä muita tahoja verotettiin jo tuota ennen, joten siellä oltiin askeleen edellä. Heinävedellä ruotuhoidon rinnalle otettiin 1840-luvulta lähtien vielä huutolaisjärjestelmä. Sellaiset köyhät, joita ei syystä tai toisesta voitu ottaa ruotujärjestelmään, annettiin maksua vastaan hoidettavaksi halvimmalla hoitoa tarjoavalle. Heinävedellä siis lähes kaikki paikalliset osallistuivat jollakin tasolla köyhien hoitoon.¹⁴

Vuonna 1852 voimaan tuli uusi köyhäinhoitoasetus. Köyhien osalta muutoksia oli turvattomien lasten yläikärajan nostaminen 12 vuodesta 16 vuoteen. Aiemmin avustusta ei ollut saanut, jos oli millään lailla työkykyinen. Nyt myös työkykyinen köyhä saattoi pyytää apua ja jokaisella oli mahdollisuus valittaa, jos koki oikeuksiansa poljettavan. Asetus määritteli viisi ryhmää, jotka olivat oikeutettuja saamaan apua. Näihin ryhmiin kuuluivat heikkomieliset ja mielenvikaiset, työhön kykenemättömät vanhukset ja vammaiset, jossain määrin työkykyiset ja ilman muiden apua elävät vanhukset ja vammaiset, tilapäisesti apua tarvitsevat köyhät ja vaivaiset sekä turvattomat, alle 16-vuotiaat lapset. Vuoden 1852 asetuksen myötä seurakuntien täytyi muodostaa erityinen vaivashoitohallitus. Tämän uuden elimen piti laatia seurakunnalle köyhäinhoito-ohjesääntö ja jakaa seurakunta köyhäinhoitopiireihin, joissa huolehdittiin kunkin piirin omista vaivaisista. Suurissa pitäjissä vaivashoitohallituksen jäsenet eivät tunteneet pitäjän syrjäisimpien seutujen oloja ja tarpeita. Tämän vuoksi kaikkia

¹⁴ Soikkanen 1966, 93, 100; Hämynen 1986, 317–319; Wirilander 2000, 423.

tyydyttäviä toimenpiteitä ei pelkkä harvalukuinen vaivahoitohallitus pystynyt hoitamaan. Kullekin piirille valittiin ”päällysmies” eli jonkinlainen vastuunkantaja tai johtaja. Siksi piirijaolla sekä kylänvanhimpien eli kylien luottamusmiesten kautta pystyttiin takaamaan edes hieman parempi hoito ja apu vaivaisille. Verotus uudistui asetuksen myötä ja maanomistajien lisäksi veroa maksoivat nyt myös teollisuuslaitokset ja 15 vuotta täyttäneet tilattomat. Seurakunnallista apua vaivaiset saivat kuitenkin vasta, jos puoliso, lapset tai muut sukulaiset eivät kyenneet huolehtimaan heistä. Elatusvelvollisuus koski myös isäntiä, joiden velvollisuus oli huolehtia vanhuudenheikoista palkollisistaan.¹⁵

Vuoden 1852 köyhäinhoitoasetuksen mukaan seurakunnilla oli melko suuri vapaus valita tapansa auttaa köyhää väestöä. Työhön kykenevä väki pantiin ruodulle ja turvattomat lapset kasvatuslaitoksiin tai uusiin perheisiin. Ruotukunnille korvattiin niiden antama apu yleensä viljassa. Apua annettiin vaivaisille joko suoraan vilja-avustuksena tai elätteenä eli tarjoamalla asumus ja ruokaa. Piirin jäseniltä kerättiin vaivaisia varten tarpeellinen määrä viljaa, jota sitten kylänmiehen toimesta jaettiin sitä tarvitseville. Köyhäinhoitoasetus helpotti seurakuntien toimintaa siltä osin, että nyt seurakunnat saivat tietyt kruununavustukset vaivahoidon taloudelliseksi pohjaksi. Köyhien määrä lisääntyi koko ajan niin, että 1870-luvulla köyhiä oli Savossa jo yli 10 000. Kerjääminen ja talosta taloon kiertäminen oli kiellettyä vuonna 1817 annettujen vaivahoitosäädösten nojalla. Savossa kerjäämistä ja köyhien kiertoa ei kuitenkaan saatu täysin kitkettyä seurakuntien vaivahoitotoiminnasta huolimatta. Jossain paikoin Suomea 1800-luvun alkupuoliskolla täytyi jopa uhkailla köyhiä kerjäläisiä auttaneita talollisia sakoilla ja jalkapuulla. Seurakuntien järjestämä ruotu ei luultavasti tyydyttänyt köyhää väestöä ja kerjäämällä sai itselleen ehkä hieman leveämmän leivän. Kerjäläisyys oli kuitenkin joissakin paikoin hyväksyttyä eräänlaisena kylänkiertona, jossa köyhä sai kiertää talosta taloon tietyllä alueella ja sai toimeentulon alueen taloista. Sääntöjen

¹⁵ Piirainen 1958, 97-98; Hämynen 1986, 320; Pulma 1994, 59-60.

varassa tapahtuva kerjäläisyys oli siis sallittua, mutta vapaa ympäri pitäjää kiertäminen sen sijaan ei.¹⁶

Heinäveden osalta vuoden 1852 asetus ei suuria muutoksia tuonut, sillä monet järjestelmät olivat siellä jo käytössä. Ohjesääntö valmistui jo pikimmiten säädöksen jälkeen ja jako köyhäinhoitopiireihin toteutettiin jo vuonna 1853. Heinävedellä piirejä muodostui 21 ja vuonna 1859 niitä tuli vielä viisi lisää. Näin siis kappalaisen johtaman 12-jäsenisen köyhäinhoitokomitean avuksi tulivat piirit ja köyhäinhoidon järjestämisestä huolehtiminen jakaantui laajemmalle joukolle. Uutena toimintamuotona 1850-luvun lopulla tuli hätäaputyöiden järjestäminen köyhille. Hätäaputyöt olivat erilaisia käsitöitä ja puutöitä. Käsityöt oli tarkoitus myydä vaivauskassan laskuun ja niiden teettämistä varten otettiin pieniä lainoja.¹⁷

3. Kasvava nälkä ja huononeva sato

Huonot satovuodet eivät olleet suomalaisille uutta 1800-luvulla ja sitä ennen. Nälkä vieraili lähes joka talossa ja torpassa säännöllisin väliajoin. Silti 1860-luku teki poikkeuksen. Vuosikymmenen alkupuolella saatiin kehnoja viljasatoja, eikä suhdanne ollut nouseva. Väestönkasvu oli nopeaa. Huonot sadot ja yhä suurempi nälkäisten määrä horjuttivat jo epätasapainossa olevaa ravintotilannetta. Suurin osa ihmisistä eli maataloudesta. Tällöin ruokavarojen jakaantuminen riippui paljolti tilallisten ja tilattomien välisistä sopimuksista. Vaikka jossain torppari eli pettuleivällä ja suolakalalla, saattoi naapurin tilanomistaja ruokailla lähes entiseen tapaan. Käytännössä tilattomien toimeentulo riippui siitä, minkä verran heille maksettiin palkkaa tehdyistä töistä tai kuinka paljon tilallisen varastoista liikenä heille avustukseksi.¹⁸

¹⁶ Harmaja 1936, 222; Piirainen 1958, 97-98; Soikkanen 1966, 94; Hämynen 1986, 312-314; Wirilander 2000, 114, 422-423, 431-434.

¹⁷ Hämynen 1986, 321-322.

¹⁸ Pitkänen 1991, 36-47.

Viljan ja muun ravinnon sekä erilaisten tarvekalujen lisäksi ihmisten täytyi maksaa erilaisia maksuja. Veroa maksettiin kruunulle ja kirkolle. Kruunun maksut veivät suuremman siivun talonpojan ansioista, mutta myös kirkon maksut verottivat omaisuutta tuntuvasti. Papin palkka koostui virkatalon viljelyksistä, toimitusmaksuista ja muista eduista. Kruunun verokymmenyksistä pappi sai myös osansa. Nämä saatavat olivat yleensä viljaa tai muita maataloustuotteita, toisinaan myös rahaa. Osan saatavistaan papit keräsivät pitkin seurakuntaa toimittaen samalla vihkimisiä ja kasteita. Vaikeina vuosina pappien ja kansan välejä hiersi papin palkkasaatavien maksaminen, sillä aina ei ihmisillä ollut, mistä maksaa. Pappien saatavien lisäksi verorasitukset olivat talonpoikaisväestölle raskaita. Se joutui maksamaan maaveroa, mutta lisäksi vielä koko joukon erilaisia maksuja. Valtion virkamiesten palkat ja palkkiot oli maksettava. Lisäksi osa veroista suoritettiin työllä, kuten maanteiden teko, kruunun kyyditykset, vankien kuljetukset, yleisten rakennusten, kuten makasiinien ja kirkkojen ylläpito sekä monet muut pienemmät työtehtävät.¹⁹

Viljamakasiinitoiminta alkoi Heinävedellä vuonna 1810, vaikka jo muutamaa vuotta aikaisemmin oli valmistunut seurakunnan oma makasiini. Tätä ennen lainajyvät oli noudettu Rantasalmelta. Oman viljamakasiinin toimintaa valvomaan valittiin makasiinitoimikunta ja makasiininhoitajaksi valittiin seurakunnan kappalainen. Makasiini toimi Heinävedellä ilman erityisiä ohjeita melko kauan, kun varsinainen ohjesääntö saatiin vasta vuonna 1842. Ohjesäännön mukaan kaikki seurakunnan maanomistajat olivat makasiinin osakkaita. Makasiini oli lähinnä katovuosia varten turvaamassa viljansaantia. Makasiinin toiminta perustui lainan ottamiseen suuressa tarpeessa ja takaisinmaksuun seuraavana vuonna muutaman viljakapan korolla. Tämä ohjesääntö oli voimassa aina vuoteen 1861 saakka, jolloin säännöksiä muutettiin niin, että makasiininhoitajan tehtävät siirrettiin viisijäseniselle johtokunnalle, jonka puheenjohtajana oli seurakunnan kirkkoherra. Makasiinissa täytyi aina olla perusvarasto viljaa eli 150 tynnyriä tuhatta asukasta kohti. Huonoina vuosina määrä jäi kuitenkin paljon pienemmäksi.²⁰

¹⁹ Harmaja 1936, 192; Räsänen 2000, 177.

²⁰ Hämynen 1986, 324–327.

Makasiinin toimintaan tuli vuonna 1857 muutos, kun periaatteessa olemassa olevat jyvästöt piti jakaa kahteen osastoon eli siemenjyvästöön ja hätäapujyvästöön. Siemenjyvästö koostui lähinnä ohrasta ja rukiista, jotka oli tarkoitettu kylvöjä varten. Hätäapujyvästö taas oli köyhäinhoitoa varten ja siihen talletettiin 1/10 tynnyriä jokaista seurakunnan asukasta kohden. Tästä varastosta annettiin syömäviljalainoja ja vilja-avustusta köyhemmälle väelle. Heinävedellä asetusta noudatettiin niin, että siemenviljavarastoksi tuli 160 tynnyriä viljaa puoliksi ruista ja puoliksi ohraa. Loput talletetut viljat talletettiin syömäviljaksi, jota saivat lainata kaikki talollisista loisiin. Uuden asetuksen myötä vanha makasiini kävi kuitenkin pieneksi. Uusi viljamakasiini valmistui kesällä 1860.²¹

Huonot viljasadot 1860-luvun alussa aiheuttivat vaivaa suomalaisille. Mittavaan katastrofiin ei kuitenkaan ajauduttu, sillä viljaa pystyttiin lainaamaan niin kruunulta kuin oman seurakunnan viljamakasiineista. Tähän asti viljan lainaaminen ei ollut aiheuttanut suuria taloudellisia ongelmia, koska laina pystyttiin maksamaan seuraavan vuoden sadosta takaisin. Tilanne oli 1860-luvun puolivälissä toinen, koska huonot sadot seurasivat toisiaan. Ihmiset velkaantuivat ja velkakierre alkoi siirtyä ihmiseltä toiselle. Oman kukkaron nyörien kiristyessä alettiin periä velkoja takaisin, jotta ehdittiin saada omat maksut takaisin ennen velallisen omaa lopullista konkurssia. Valtio ei myöskään halunnut joustaa verotuksen ja velkojen perimisen osalta. Ongelmia lisäsivät Amerikassa riehuva sisällissota ja Euroopassa vallitseva rahakriisi. Vientituotteiden hinnat laskivat ja valtion rahaolot olivat epävakaalla pohjalla. Vuonna 1865 markka päätettiin sitoa hopeakantaan, mikä aiheutti varsinkin köyhemmälle väelle päänvaivaa. Entiset lainat täytyi maksaa takaisin arvokkaammalla rahalla, mikä lisäsi talollisten velkaantumista.²²

Jos rahan puute aiheutti ongelmia, niin ruoka tai sen puute vaikeutti tilannetta vielä entisestään. Suomalaisten ihmisten ravinto koostui 1800-luvulla pääosin erilaisista viljatuotteista. Viljan lisäksi erilaiset juurekset ja tietenkin kala olivat tärkeitä ravinnonlähteitä. Ruis oli viljalajeista tärkein ja sen huono saanti 1860-luvulla aiheutti merkittävää vähennystä ihmisten ruokapöydässä. Viljamakasiinien varastot olivat rukiin

²¹ Hämynen 1986, 329–331.

²² Pitkänen 1991, 49–55.

osalta vähänlaiset, sillä peräkkäisinä katovuosina lainajyvästöjen varastot olivat huvenneet huomattavasti. Maatyöläinen ei katovuosina voinut ostaa viljaa, sillä kysynnän ja tarjonnan laki nosti viljan hinnan saavuttamattomiin. Yhden viljatynnyrin ostaminen olisi merkinnyt 30–40 päivän palkkaa. Ymmärrettävästi sellaisia rahoja ei maatyöläisellä ollut käytettävänä. Keskiluokkaan kuuluvien kulutus keskittyi juuri viljan ostoon ylellisyystavaroiden sijasta, mutta varakkaiden kulutustottumuksiin hintojen nousu ei vaikuttanut merkittävästi.²³

Jatkuva nälkä ja yksipuolinen ravinto toivat mukanaan vielä yhden ongelman lisää. Huonokuntoiset ihmiset sairastuivat helpommin ja köyhien olojen pakottama kiertolaisen elämä mahdollisti tuhoisien tartuntatautien leviämisen. Vuonna 1865 kuolleisuustaulukoihin ilmestyi mysteerinen tyyfus, joka oli luultavasti joko lavantauti, toisintokuume tai pilkkukuume. Toisintokuumetta levittivät täit, jotka helposti tartuttivat väkeä ahtaissa oloissa. Oiva Turpeinen on tutkimuksissaan tullut siihen tulokseen, että tämä suuria väkimääriä tappanut tyyfus käsitti monia eri tartuntatauteja punataudista influenssaan.²⁴ Vaikka tyyfuksen diagnosointi ei Heinäveden seurakunnallisen elämän kannalta olekaan olennaista, se oli pitäjässä kuolleisuustaulukoissa usein esiintyvä kuolinsyy vuosina 1865–1868.²⁵

Toisinaan Heinävedeltä täytyi lähettää sairaita Mikkeliin lääninlasarettiin eli sairaalaan. Sairaalan lääkärinä 1865–1869 toimi Johan Isak Björkstén. Suurin osa sairaalaan lähetetyistä potilaista oli loisia ja mäkitupalaisia. Sairaalassa oli lasarettiosasto ja sukupuolitautilien osasto erikseen. Lisäksi nälkävuosina Mikkeliin perustettiin tilapäissairaaloita, jotka toimivat muutaman kuukauden kerrallaan vuosina 1866–1868. Tilapäissairaaloita sai pitää auki vain välttämättömässä tarpeessa eli pahimpien kulkutautiepidemioiden aikana.²⁶

²³ Ikonen 1991, 81–84, 89–90.

²⁴ Turpeinen 1986, 40–43; 216.

²⁵ HSA I F Kuolleiden ja haudattujen luettelo 1839–1888.

²⁶ Väänänen 1995, 92, 104–106, 129.

II TAUDIT JA LUONTO VIEVÄT VERONSA

1. Tyhjät varastot köyhdyttävät väkeä

Ensimmäiset varsinaiset nälkävuodet 1865 ja 1866 antoivat maistiaisia tulevasta. Suurimpia ongelmia aiheuttivat koko ajan kasvava velkaantuminen ja seurakuntalaisten maksukyvyyn lasku. Seurakunta joutui miettimään yhä uusia keinoja siihen, kuinka saada entisiä velkoja maksettua ja elätettyä köyhtyvää väkeä. Sama ongelma koski koko Suomea, sillä sen lisäksi, että viljasadot olivat olleet huonoja koko 1860-luvun ajan, vallitsi Suomessa taloudellinen lama. Elintarvikkeita oli vaikeaa saada ja yksityisten kauppiaiden viljantuonti oli kiven alla, eikä valtio halunnut ottaa lainaa tai rahoittaa suoraan viljan tuontia ulkomailta. Valtion rahapolitiikka johti siis osaltaan toimeentulon vaikeutumiseen, mutta paikallisesti suurinta tuhoa tekivät nälkä ja laajalti riehuvat tautiepidemiat. Heinävedellä jo valmiiksi kiristyviä ja huolestuttavia aikoja vaikeutti tärkeässä asemassa olevan papiston murrostila. Kirkkoherra Carl Gustaf Vargentinin kuolema huhtikuussa 1865 lisäsi kappalaisen työtaakkaa, kun uusi kirkkoherra Johan Jakob Rahm astui virkaansa vasta kesäkuussa 1866.²⁷

Vaikka koko 1860-luvun alku oli ollut satojen puolesta heikko, vuosikymmenen puoliväliin tultaessa olot pahenivat pahenemistaan. Heinäveden seurakunnan kirkkokouksissa käsiteltiin jo vuoden 1865 alkupuolella pitäjän olojen huononemista. Keväällä ja kesällä pidetyissä kirkkokouksissa puhutti kasvanut viljan tarve. Seurakunnan kappalaista Ruuthia pyydettiin anomaan kruunulta lainaksi siemenohria, joista seurakuntalaiset yhdessä menivät takuuseen. Kesän aikana sato jäi monin paikoin huonoksi, minkä vuoksi Heinävedelle luvattiin ruista siemeneksi Savonlinnasta kruunun lainajvästöstä ja myöhemmin ulkomailta saakka. Kirkkoherra Vargentinin leskelle Maria Lovisalle seurakuntalaiset anoivat kahta armovuotta lisää. Huono sato vaivasi myös pappilan peltoja.²⁸

²⁷ Pekkarinen 1987, 61; Martikainen 1989, 251; Tullinen 2010, 31.

²⁸ MMA HSA II Ca 4 Kirptk 21.5.1865; 24.6.1865; 16.7.1865; Leppänen 1986, 406.

Sen lisäksi että Heinävedellä kipeästi tarvittiin viljaa siemeneksi, tarvittiin sitä myös työstä maksettavaksi palkaksi. Helmikuussa 1866 pidetyssä kirkonkokouksessa päätettiin anoa kruunulta ruista lainaksi. Tällä lainalla oli tarkoitus maksaa vaivaisilla teetetty työ. Talvella näitä töitä olivat kehrääminen ja verkkojen kutominen, kun kesäksi kaavailtiin Heinäveden pohjoisosassa sijaitsevan Varistaipaleen kylän ja Tuusniemen pitäjän välisen maantien tekoa. Maantien tekoon saatiin keväällä kruunulta 2 000 markkaa (nykyisin noin 8 300 €), jotka oli käytettävä kesällä 1866 jauhoina maksettavaksi palkaksi työntekijöille.²⁹ Tämänkaltaisten hätäaputöiden teettäminen oli välttämätöntä, sillä suoraa rahallista tai ruoka-apua sai antaa vain poikkeustapauksissa. Ulkomailta otetut viljalainat sekä seurakuntalaisten hyväsydämyisyys ja keskinäinen auttaminen eivät enää riittäneet. Hätäaputöiden järjestäminen tuli ajankohtaiseksi, kun avustusta ei saanut enää jakaa ilmaiseksi. Periaate oli, että ruokaa sai työtä vastaan. Seurakunnille jaettiin lainoja sekä jauhoavustuksia, joilla oli tarkoitus maksaa hätäaputöiden tekijöille. Viljalainojen ja naapuriavun lisäksi tässäkin asiassa epäonnistuttiin, eivätkä vähäiset rahalliset tai jauhoina annetut avustukset riittäneet muutamaa päivää pidemmälle. Hätäaputöiden järjestämisestä vastasivat kirkonmiehistä ja pitäjän säätyläisistä muodostetut toimikunnat. Heinävedellä muodostettiin maaliskuussa 1866 erityinen varavaivaisaputoimikunta hätäaputöitä valvomaan ja järjestämään. Toimikunnan esimiehenä toimi Karvion kartanon isäntä, maanviljelysneuvos Henrik Gustaf Kyander, joka hoiti tehtävänsä veljensä Papinniemen kartanon isännän Carl Reinhold Kyanderin sekä herastuomareiden Johan Kotilaisen ja Johan Sallisen sekä rusthollari Anders Aron Kotilaisen kanssa. Varavaivaisaputoimikunta koostui kirkonkokousten aktiivijäsenistä sekä seurakunnan varakkaimmista tilanomistajista samaan tapaan kuin muuallakin Suomessa. Hätäaputöiden ja vaivaishoidon järjestäminen uskottiin useimmissa seurakunnissa pappien ja muiden kirkollisten viranomaisten, nimismiehen ja varakkaimpien talollisten käsiin. Vaivaishoitotoimikunnat joutuivat kokoontumaan hyvin usein ja niiden tehtävänä oli osoittaa, mihin kohteeseen valtiolta saadut lainarahat kulloinkin ohjattiin.³⁰

²⁹ MMA HSA II Ca 4 KirPtk 11.2.1866; 20.5.1866 § 2.

³⁰ MMA HSA II Ca 4 KirPtk 7.3.1866; Häkkinen 1991, 129–131; 1995, 130.

Työt eivät kuitenkaan aiheuttaneet päänvaivaa ainoastaan yhteiskunnan huonompiosaisille, siis loisille ja kerjäläisille. Myös tilalliset köyhtyivät, mikä toi huolta heidän palkollisilleen. Kiinteässä palvelussuhteessa tilallisten kanssa olleet elivät suhteellisen turvattua elämää, sillä heidän etuihinsa kuului yleensä talosta saatu ruoka. Köyhinä aikoina palvelussuhteen kestämiseen ei kuitenkaan voinut sataprosenttisesti luottaa, sillä joissakin tapauksissa ainoa keino selviytyä oli karsia ruokittavien suiden määrää. Tämä näkyikin siinä, että piikoja ja renkiä muutti pois seurakunnasta melko suurina joukkoina. Nälkävuosista suurin joukkomuutto piioilla ja rengeillä näytti olevan juuri vuonna 1866, jolloin piikoja muutti seurakunnasta pois joko lähipitäjiin, Etelä-Suomeen tai Venäjän suuntaan noin 30 henkeä. Renkejä muutti pois samana vuonna myös enemmän kuin muina nälkävuosina, yhteensä noin 20 henkeä. Edellisvuonna 1865 piikoja oli muuttanut pois noin 20 ja renkejä hieman yli 10. Työsuhteita jouduttiin siis purkamaan huonontuneiden vuositulojen vuoksi, jolloin palkollisten oli pakko lähteä etsimään elatusta muualta. Seurakunnasta löytyi harvalle enää uutta palveluspaikkaa. Siitä huolimatta, että piikojen ja renkien työsuhteita jouduttiin purkamaan ja moni heistä lähti etsimään työtä ja elantoa muualta, muutti seurakuntaan lähes samaa tahtia uusia asukkaita. Heidän joukossaan oli uusi kirkkoherra Johan Jakob Rahm perheensä ja palvelusväkensä kanssa. Seurakuntaan muutti vuosien 1865 ja 1866 aikana enimmäkseen piikoja ja renkejä, joitakuuta talollisia ja torppareita sekä sahan työmiehiä ja kirjureita. He suuntasivat joko Kerman tai Säynetkosken sahalle. Loisia seurakuntaan ei muuttanut näiden kahden vuoden aikana kuin muutama. Seurakuntaan otettiin vastaan työkykyistä väkeä, joilla oli palvelus- tai työpaikka jo olemassa. Jos seurakunnasta muutti vuosina 1865 ja 1866 noin 200 työikäistä asukasta pois, muutti samaan aikaan sisään noin 100 työikäistä ihmistä. Lisäksi muuttajien joukossa oli saman verran lapsia kuin aikuisia.³¹

Monien maksujen ja edellisvuoden vähäisen sadon korjaamiseksi käytetyt varat pakottivat ihmiset pois omavaraisuudesta. Kruunun viljalainat jouduttiin ottamaan koko seurakunnan yhteistä takausta vastaan. Lainaa otettaessa uskottiin, että se kyettäisiin maksamaan seuraavan vuoden sadosta takaisin. Kuitenkin jo keväällä 1866

³¹ HSA I Ba 2 Luettelo sisään jätetyistä muuttokirjoista 1841–1870; I Bb 2 Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1848–1874; Pitkänen 1991, 45–46.

pitäjänkokouksessa törmättiin ongelmaan. Suurin osa seurakuntalaisista ei kyennyt maksamaan edellisen vuoden velkojaan määräaikana takaisin. Seurakunta joutui lähettämään edustajansa selittämään asian kuvernöörille ja anomaan lisää aikaa velanmaksulle. Jatkuvien katovuosien aiheuttama velkaantuminen lisäsi tilattoman väestön työttömyyttä, sillä talollisilla ei ollut enää mahdollisuutta ottaa yhtä paljon työväkeä kuin ennen. Talolliset joutuivat varojen puutteessa vaatimaan maksua omilta velallisiltaan, jotta pystyivät itse maksamaan omat velkansa. Monille talollisille tuli seinä vastaan ja he joutuivat myymään niin kotieläimiään kuin irtainta omaisuuttaan usein vielä hyvin halvalla hinnalla. Näin tapahtui myös Heinävedellä keväällä 1866. Osa seurakuntalaisista ei ollut kyennyt maksamaan velkojaan kruunulle, minkä vuoksi nimismies yritti myydä ”kuin ryöstöön pantua tavaraa”. Jos kysymyksessä oli pakkohuutokauppa, ei se vienyt asiaa eteenpäin, sillä saman rahanpuutteen vuoksi kukaan ei kyennyt tavaraa ostamaan.³²

Heinäveden seurakunnalla oli ollut vaivaisskassa jo ennen nälkävuosia. Kassan rahavarat vähenivät nälkävuosien alussa nopeasti. Valtion antamista lainoista jouduttiin kartuttamaan vaivaisskassaa ennen kuin avustukset käytettiin hätäaputöiden maksuksi. Valtion antamista lainoista ei vaivaisskassan kartuttamisen jälkeenkään saatu kaikkea käytettyä työn maksamiseen, vaan hätäapurahoista jouduttiin maksamaan vielä työn aikana sairastuneiden hoito ja kuolleiden hautaamiskustannukset.³³ Työn teettäminen ei kuitenkaan varatuista varoista huolimatta aina sujunut toivotulla tavalla ja keinoja jouduttiin uudistamaan. Kesällä 1866 seurakunnan miesväki ehdotti työntekoon varattujen varojen käyttämistä useisiin eri tarkoituksiin. Seurakunnassa oli useita naisia, joilla oli lapsia ja jotka joutuivat hankkimaan elantonsa kerjäämällä. Heille piti kehittää jokin muu keino elättää itsensä. Niinpä kokouksen osanottajat päätyivät lopputulokseen, että varoja työn teettämiseksi hankittaisiin lisää ja hätäaputöitä jatkettaisiin talvella pidempään, kunnes varat loppuisivat. Työhön varattuja viljamääriä verottivat kuitenkin esimerkiksi tietäomaalla sattuneet sairaudet ja kuolemat, sillä taas samasta lainasta oli

³² MMA HSA II Ca 4 KirPtk 8.4.1866; Turpeinen 1986, 30; Pitkänen 1991, 52; Pitkänen 1993, 61.

³³ MMA HSA II Ca 4 KirPtk 12.6.1864 § 1; 12.7.1866.

maksettava vaivaskassaan varat, jotka oli käytetty hätäaputoissa sairastuneiden lasarettikustannuksiin ja kuolleiden hautaamiskustannuksiin.³⁴

Uudet velat kertyivät vanhojen velkojen päälle, joiden maksut kummittelivat monella vielä vuosien päästä. Ihmisten oli pakko myydä viimeisetkin viljat syksyisin vanhojen rästien ja verojen vuoksi. Keväällä viljaa oli sitten ostettava entistä kalliimmalla hinnalla. Tämä lisäsi talollisten velkataakkaa ja hidasti velkojen maksua. Heinävedellä ihmiset kamppailivat keväällä 1866 kruunun verorästien kanssa. Kylän miehet päättivät anoa, suorastaan rukoilla, keisarilta rästien maksuaikaa jatkettavaksi seuraavaan joulukuuhun. Samasta asiasta keskustelua käytiin huhti- ja toukokuussa 1866, jolloin sahan kirjuria Ernst Lundgrenia pyydettiin anomaan kruunulta lainojen takaisinmaksua seuraavaan vuoteen. Heinäkuun lopussa lääninhallitukselta tuli päätös Savonlinnan kruununmakasiinista otettujen lainojen lykkäämisestä, jos pitäjä menisi yhteiseen takaukseen. Vaikka velallisia oli useita, kysymys aiheutti niin suuria erimielisyyksiä osanottajien kesken, ettei asiassa päästy päätökseen laisinkaan. Lainojen ja lainakorkojen takaisinmaksut kirvoittivat keskustelua pitäjän yhteisissä kokouksissa, eikä näin ollen suurilta tunteiltakaan vältytty. Maksujen viivästyminen ja seurakuntalaisten kyvyttömyys maksaa ajoivat kuitenkin myös seurakunnan ottamaan lainaa entisten lainojen päälle ja osittain entisten lainojen takaisinmaksuksi. Kirkkoherra Rahm otti vuoden 1863 lainojen maksua varten lainaa edesmenneen kirkkoherra Vargentinin konkurssipesästä, jotta seurakuntalaiset estyivät ulosotolta. Seurakunnan puolesta pyrittiin maksamaan tarvittavat maksut lainavaroilla.³⁵ Lainoja annettiin toisinaan myös anteeksi, jos velallinen oli niin huonossa taloudellisessa tai terveydellisessä tilassa, että maksaminen oli mahdotonta. Velkoja ei peritty kirkon viinilistoista muutamilta köyhiltä ja seurakunnasta poismuuttaneilta eikä kuolleilta velallisilta. Niiden osalta, jotka eivät edellä mainittuun joukkoon kuuluneet, maksaneet ajoissa tai uudistaneet velkakirjaansa, perittiin viinilistan rästit ulosmittaamalla.³⁶

³⁴ MMA HSA II Ca 4 KirPtk 22.7.1866.

³⁵ MMA HSA II Ca 4 KirPtk 8.4.1866; 20.5.1866 § 1; 29.7.1866 § 2; 21.10.1866 § 3; 9.12.1866 § 2; Turpeinen 1986, 29–31.

³⁶ MMA HSA II Ca 4 KirPtk 19.9.1866 § 5; 23.9.1866.

Vaivaisia pyrittiin auttamaan seurakunnan varoista mahdollisuuksien mukaan. Heinävedellä avustusta annettiin niin viljakappoina kuin rahana. Vaivaisavun saajat olivat vuonna 1865 loismiehiä ja -naisia. Esimerkiksi eräs loismies sai elokuussa 1865 elatusta kaksi ruplaa, mutta hän sai varat vähitellen isännältään. Jonkinlaista huolehtimista varojen käytöstä vaadittiin, eikä varoja välttämättä annettu suoraan avun tarvitsijalle itselleen. Avustuksia jaettiin vuonna 1865 yhden tai kahden ruplan suuruisina rahaerinä, vilja-apua eräs loisnainen sai kymmenen kappaa. Vuoden 1866 osalta on kuitenkin havaittavissa suoran vaivaisavun puuttuminen. Pitäjänkokousten pöytäkirjat vaikenevat asiasta kokonaan. Varovasti voisi ajatella, ettei vaivaisapua annettu työkykyisille enää ilman vastapalvelusta. Hätäaputoita lisättiin ja ne korvasivat suoran avunannon. Muutamia loisia vietiin vuonna 1866 Mikkeliin lääninlasarettiin ja näiden sairaiden maksut tulivat vaivauskassan maksettaviksi. Työkykyiset saivat rehkiä elantonsa eteen.³⁷

Vaivaiset pantiin Heinävedellä ruotutiloille, joissa ruotulainen teki voimiansa mukaan töitä. Entisen kuolleen ruotuvaivaisen tilalle kokous päätti antaa uuden ruotuvaivaisen. Ruodun lisäksi vaivaisia huutokaupattiin halvimmalla hoitavalle useaan otteeseen nälkävuosien aikana. Tuolloin puhuttiin elätehoidosta, jonka yhteydessä huutokauppa yleistyi 1800-luvulla. Varsinkin orvoksi jääneitä lapsia tarjottiin vähimmällä hinnalla hoitavalle, jolle maksettiin hoito vaivauskassasta. Huutokaupatun ostanut hoiti häntä aina vuoden, jonka kuluttua orpo tai vaivainen annettiin seuraavalle hoitajalle. Esimerkiksi vuoden 1865 neljäntenä rukouspäivänä kappalainen Ruuth kuulutti saarnastuolista tulevia kokousasioita, jolloin tuumittavaksi tuli muutaman vaivaisen holhoaminen ja ihamaniemeläisen Jakob Asikaisen orpolasten hoito. Asikaisen lasten huutokauppaamisesta, tai ”ulostinkaamisesta” niin kuin kuulutettiin, käytiin keskustelua aina vuoden 1866 loppuun.³⁸

Joulukuussa toisena adventtina 1866 pappi kuulutti saarnastuolista, että 29.12. olisi tarkoitus pitää kokous seurakunnan vaivaisista. Kyseessä oli luultavasti niin kutsuttu vaivais- tai köyhäinkatselmus eli vuotuinen vaivauskokous. Kokoukset tai

³⁷ MMA HSAII Ca 4 KirPtk 6.8.1865 § 4; 13.8.1865 § 2; 24.9.1865 § 3; 25.11.1866 § 3; 9.12.1866 § 4.

³⁸ MMA HSA II Dc 1 Kirkolliset kuulutukset ja ilmoitukset 22.10.1865, 29.7.1866, [Mikkelinpäivä 1866]; Piirainen 1958, 56–58, 123.

katselmuksia pidettiin tavallisesti vuodenvaihteessa tai vuoden lopulla ja niissä päätettiin vaivaishoitotoimista seuraavaksi vuodeksi. Näissä kokouksissa hyväksyttiin köyhille tulevan vuoden aikana annettavat avustukset, sijoitettiin ruodulle ja pidettiin vaivaishuutokaupat sekä päätettiin perittävät vaivaismaksut. Kesäaikaan oli tapana pitää toinen suuri vaivaiskatselmus, jossa päätettiin vastaavat asiat vuoden toiselle puoliskolle. Heinävedellä vuodenvaihteen kokoukseen kutsuttiin kaikki vaivaishoidon jäsenet ja kylänmiehet tekemään selkoa oman kyläkuntansa köyhistä ja heidän auttamisestaan ja hoitamisestaan. Vuonna 1866 Heinävedellä oli 63 ruotuvaivaista sekä 19 ruodun ulkopuolella elätettävää vaivaista. Heinäveden osalta ei ole tietoa siitä, oliko näiden ruotuvaivaisten tai kerjäläisten hoidossa ongelmia.³⁹

Vuoden 1860 vuosikertomuksessa Mikkelin piirilääkäri H. G. Hällström harmitteli, että jossain päin Mikkelin lääniä köyhien ja vaivaisten hankkiutumiseen vaivaishoidon elätettäviksi ei kaihdettu keinoja. Vilpin käyttö ja vaivannäkö sairaustodistuksen saamiseksi oli tavallista. Vuoden 1852 vaivaishoitoasetusta pidettiin liian helppona avunhakijoiden osalta, mikä puolestaan johti edellä mainittuihin ongelmiin. Heinävedellä ei ainakaan virallista keskustelua kyseisestä ongelmasta käyty. Heinävedellä toisin sanoen vaivaisavun antaminen ja sen saaminen sujuivat ongelmitta tai ongelmia oli, mutta niihin ei puututtu virallisemmalla taholla. Seurakuntalaiset saattoivat toki olla niin sinisilmäisiä, etteivät edes epäilleet minkäänlaista vilppiä.⁴⁰

2. Tyyfuksenkäryinen kulovalkea

Kulkutaudit olivat 1800-luvulla ympärivuotinen riesa. Epätavallisen ailahtelevaiset sääolot vaikeuttivat ihmisten ravinnonsaantia ja sen myötä myös vastustuskyky huonontui. Talosta toiseen liikkuneet kerjäläiset tekivät asumukset ahtaiksi ja siten myös otollisiksi tautien leviämiseksi. Etenkin talvikuukaudet olivat täiden ja loisten

³⁹ MMA HSA II Da 2 Virkakirjeiden toisteet 7.8.1867 Rahm K. G. Lundgrenille; II Dc 1 KirKuul 2. adventti 1866; Piirainen 1958, 96.

⁴⁰ Harmaja 1936, 225–227.

levittämiä kuumetautiä juhla-aikaa. Kesäisin taas erilaiset kuume- ja vatsataudit, kuten lavantauti, levisivät saastuneiden elintarvikkeiden ja veden välityksellä. Tammikuussa 1866 *Finlands Allmänna Tidning* julkaisi Joroisten piirilääkäriin Sanfrid Hällströmin kulkutautiraportin. Piirilääkäriin mukaan tyyfus oli levinnyt koko pitäjän alueelle, samoin tuhkarokko riehui osassa pitäjää. Lääkäri oli huolissaan tyyfuksen leviämisestä ja sen aiheuttamista edesottamuksista, sillä hänen mukaansa rahvaalla oli puutetta ravinnosta, minkä vuoksi yhä useampi tulisi sairastumaan tautiin. *Finlands Allmänna Tidning* uutisoi myös kesäkuussa 1866, kuinka köyhyys ja sen myötä ruoan huonous aiheuttivat terveydentilan huononemista ja kulkutaudit levisivät varsinkin köyhillä alueilla. Näistä köyhistä alueista mainittiin eritoten Heinävesi.⁴¹

Vuoden 1866 kevätalvi Heinävedellä oli edellisvuosiin verrattuna viikatemiehen riemukulkua, sillä kuolleisuus kasvoi pitäjässä yli kaksinkertaiseksi. Maaliskuusta elokuuhun kuolleita oli joka kuukausi yli 40. Vuonna 1865 suurimmat kuolinsyyt olivat olleet tuhkarokko, hinkuyskä, vesipöhö ja keuhkotauti, aivan kuten oli ollut useina vuosina sitä ennenkin. Vuonna 1866 suurin kuolinsyy oli hermokuume, joka vei yli sadan seurakuntalaisen hengen. Lähes samoihin lukemiin kohosi jokin nimeltä mainitsematon rokko sekä tyyfus, jolla on tarkoitettu joko lavantautia tai toisintokuumetta. Noihin aikoihin lapsikuolleisuusluvut olivat suuria ja juuri hinkuyskä ja erilaiset rokot verottivat alle kymmenvuotiaiden määrää. Vuodesta 1866 kuolinsyiden kirjo kasvoi huomattavasti 1860-luvun alkupuoleen nähden. Heinäveden kirkkoherraksi tuli silloin Vargentinin jälkeen Rahm. Mahdollisesti Rahm ja kappalainen Ruuth olivat tarkempia kuolinsyitä määritellesään, tai sitten pappien taudintuntemus parantui huomattavasti juuri nälkävuosien kynnyksellä. Tuomiokapituli lähetti seurakuntien papistolle toisinaan lääketieteellisiä kirjoja ja lehtisiä, joissa selvitettiin tavallisimpien sairauksien tunnistamista, oireita ja hoitoa. Ruuth ja Rahm tutustuivat ehkä mahdollisiin kirjasiin tarkemmin kuin edesmennyt kirkkoherra Vargentin. Porvoon tuomiokapituli oli jo vuonna 1845 kehottanut seurakuntia hankkimaan papiston avuksi kuolinsyiden tarkempaa merkitsemistä varten Carl Daniel von Haartmanin kirjan *Anvisningar till igenkännande af de allmännaste sjukdomar hos människan*. Väkilukutaulukoissa oli

⁴¹ *Finlands Allmänna Tidning* 18/23.1.1866, 128/6.6.1866; Vuorinen 2006, 147.

esiintynyt liikaa ilmoittamattomia tauteja tai oireenmukaisia syitä ja kuolinsyiden merkitsemiseen haluttiin nyt kiinnittää enemmän huomiota.⁴²

Kuten Joroisten piirilääkäri kulkutautiraportissaan arveli, yksipuolinen ja niukka ravinto edisti kuolleisuuden nopeaa kasvua talven 1865 - 1866 aikana. Kulkutautiepidemioiden jatkuva leviäminen ja huono ravintotilanne olivat yhteydessä toisiinsa ainakin siltä osin, että vähäisestä ravinnosta kärsivät ihmiset lähtivät helposti kiertelemään ympäri maita ja mantuja. Kulkiessaan talosta taloon nämä nälän vaivaamat ihmiset saivat helposti tartuntoja huonon hygienian ja ahtaiden olojen vuoksi. Näitä tarttuneita tauteja he sitten levittivät tietämättään eteenpäin. Esimerkiksi toisintokuume levisi täiden mukana. Jo valmiiksi ahtaat asuinolot ja tuvan nurkkaan majoitetut kerjäläiset edistivät täiden leviämistä. Jos huonot hygieniolot edistivät tautien leviämistä, vaikeutti niukka ja yksipuolinen ravinnonsaanti tautien selättämistä. Ravinto oli 1860-luvulla hyvin yksipuolista ja koostui lähinnä eri viljalajeista, muutamista juureksista ja kalasta. *Vappu Ikonen* on tutkimuksissaan perehtynyt suomalaisten 1860-luvun ravintoon. Hänen mukaansa vuotuinen arvioitu viljan tarve oli aikuisilla noin kaksi tynnyriä ja lapsilla yksi tynnyri viljaa. Tärkein viljalaji oli ruis, sen jälkeen alueellisesti vaihdellen ohra, kaura ja vehnä. Nauris, lanttu ja peruna hoitivat juuresten virkaa, ja niiden ohessa herneet, pavut ja kaali kartuttivat ruokaympyrää. Kala syötiin yleensä suolakalana sen hyvän säilyvyyden vuoksi. Lihaa oli tavallisella rahvaalla normaalisti ainoastaan juhlapöydässä. Leipäviljoja oli Suomessa jatkettu jo vuosikausien ajan petulla eli männyn nilakerroksesta valmistetulla jauholla sekä oljilla. Varsinainen hätäravinnon kerääminen ja sen käyttö aloitettiin suuremmissa määrin Heinävedellä vuonna 1867. Vaikka ruoka oli suhteellisen monipuolista ja riitti tavallisina satovuosina hyvin täyttämään tehtävänsä, ei sen ravintopitoisuus ollut monipuolinen. Tästä voi päätellä, että vuosina, jolloin ravintoa ei riittänyt puoliksikaan niin hyvin kuin aiemmin, ei ihmisten vastustuskyky ja energia riittänyt taistelemaan kulovalkean tavoin leviäviä tauteja vastaan.⁴³

⁴² HSA I F KHL 1865, 1866; Forsius 1986, 91–92; Martikainen 1989, 251–252; Pesonen 1990, 102; Vuorinen 2006, 44.

⁴³ Ikonen 1991, 81; Vuorinen 2002, 77.

Heinävedellä ei kuolleiden ja haudattujen luetteloon ole merkitty yhdellekään vainajalle kuolinsyiksi nälkää. Toki on otettava huomioon pappien puutteellinen taudintuntemus, mutta nälkään ei suoranaisesti kuollut seurakunnassa kukaan. Taulukoissa esiintyvät kuolinsyyt olivat samoihin aikoihin pitkälti samoja. Aikakauden lääkärit olivat varsin hyvin selvillä kuolinsyylookitusten ongelmista ja suhtautuivat varauksellisesti pappien tekemiin luokituksiin. Suomessa oli lääkäreitä 1800-luvun puolivälin aikoihin vielä hyvin vähän, minkä vuoksi tarkkoja tietoja kuolinsyistä ja kiertäneistä taudeista ei ole käytettävissä. Kiertäessään seurakunnissa lääkärit joutuivat usein turvautumaan paikallisten pappien ja muiden ihmisten kertomuksiin sairastuneista ja sairauksista. Ongelmia tässä asiassa toi se, että ihmisten tautituntemus rajoittui muutamiiin yleisimpiin tauteihin. Esimerkiksi lavantautia olivat monien mielestä kaikki sairaudet, joihin liittyi pahoinvointia. Samoin Joroisten ja Rautalammin piirilääkärit asennoituivat hieman epäilevästi vetotautiin eli dragsjukan, joka kokosi alleen laajan kirjon hermostollisia sairauksia. Vaikka diagnosoinnissa on ilmiselvästi ollut ongelmia tietämättömyyden ja lavean merkinnän suhteen, ovat kuolleisuustilastot kuitenkin suuntaa antavia. Vaikka varsinaista tautia eivät pappi tai maallikot olisivatkaan pystyneet diagnosoimaan, kirkonkirjoihin merkittiin kuolemaan johtaneita oireita. Kuolinsyistä Heinävedellä löytyy muutamia, joiden voisi olettaa olevan seurausta pitkään jatkuneesta ravinnonpuutteesta, mutta ei suoranaisesti mistään taudista. Luettelossa lisääntyi jo vuosien 1865 ja 1866 aikana esimerkiksi svaghet eli heikkous tai voimattomuus. Sen voi hyvin olettaa olleen seurausta pitkään jatkuneesta ravinnonpuutteesta. Myöskään vanhuuteen kuolleiden todellista kuolinsyytä ei voi tietää. Valmiiksi heikon vanhuksen kohtaloksi saattoi pitkäaikainen nälkä koitua ainakin välillisesti. Vaikka kuolinsyiden kirjo kasvoikin vuosikymmenen puolivälistä eteenpäin, lisääntyi myös tuntemattomien sairauksien määrä. Joko näissä tapauksissa on ollut kyseessä jokin hyvin erikoinen sairaus tai yksinkertaisesti pappi ei ole yhdistänyt mitään tuntemaansa syytä kuolemaan. Suurten epidemioiden aikana taudit ja niistä johtuneet kuolemat olivat helppoja tunnistaa, mutta yksittäiset tautitapaukset jäivät usein pappien tietämyksen ulkopuolelle. Kuolleisuuden suuri kasvu heti vuodesta 1865 eteenpäin kertoo kuitenkin siitä, että myös Heinävedellä riehui joitakin tavanomaista rajumpia

tauteja. Ilman herkästi tarttuvia tauteja nälkävuosien kirkonkirjoissa olisi huomattavan paljon vähemmän surullista luettavaa.⁴⁴

Joroisten piirilääkäri Sanfrid Hällström ilmoitti vuosikertomuksessaan vuodelta 1865, että Heinäveden seurakunnassa oli ollut kevättalvella vetotautia. Syksyllä taas riehui tuhkarokko ja hermokuume. Vuonna 1866 piirilääkäriin mukaan Heinävedellä väkeä taas nujersi hermokuume ja erilaiset rokot. Esimerkiksi hermokuumeeseen kuoli piirilääkäripiirin seurakunnista vain Pieksämäellä enemmän väkeä kuin Heinävedellä. Pieksämäen asukasluku oli tosin lähes kaksinkertainen Heinävedeen verrattuna. Rokkotaudit tappoivat eniten ihmisiä Hällströmin alueella juuri Heinävedellä. Seurakunnassa riehui sekä vuonna 1865 että 1866 myös tyyfus, joka Joroisten piirissä tappoi eniten juuri Heinäveden asukkaita. Epidemia oli kuitenkin melko hyvänlaatuinen, joten se ei vielä päässyt niittämään niin suurta satoa kuin tulevina vuosina.⁴⁵

Toimenpiteet, joihin Heinävedellä asian suhteen ryhdyttiin ensimmäisinä nälkävuosina, olivat enimmäkseen sairaiden ja köyhien avustamista joko tarjoamalla ruokaa, rahallisesti tai lääkinnällisesti. Lääkärinhoitoa tarvitsevat huono-osaiset pyrittiin vaivaiskassan kustannuksella kyyditsemään Mikkeliin tai johonkin muuhun läänin kaupunkiin lasarettiin eli sairaalaan. Kyydityksistä päätettiin yhteisissä kokouksissa. Lasarettikyyditystä tarvitsivat niin fyysisesti kuin henkisestikin sairastaneet seurakuntalaiset. Toki seurakunnassa oli myös rajallisesti lääkkeitä kulkutauteihin. Lääkkeitä oli saatavilla kappalaisen puustellissa, Karvion tilalla sekä Säynetkosken sahalla. Lääkkeiden saaminen ei ymmärrettävästi aina siltikään ollut helppoa, sillä välimatkat olivat pitkiä ja lääkitys saattoi olla liian myöhäistä siinä vaiheessa, kun lääkkeenhakumatkalta kotiuduttiin.⁴⁶

Syitä nopeaan kuolleisuuden kasvuun on jo tullut mainituksi useita. Niukka ravinto, huono hygienia ja nälässä olevien ihmisten kiertolaiselämä siivittivät tautien nopeaa leviämistä. *Heikki S. Vuorinen* on suomalaisten piirilääkärien toimintaa 1800-luvulla koskevissa tutkimuksissaan tuonut esille myös muutaman mielenkiintoisen

⁴⁴ HSA I F KHL 1865, 1866; Vuorinen 2006, 36–41.

⁴⁵ MMA Joroisten piirilääkäriin arkisto Db 1 Vuosikertomukset liitteineen 1865, 1866; Turpeinen 1986, 57–58.

⁴⁶ MMA HSA II Ca 4 KirPtk 25.11.1866 § 3; 9.12.1866 § 4; FAT 18/23.1.1866.

lisäsyyn. Ensimmäinen merkittävä ja varmasti osittain myös Heinävedellä vaikuttanut syy oli ihmisten tietämättömyys. Pitkälle 1800-lukua ihmisille kerrottiin taudeista ja niihin liittyvistä vaaroista ja toimista kirkon saarnastuolista, myöhemmin myös pienillä kirjasilla ja lehtitiedotteilla. Vaikka toki kirkossa kävi useita ihmisiä, jäi silti keliolojen ja muiden vähintäänkin yhtä painavien syiden vuoksi ihmisiä paljon tulematta. Tieto ei yltänyt seurakuntien kaikkiin kolkkiin ja vaikka olisi yltänytkin, se oli muuttunut matkan aikana huomattavasti. Näin on saattanut asian laita olla Heinävedellä, sillä sen lisäksi että seurakunta oli laaja, runsaat vesistöt ja pitkät välimatkat eristivät osan väestöstä uutisten ulkopuolelle. Tässä asiassa puskaradio ei toiminut toivotulla tavalla. Toinen vartenotettava syy on voinut olla niin kutsuttu herraviha. Tavallinen rahvas ei ottanut kuuleviin korviinsa uusia keinoja ja neuvoja esimerkiksi ruoan paremmaksi säilyttämiseksi tai valmistamiseksi, puhumattakaan siivottomien asuinolojen parantamisesta. Usein tämänkaltaisille ohjeille viitattiin kintaalla ja pidettiin niitä ”herrojen kotkotuksina”. Heinävedellä ei niskurointia esimerkiksi papistoa kohtaan ainakaan lähteistä päätellen ole paljoa ollut, mutta jotakin herravihaan viittaavaa voisi kappalaisen perunapellon tallaamisessa olla. Rahvas ei näköjään aina katsonut pappeja ja muuta ”herraväkeä” ylöspäin.⁴⁷

3. Sosiaalinen kenttä

Asukasluku Heinävedellä oli vuonna 1865 piirilääkäri Hällströmin mukaan 7 136 asukasta, mutta vuonna 1866 määrä putosi jo 6 822 henkeen. Sukupuolijakauma oli melko tasainen, miehiä oli kuitenkin niukka enemmistö seurakunnan asukkaista. Vuonna 1865 Heinävedellä kuoli eniten yli 50-vuotiaita ja alle vuoden ikäisiä seurakuntalaisia. Seuraavana vuonna suhteet muuttuivat sen verran, että työikäisiä kuoli selkeästi eniten eli ihmisiä ikävuosien 10 ja 50 välillä. Taudit veivät myös vanhempaa väestöä eli yli 50-vuotiaita. Kuolleista selkeä enemmistö oli miehiä. Imeväiskuolleisuus laski hieman vuonna 1866, mutta oli siitä huolimatta varsin korkea. Syntyvyys säilyi edellisvuosiin

⁴⁷ MMA HSA II Dc 1 KirKuul [1. Sunn. Kolminaisuudesta 1866]; Vuorinen 2006, 95.

nähdessä samankaltaisena. Jos miehiä kuoli enemmän, niin poikalapsia samalla syntyi enemmän. 1860-luvulla Heinävedellä syntyi vuosittain keskimäärin 229 lasta. Vuodet 1865 ja 1866 eivät tehneet tässä suhteessa poikkeusta. Valitettavasti kuitenkin monen lapsen elämä jäi verraten lyhyeksi tarttuvien tautien ja muutenkin puutteellisten elinolojen vuoksi. Hinkuyskä ja rokot verottivat alle kahden vuoden ikäisten lasten määrää pitäjässä runsaasti koko 1860-luvun ajan. Lapsia saatiin tuohon aikaan paljon, koska heistä jopa puolet kuoli ennen aikuisikää. Suurella lapsimäärällä ikään kuin ”varmistettiin” edes osan kasvaminen aikuiseksi saakka.⁴⁸

Avioliittojen solmimiseen huonot vuodet sen sijaan vaikuttivat jonkin verran. Kun 1860-luvulla solmittujen avioliittojen keskiarvo oli 59 avioliittoa vuodessa, jäivät tutkittavat vuodet 1865 ja 1866 tästä luvusta suhteellisen kauas. Vuonna 1865 Heinävedellä solmittiin vain 38 avioliittoa, mikä oli vuoteen 1864 verrattuna roima pudotus. Tuolloin solmittiin nimittäin yli 70 liittoa. Suureen suosioon ei avioliittojen solmiminen noussut vielä vuonna 1866, jolloin vihittyjä pareja oli 45. Syitä alhaiseen avioitumishalukkuuteen voisivat olla huono taloudellinen tilanne, jolloin itsestäänkin huolehtiminen oli vaikeaa. Toiseksi avioliittoja on saatettu solmia tavallista enemmän oman pitäjän ulkopuolella, minkä johdosta on muutettu pitäjistä pois. Toki myös kuolleisuuden kasvu vaikutti, sillä nälkävuosina riehui juuri aikuisväestöä tappavia tauteja. Tämän vuoksi avioitumisluvuissa ja syntyvytydessä esiintyi epidemioiden aikana hetkellistä laskua.⁴⁹

Kirkon rooli nälkävuosien alussa oli hyvin moninainen. Luonnollisesti kirkolle kuuluvien jumalanpalvelusten, rippikoulujen ja kinkereiden lisäksi papistoa työllistivät pitäjän hallinnolliset asiat. Heinävedellä kunnallishallituksen järjestäminen oli äänestetty kumoon, minkä vuoksi seurakunta ja eritoten papisto hoiti myös pitäjän maalliset asiat. Kirkkoherra Rahm ja pastori Ruuth kävivät kirjeenvaihtoa läänin kuvernöörin kanssa hyvin ahkerasti, eivätkä kirjeet olleet sisällöltään yksinomaan kirkollisia. Vaikkakin monia toimikuntia valittiin jo vuosina 1865 ja 1866, jäi vaivaisista huolehtiminen, hätäaputoimien järjestäminen ja viljalainojen anominen monesti pappien hartioille.

⁴⁸ HSA I C Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1865, 1866; I F KHL 1865, 1866; MMA HSA II Da 2 Virkak. 7.8.1867 Rahm K. G. Lundgrenille; JPA Db 1 Vuosik. 1865, 1866; Martikainen 1989, 96.

⁴⁹ HSA I Eb Vihittyjen luettelo 1865, 1866; F I KHL 1865, 1866; Forsius 1986, 89.

Jumalanpalveluksia pidettiin joka sunnuntai, mutta ehtoollismessuja vietettiin paljon harvemmin. Keväisin kelirikko aiheutti kulkuvaikeuksia seurakunnan laitamilla asuville ihmisille, minkä vuoksi ehtoollisen viettoa harvennettiin kelirikkoaikoina. Sunnuntain ehtoollista edelsi lauantai-iltaisain pitäjäntuvalla pidetty lähetysrukous ja Raamatun lukua sekä rippiväen kirjoitus ja kuulustelu. Kirkkomatkalle lähdettiin järven takaa jo lauantai-aamuna. Kirkon lähellä olevien tilojen Hasumäki 1 ja 2 asukkaat olivat melko ahkeria kirkossakävijöitä. Hasumäki 1:n asukkaista lähes kaikki kävivät vuosina 1865 ja 1866 kirkossa kerran vuodessa. Hasumäki 2:n asukkaat olivat vielä tätäkin ahkerampia, sillä moni heistä nautti ehtoollista jopa kolmesti vuodessa. Suuri luku selittyi osittain sillä, että kyseisen tilan asukkaat olivat ahkerasti mukana myös seurakunnan päätöksenteossa ja toimikunnissa. Kermajärven toisella puolella sijaitsevien Karvion tilojen 1 ja 2 asukkaat tyytyivät taas nauttimaan ehtoollista keskimäärin kerran vuodessa. Huonot säät ja pitkät välimatkat verottivat varmasti näiden tilojen asukkaiden ehtoollisintoa. Vuosittain vietettiin kirkkovuoteen kuuluvien juhlapyhien lisäksi neljä rukouspäivää, jolloin kirkossa oli juhlallinen ehtoollismessu. Rukouspäivien viettoon eivät huonot kelit tai puute vaikuttaneet, sillä niiden vietto oli vanha keskiajalta periytynyt tapa, josta Heinävedellä pidettiin tiukasti kiinni.⁵⁰

Myös rippikoulua pidettiin kriisiajan alkuvuosina normaalisti kahdesti vuodessa, kesällä ja syksyllä pojille ja tytöille erikseen. Vuonna 1865 pidettiin ensin rippikoulua pojille kesäkuussa ja viikko sen jälkeen tytöille. Opiskelunsa laiminlyöneiden laiskankoululaisten osalta papit olivat tiukkoja, sillä heitä ei otettu vastaan rippikouluun. Syksyllä pidettiin toinen rippikoulu ensin pojille ja sen jälkeen tytöille. Sama käytäntö jatkui vuonna 1866, jolloin ensin pidettiin rippikoulua erikseen pojille ja tytöille kesä- ja heinäkuussa. Syksyllä ensin tytöt, sitten 20-vuotiaat pojat ja lopuksi alle 20-vuotiaat pojat pääsivät rippikouluihinsa.⁵¹

Kinkereitä pidettiin säännöllisesti ennalta sovituissa paikoissa ja kylissä sekä vuonna 1865 että 1866. Kinkeripiireissä käydessään pappi tarkkaili ja arvioi lasten

⁵⁰ MMA HSA I Aa 14 Rippik. Hasumäki 1&2, Karvio 1&2 1865–1866; II Dc: 1 KirKuul 1865 - 1866, 16.9.1865; Wirilander 2000, 919.

⁵¹ MMA HSA II Dc: 1 KirKuul 25.5.1865, [13. sunnuntai kolminaisuudesta 1865], [Kolminaisuuden päivä 1866], [13. sunn. kolminaisuudesta 1866]; Wirilander 2000, 922.

lukutaitoa, pyhäkoulun pitoa sekä kunkin kylän yleistä järjestystä. Vuosien 1865 ja 1866 aikana papit antoivat kinkerikierroksellaan seurakuntalaisille todistuksia eri tarkoituksiin, enimmäkseen työtodistuksia ja mainetodistuksia. Vuonna 1865 seurakunnan lasten lukutaito oli kelvollisessa kunnossa, mutta pyhäkoulun pitäjät eivät olleet kovinkaan ahkeria toimissaan. Heinävedeltä nimittäin löytyi vuonna 1865 vain muutama kinkeripiiri, jossa pyhäkoulua pidettiin säännöllisesti. Järjestyksestä ei papeilla ollut juuri moittimista, mutta Rummukalan kyläläisiä varoiteltiin korttipeleistä, jotka näyttivät ainakin papin mielestä olevan tavallista huvia kyläläisten keskuudessa. Vuonna 1866 papeista tuli tiukempia tai seurakuntalaisten halukkuus opinkäyntiin heikkeni, sillä papit eivät kirjanneet muistiin kovinkaan tyytyväisiä huomioita kinkerikierroksillaan. Lasten lukutaito seurakunnassa oli huonoa tai kelvollista, eikä pyhäkouluakaan pidetty ahkerasti. Myös katekismussaarvoja pidettiin ja katekismusta kuulusteltiin seurakuntalaisilta. Kuulusteluita pidettiin muutamana sunnuntaina vuodessa ja kulloinkin oli useita kyliä kuulustelussa. Katekismuskuulusteluihin osallistumisen innokkuus oli vaihtelevaa kylien ja niiden asukkaiden joukossa. Lääninrovastille lähettämässään kirjeessä Rahm kuitenkin mainitsi katekismuskuulusteluiden olleen vuonna 1865 entisellä tolallaan. Kinkerit, katekismuskuulustelut ja esimerkiksi palkkasaatavien keräysmatkat olivat oiva tapa papeille pitää silmällä seurakuntansa hengellistä elämää. Samalla he saattoivat hoitaa kirkollisia tehtäviä eli kastaa lapsia sekä jakaa ehtoollista kirkkomatkalle kykenemättömille seurakuntalaisille.⁵²

Yleisestä puutteesta huolimatta kirkossa kannettiin useaan kertaan vuoden 1866 aikana kolehtia seurakunnan ulkopuolisille tahoille, kuten Helsingissä opiskeleville ja kuuromykkien avustuslaitokselle Turussa. Kolehtia kannettiin myös esimerkiksi vaivais- ja työhuoneille sekä lääninlasaretille. Seurakunnan omiin tarpeisiin kannetuista kolehdeista ei ole merkintöjä. Joissakin Mikkelin läänin seurakunnissa 1800-luvun alussa kartutettiin vaivaiskassaa lahjoitusten lisäksi kirkkokolehdeilla. Heinävedellä kolehtien ohjaamista suoraan omalle seurakunnalle ei luultavasti tapahtunut. Sen sijaan muutamat pitäjäläiset lahjoittivat köyhille ja vaivaisille varoja, joita kerättiin esimerkiksi

⁵² HSA I Aa 14 Rippik. Hasumäki 1, Hasumäki 2, Karvio 1, Karvio 2 1865–1866; MMA HSA VII K 1 Kinkerikirjat 1858–1866, 17.2.1865; II Dc 1 KirKuul 22.7.1866; II Da 1 Virkakirjeiden toisteet 8.9.1866 Rahm J. Fr. Berghille; Wirilander 2000, 923–924.

häissä. Lokakuussa 1865 keräsivät Olli Asikaisen häävieraat vaivaisille 40 kopeekkaa, ja heinäkuussa 1866 talonpoika Johan Kilpeläisen häissä vaivaisille kerättiin jopa 50 kopeekkaa. Toki seurakunnassa oli ihmisiä, jotka lahjoittivat tuntemattomasta syystä varoja, kuten talollinen Matts Henrik Puustinen. Hän lahjoitti lähetystoimelle 30 penniä. Varojen kerääminen sairaaloille oli jo pitkään ollut pappien erityinen tehtävä. Häissä ja muissa erityistapauksissa kerätyt varat oli toimitettava sairaaloille. Luultavasti siis Heinävedelläkin kootut varat lähetettiin lääninlasarettiin Mikkeliin, mutta voi olla toki mahdollista että lahjoituksista osa jäi seurakunnan vaivauskassaan.⁵³

Rikosluettelot eivät pursua liitoksistaan ensimmäisten nälkävuosien aikana. Kesäkuussa 1866 eräs torppari oli kaskennut luvatta Ihamaniemessä ja toisen torpparin vaimo oli myynyt paloviinaa, lisäksi erästä talonpoikaa syytettiin äitinsä loukkaamisesta. Epäkunnioittava asenne vanhempiaan kohtaan oli ollut myös toisella talonpojalla, eikä hän ollut suostunut antautumaan virkamiehille saati käynyt ehtoollisella. Tammikuussa 1867 luettiin syytteet edellisen syyspuolen rikoksista. Kahta torpparia, torpparinleskeä ja talonpoikaa syytettiin luvattomasta kaskeamisesta, joka oli epäilemättä houkutellettu paremman vuodentulon toivossa. Karvarinoppilasta taas syytettiin ensimmäisen asteen varkaudesta. Vaikka Heinävedellä ei vuosien 1865 ja 1866 aikana tehty kovinkaan suuria rikoksia eikä määrällisesti paljon, saattoi väestön keskuudessa esiintyä pienimuotoista niskurointia. Kappalainen Ruuth valitti kirkossa siitä, kuinka hänen perunapeltoaan käytettiin toistuvasti kulkureittinä aiemmin langetetusta uhkasakosta huolimatta. Ruuth uhkasi tuoda nämä ilkeiden tekijät edesvastuuseen teoistaan, jos se ei loppuisi. Koulunkäynti tai sen puute antoi myös aiheita muistuttaa väkeä saarnastuolista käsin. Seurakunnan talolliset eivät nähtävästi ottaneet tosissaan kehotusta lähettää palvelusväkeään ja lapsiaan kouluun. Vaikka murtovarkauksien ja ”sitä suurempien” rikosten määrä nousi nälkävuosien edetessä melko roimasti, ei se näkynyt Heinävedellä. Jos murtovarkauksia ja muita erilaisia varallisuusrikoksia tapahtui, niiden tekijät eivät jääneet teoistaan kiinni tai sitten Heinävesi oli nälkävuosien aikana

⁵³ MMA HSA II Dc: 1 KirKuul 22.10.1865, 22.7.1866, [11. sunn. kolm. 1866], [17. sunn. kolm.], [19. sunn. kolm. 1866.], [4. Adventti 1866]; Pesonen 1990, 101; Wirilander 2000, 435–436.

suoranainen lintukoto.⁵⁴ Vaikka kinkerikierroksillaan papit huomauttelivatkin seurakunnan väkeä kristinopin ja sen mukaisen elämän laiminlyönnistä, olivat kristinopin taidot ja lukeminen vielä vuosina 1865 ja 1866 varsin hyvin hallussa. Ja jos ei satunnaista korttipeliä ja kiusantekoa kappalaisen pelloilla oteta huomioon, oli pitäjän yleinen järjestys esimerkillistä.

Voisin siis tulla siihen lopputulokseen ensimmäisten katovuosien osalta, että vaikka se huomattavasti vaikutti seurakuntalaisten varallisuuteen, ravinnonsaantiin ja terveyteen, eivät kyseessä olevat puutteet antaneet aihetta säännöllisen toiminnan muuttamiseen. Kirkollinen elämä kulki eteenpäin häiriintyen ainoastaan huonoista kelioloista. Lapsia syntyi lähes saman verran kuin edellisinä vuosina, vaikkakin kuolleisuus kasvoi vähitellen seurakuntaan hiipivien tautiepidemioiden vuoksi. Avioliittoon astuminen ei vaikeiden aikojen kynnyksellä houkutellut, mihin oli varmasti niin taloudellisia, maantieteellisiä kuin sosiaalisiakin syitä

⁵⁴ MMA HSA II Dc: 1 KirKuul [1. sunn. kolm. 1866], [Mikkelinpäivä 1866]; I Jh 1 Rikos- ja sakkoluetteloita 1829–1918 20.6.1866, 30.6.1866, 15.1.1867; Häkkinen 1995, 134.

III ANKARIMMAT AJAT (1867–1868)

1. Kurja kerjäläinen

Vaivaishoito oli Heinävedellä järjestetty niin, että kukin kinkeripiiri huolehti omista vaivaisistaan ja köyhistään. Jos kinkeripiirissä tavattiin kerjäläinen toisesta kinkeripiiristä, hänet täytyi toimittaa takaisin omaan piiriinsä hoidettavaksi. Heinävedellä papit joutuivat useaan otteeseen kirkossa huomauttamaan köyhiä ja kerjäläisiä oman kinkeripiirinsä ulkopuolella liikkumisesta ja kerjäämisestä. Köyhillä oli omien voimavarojensa mukaan mahdollisuus tehdä talollisille joitakin töitä, sekä hätäaputöitäkin oli omissa kinkeripiireissä tarjolla. Jos köyhä sairastui, kinkeripiirin kylänmies eli kylän kristillis-siveellisen elämän valvoja hankki hänelle tarvittavan hoidon yhteisillä varoilla. Toisinaan sairaus kaatoi kerjäläisen vuoteeseen oman kinkeripiirinsä ulkopuolella. Lääkkeiden hankkiminen kerjäläiselle olisi ollut liian kallista, joten saattoi tulla halvemmaksi hoitaa kurjaa kerjäläistä hänen viimeisinä aikoinaan kuljettamatta häntä omaan piiriinsä. Oli siis köyhän itsensäkin kannalta parempi, jos hän pysyi omassa kinkeripiirissään hoidettavana, sillä siellä hänelle oli niin ruokaa, asumus, töitä kuin sairaanhoitoa tarjolla.⁵⁵

Joissakin paikoin köyhät kuitenkin valittivat huonoa kohtelua tai vajavaista ylläpitoa, minkä vuoksi kerjuulle lähtö tuntui houkuttelevalta. Seurakunnan ulkopuolelta tulevista kerjäläisistä ei Heinävedellä ainakaan tietävästi ollut suuresti vaivaa. Suurin kerjäläisvirta pahiten kärsineillä alueilla suuntautui yleensä suuriin kaupunkiin ja hätäaputyömaille. Myös Venäjä houkutteli paremman elämän toivossa vaeltavia kerjäläisiä. Kaikki eivät kuitenkaan voineet tai halunneet lähteä pitkille kerjuumatkoille, jolloin he kiersivät talosta taloon oman tai lähipitäjien alueella. Kerjäläisille saattoi olla talossa varattuna oma ruoka, petulla tai muilla apuaineilla jatkettua leipää tai velliä. Kerjäläiset saivat yösijan, josta heidät aamulla kyyditettiin seuraavaan taloon. Tämä tapa oli suhteellisen yleinen, sillä joulukuussa 1867 muistutettiin kirkossa seurakuntalaisia kerjäläisten kyyditsemisen kieltämisestä. Sellaista, joka kyyditsi oman kinkeripiirin

⁵⁵ MMA HSA II Dc 1 KirKuul 15.12.1867, 5.1.1868, 5.4.1868; Harmaja 1936, 226; Hartikainen 2005, 76.

kerjäläisen toiseen piiriin, uhkasi sakkotuomio. Rajakylissä asuville taas muistutettiin ulkoseurakuntalaisten pois kyyditsemisestä. Heidän tuli huolehtia siitä, ettei seurakunnan alueelle tullut kerjäläisiä muista seurakunnista. Seurakunnassa oli otettava käyttöön tiukemmat toimet, sillä oman seurakunnan väen ruokkiminen ja hoitaminen oli jo tarpeeksi vaivalloista ja kallista. Kuopion läänin kuvernööri J. A. von Essen lähetti talvella 1868 lähiseurakuntien vaivaishoitohallituksille kiertokirjeen, jossa hän muistutti vuoden 1852 asetuksesta ja sen noudattamisesta. Erityisesti von Essen oli huolissaan ympäriinsä kuljeksivista kerjäläisistä, sillä hän pyrki kiertokirjeellään osoittamaan, että oli kaikkien etu hoitaa itse oman pitäjänsä köyhät. Vaivaishoitoasetukseen vedoten hän muistutti pitäjien vaivaishoitohallituksia työmahdollisuuksien järjestämisestä sekä jopa erityisten työtupien perustamisesta. Jos tarvittavia varoja ei kyseisiin toimiin ollut, piti siitä pikimmiten ilmoittaa kuvernöörille.⁵⁶

Kerjäläisten myötä lisääntyivät myös kulkutautipotilaat. Sairaaloita ei ollut useita, joten potilaita kuljetettiin pitkiäkin matkoja. Mikkelin lääninlasarettiin perustettiin vuonna 1867 tilapäissairaala, koska kulkutaudit tarttuivat kerjäläisten mukana heitä hoitaneisiin ja sen myötä myös hoitajien perheisiin. Vuoden 1867 tilapäissairaala toimi Mikkelin läänin kuvernöörin Theodor Thilénin maatilana rakennuksessa. Paljon muuta tietoa lyhytikäisestä tilapäissairaalasta ei olekaan säilynyt. Seuraavan vuoden keväänä Mikkeliin perustettiin peräti kaksi tilapäissairaala, sillä potilasmäärä kasvoi rajujen kulkutautiepidemioiden vuoksi. Toinen sairaala ehti toimia tammikuusta elokuun loppuun, kun toinen toimi vain kesän 1868 ajan. Valtio ei antanut sairaaloiden toimia kuin välttämättömän ajan kulkutautipotilaiden hoitamiseksi.⁵⁷

Lasten ”ulostinkaaminen” eli hoitoon antaminen halvimmalla jatkui vuosina 1867 ja 1868. Lapset huutokaupattiin vähiten pyytävälle joko jo vaivaishoitokokouksen yhteydessä tai sitten erikseen sovituissa tilaisuudessa. *Veikko Piirainen* on esittänyt tutkimuksessaan Savon ja Pohjois-Karjalan vaivaishoidosta esimerkkejä muista Savon pitäjistä. Monissa pitäjissä elätteelle annettavien lasten

⁵⁶ MMA HSA II Dc 1 KirKuul 15.12.1867, 5.1.1868, 22.3.1868, 5.4.1868, 20.12.1868; MMA HSA II Ec 3 Muut valtion viranomaisilta saapuneet kirjeet ja päätökset 1822–1897 18.1.1868 J. A. von Essen (kiertokirje); Häkkinen 1989, 40–41.

⁵⁷ Väänänen 1995, 104–106.

kohtalona oli Heinäveden lailla huutokauppaaminen halvimmalla hoitavalle. Joissakin paikoin lasten elättämisestä käytiin myös neuvotteluja ja tehtiin niiden perusteella sopimuksia, mikä nykyiseltä katsantokannalta ajateltuna oli miellyttävämpi keino. Vaivaishoitokokouksissa keskusteltiin ja päätettiin usein myös uusista ruotuvaivaisista ja heidän asettamisesta ruotuihin. Määrällisesti ruotuvaivaisia Heinävedellä oli vuonna 1867 ja 1868 edelleen 63 eli saman verran kuin aikaisemminkin. Keitä ruotuihin sijoitettiin ja keiden tilalle, jäi Heinäveden ja monien muiden pitäjien osalta pimentoon, sillä ruotukunnat eivät kovinkaan usein antaneet kirjallista tietoa toimistaan. Mutta käyttäytymistietoja on heistä kuitenkin Heinäveden osalta talletettu. Aina kaikki ei mennyt ruotulaisten kanssa hyvin, jos ruotulainen ei ollut itse halukas pysymään ruodussaan. Vaivaisuotulainen Gottlieb Kekäläinen karkasi ruodustaan elokuussa 1867 ja ”kuului pahojaan tekevän missä kulkee”. Seurakuntalaisia kehoitettiin ottamaan Kekäläinen kiinni ja maksua vastaan huolehtimaan hänestä, kunnes hänen ruotutilallisensa saivat hänet takaisin ruotuunsa. Kaikille ruodussa eläminen ei maistunut ja osa koki pärjäävänsä ilmankin, kuten ruotuvaivainen David Savolainen Kypäräjärveltä. Hän antoi tilaa toiselle ruotuvaivaiselle. Toukokuussa 1867 aiheutti keskustelua Petroman kylällä ruotulaisena ollut Kristina Pakarinen, joka ei ollut saanut hoitoa omassa ruodussaan ja joka täytyi antaa halvimmalla hoitavalle juhannukseen saakka. Syystä tai toisesta ruotulaiset eivät aina saaneet hoitoa omassa ruodussaan, jolloin heille hankittiin vaivaishoidon kustannuksella toinen elatuspaikka. Ruodun ulkopuolella elätettäviä köyhiä ja vaivaisia oli vuonna 1867 peräti 30, mutta määrä sen kun jatkoi kasvuaan. Vuonna 1868 vaivaishoidon elätettävänä ruodun ulkopuolella oli jo 61 henkeä, eli määrä kaksinkertaistui edellisvuodesta. Yhä useammat eivät siis pystyneet enää huolehtimaan elantonsa hankkimisesta.⁵⁸

Vaivaishoitohallitus ei yksin pystynyt hoitamaan kaikkia vaivaishoitoon kuuluvia asioita. Vaivaishoitohallituksella oli apunaan vaivaisaputoimikunta, jota lokakuussa 1867 pitäjän miehet päättivät uudistaa uusilla jäsenillä ja ideoilla. Uudistetun vaivaisaputoimikunnan tehtäväksi tuli hätäleipäaineiden kokoaminen ja syötäväksi

⁵⁸ MMA HSA II Da 2 Virkak. 30.5.1867 Rahm Petter Simon Hyttiselle, 24.8.1868 Rahm K. G. Lundgrenille, 2.7.1869 Rahm K. G. Lundgrenille; II Dc 1 KirKuul 13.1.1867, 3.3.1867, 5.5.1867, 19.5.1867, 11.8.1867, 22.12.1867, 29.12.1867, 14.6.1868, 13.9.1868, 13.12.1868; Piirainen 1958, 108, 120.

valmistaminen. Aputoimikunnalle kuului lisäksi työnansion valmistaminen köyhille naisille niin, että heiltä pystyttiin ostamaan valmiita työtuotteita, kuten kankaita. Vaivaisaputoimikuntaa oli uudistettu jo saman vuoden elokuussa, koska esimies H. G. Kyander ei kyennyt sairastelunsa vuoksi enää jatkamaan aputoimikunnan esimiehenä. Uudeksi esimieheksi tuli seurakunnan lukkari Matias Malkki. Syyskuussa 1868 pitäjäläiset päättivät tehdä uudistuksia vaivaishoito-ohjesääntöön. Vaivaishoito kaipasi kipeästi lisätuloja, joihin soveliaaksi keinoksi he katsoivat naimisiin meneviltä pariskunnilta otettavan naimakuulutus-kartan arvon. Maksun suuruudesta ei ole tietoa.⁵⁹

Papeille raskaat vuodet toivat lisäpainoa muutenkin monisyiseen ja laaja-alaiseen työhön. Raskaat vuodet veivät veronsa myös kirkkoherran perheeltä, sillä Rahmin 29-vuotias poika Jaakko kuoli Heinävedellä ollessaan luultavasti rintatautiin. Vaivaishoitohallituksen puheenjohtajana toimiminen kävi ylivoimaiseksi kirkkoherra Rahmille syksyllä 1868 ja hän pyysi vapautusta tästä toimesta. Kirkkoherra oli sairastelunsa vuoksi joutunut olemaan poissa työtehtävistään aiemminkin samana vuonna. Hänen anomuksensa kuitenkin hylättiin, joten Rahm jatkoi vaivalloisuudestaan huolimatta tehtävässään.⁶⁰

2. Leipänsä eteen on tehtävä töitä

Kevät ja kesä 1867 olivat kelien puolesta erikoisia. Rekikelit kestivät Keski- ja Itä-Suomessa jopa kesäkuulle, samoin kuin jäiden lähtöä järvistä sai odottaa lähes juhannukseen. Kun kesä sitten viimein koitti juhannuksen aikoihin, se toi tullessaan voimakkaan helleaallon. Heinäveden naapurissa Joroisissa nousivat mittarilukemat jopa yli 30 celsiusasteeseen. Helteet kestivät Suomessa heinäkuun puoleenväliin, jolloin alkoi viileä ja sateinen kausi. Sateet ja kolea sää pysyivät ennallaan, kunnes syyskuun alussa hallayöt ja pakkaset pilasivat viimeisetkin toiveen rippeet sadon onnistumisesta. Vaikka

⁵⁹ MMA HSA II Ca 4 KirPtk 11.8.1867 § 2, 6.9.1868 § 1-§ 2, 20.10.1867 § 3.

⁶⁰ MMA HSA II Ca 4 KirPtk 24.5.1868, 25.10.1868 § 2; Martikainen 1989, 113; Tullinen 2010, 34.

Etelä-Savossa tilanne oli sadon onnistumisen kannalta huomattavasti parempi kuin pohjoisissa osissa maata, ei edessä ollut helppo talvi.⁶¹

Vaikka vuosi 1866 oli ollut raskas useiden lainojen vuoksi, ei se aiheuttanut suuria muutoksia seurakunnan muihin menoihin. Tammikuussa 1867 lukkari Malkki alkoi kerätä kirkon korjausvarojen velanmaksuun 75 penniä miehiltä ja 50 penniä naisilta. Varat olivat vähissä, eikä ylimääräisiin menoihin ollut varaa ainakaan kaikkein huono-osaisimmilla. Raaminmäeltä kotoisin oleva torppari Staffan Gustafsson teki helmikuussa selvityspyynnön joutoväen kirkonkorjausmaksuista ja vaati kokouksen pitämistä asian johdosta. Hän sai taakseen ison joukon muitakin torppareita ja loisia ja ryhtyi maksua vastaan ajamaan asiaa eteenpäin. Kokous pidettiin heti helmikuussa, mutta asian puiminen jatkui aina kesäkuulle saakka, jolloin selvitysten jälkeen uusittiin kirkonrakennuksen rästilistat. On toki huomionarvoista, että muutenkin huonoina aikoina seurakunnassa päätettiin ryhtyä kirkon korjaamiseen. Tarpeen on pitänyt olla suuri.⁶² Kesäkuussa 1867 pidetty pitäjänkokous päätti kysyä nimismies Carl Lundgrenilta, saisiko pitäjänmakasiinista antaa kaikki viljat, myös siemenet, pitäjän asukkaille. Samassa kokouksessa lainajvästön hallitusta uudistettiin siten, että neljän jäsenen ja esimiehen sijasta hallitukseen tuli nyt vain kaksi jäsentä ja esimies. Esimieheksi valittiin kuvernöörin sihteeri G. Fagerholm sekä jäseniksi herastuomari Johan Sallinen ja lautamies Paavo Vääntinen.⁶³

Moni pitäjäläinen oli edelleen tai jälleen maksuvaikeuksissa lainojen vuoksi. Usean peräkkäisen huonon satovuoden vuoksi lainoja oli kasautunut entisten päälle. Heinäkuussa 1867 pitäjäläiset esittivät kokouksessaan mahdollisuutta maksaa huonompiosaisten osuuksia vuosien 1865 ja 1866 vilja- ja jauholainoista. Köyhien lainojenmaksusta ei päästy kuitenkaan yhteisymmärrykseen, sillä osa oli sitä mieltä, että parempiosaisten auttaessa ihmiset tahallaan heittäytyisivät maksukyvyttömiksi ja toisten elätettäväiksi. Lisää lainaa jouduttiin kuitenkin taas ottamaan, kun elokuussa rukiin siemenen tarpeessa olevat saivat ottaa Savonlinnan lainajvästöstä 200 tynnyriä

⁶¹ Turpeinen 1986, 97–100.

⁶² MMA HSA II Dc 1 KirKuul 3.2.1867, 14.4.1867; II Ca 4 KirPtk 20.1.1867 § 3, 3.2.1867 § 1-§ 2, 9.6.1867 § 7.

⁶³ MMA HSA II Ca 4 KirPtk 30.6.1867 § 3-§ 5.

siemeniä lainaksi. Takaisinmaksun piti tapahtua saman vuoden sadosta ja korko oli yksi kappa tynnyriltä. Seurakunnan piti mennä lainasta yhteiseen takuuseen, sillä jos joiltakuilta jäi maksamatta takaisin, takaisinmaksu kerättiin manttaaleittain talollisilta.⁶⁴

Syksy 1867 oli Heinävedellä kuitenkin taas raskas ja se kirvoitti kokouksissa keskustelua edessä olevista tehtävistä. Syyskuun alussa halla oli turmellut suurimman osan viljasadosta koko pitäjässä, vain muutamia mäkisempiä seutuja oli säilynyt. Tähti-lehdessä kirjoitettiin keskinkertaista huonommasta ruissadosta Heinävedellä, joskin sama ongelma koski lähes koko Mikkelin lääniä. Heinävedellä pelättiin katoa ruissadon osalta, eikä kaurasatokaan luvannut paljoa parempaa. Pelottava kato kolkutteli ovella, eikä varoja ollut hoitaa huonompiosaisia nytkään, saati sitten tulevana talvena huonon sadon jälkeen. Vuoden 1852 vaivaishoitoasetus aiheutti suurta ahdistusta, sillä pitäjäläiset eivät kyenneet täyttämään sen mukaisia vaatimuksia pitäjän huonompiosaisten hoidosta, eivätkä pitäjäläiset edes uskaltaneet ajatella pyytävänsä sellaisia varoja kruunulta, joita asetuksen noudattaminen olisi vaatinut. Mutta koska asialle oli kuitenkin tehtävä jotakin, pitäjäläiset päättivät keskittyä muutamiin kysymyksiin, joista keskusteltiin ja päätettiin syyskuun puolivälissä pidetyssä pitäjänkokouksessa. Ensinnäkin kerjäläisistä päädyttiin pitämään tarkemmin huolta, etteivät he kiertelisi muissa pitäjissä, eikä ulkoseurakuntalaisia otettaisi vastaan myöskään Heinävedellä. Suoviljelystoimikunnan kassarahat tuli käyttää tarkoitukseensa ja miesten työansioksi. Maksamattomat lainat tuli maksaa, jotta varoja voitaisiin käyttää työnansioksi ja hätäavuksi. Lisäksi pitäjäläiset päättivät pyytää läänin kuvernööriä pyytämään kruunulta velkojen takaisinmaksujen lykkäämistä tulevaan syksyyn sekä mahdollisuutta teettää hätäaputyötä yhteisillä varoilla niin paljon kuin mahdollista. Hätäleipäaineita oli kerättävä mahdollisimman paljon.⁶⁵

Huonon satovuoden vuoksi läänin kuvernööri vakuutti, ettei lääniltä ollut apuja tulossa, joten kirkkoherra kehotti kaikkia ihmisiä keräämään hätäleivän aineita mahdollisimman paljon. Kirkossa papit antoivat ohjeita peuran- eli luultavasti nykynimeltään poronjäkälän ja kangasjäkälän keräämiseen sulan maan aikana.

⁶⁴ MMA HSA II Ca 4 KirPtk 14.7.1867 § 5, 11.8.1867 § 1.

⁶⁵ MMA HSA II Ca 4 KirPtk 15.9.1867 § 1; Tähti 32/6.8.1867, 34/20.8.1867.

Seurakunnalle oli lähetetty pieniä jäkäliä käsitteleviä kirjasia, joita jaettiin kylänmiehille sakastissa jumalanpalveluksen jälkeen. Pappi kuulutti kirkossa, kuinka jäkälät olivat huomattavasti ravinteikkaampia kuin petäjänkuori ja oljet. Kuvernööri käski kunkin seurakunnan lähettämään yhden naisen vaivaishoidon kustannuksella Mikkeliin, missä opeteltaisiin hätäleivän tekoa. Heinävedeltä oppia kävi hakemassa Gustava Nygren. Hän opetti hätäleivän tekoa tämän jälkeen muille seurakuntalaisille. Jäkälien ja vehkan juurten keräämisestä vaivaishoidon kustannuksella muistutettiin seurakuntalaisia useaan otteeseen kirkossa syksyn 1867 aikana. Niiden, jotka hätäapua saivat, täytyi tuoda tietty määrä jäkäliä, saadakseen heille kuuluvan apuannoksen. Hätäapuna annettavia jauhoja sai antaa vain hätäapuaineisiin sekoitettuna. Lokakuun lopulla pappi uhoi saarnastuolista, että jos seurakuntalaiset eivät keräisi jäkäliä tarpeeksi, he saisivat syyttää itseään, jos kuolisivat nälkään. Nähtävästi köyhälle väelle oli tarjottu hätäapua vastaan jäkälän keräämistä, joka ei houkuttanut sen enempää työnä kuin työnansionakaan. Jäkäläleivän teko oli suuritöistä, sillä jo pelkän jäkäläjauhon tekemiseen vaadittiin useita eri työvaiheita, kuten lipeässä liottaminen, vuorokauden ajan keittäminen, monta huuhtelua sekä ulkona ja vielä sen jälkeen uunissa kuivattaminen. Näiden työvaiheiden jälkeen päästiin vasta leipomaan varsinaista leipää. Myrkyllisten jäkälähappojen poistamiseen tarvittiin kaikki edellä mainitut työvaiheet, mutta kaikki eivät suinkaan jaksaneet nähdä kaikkea tuota vaivaa. Monin paikoin ihmiset nimittäin valittivat jäkäläleivän karvasta makua, sillä myrkyllisten jäkälähappojen poistaminen varsinkin peuranjäkälästä oli hyvin hankalaa. Maukkaampi ja helpommin valmistettava pettuleipä piti pintansa hätäravintona myös nälkävuosina. Eikä toisaalta ihmisten napina jäkäläleivällä myrkyttämisestä ollut ajatuksena kovinkaan kaukaa haettu, sillä jäkäläleipä oli vaarallista huonosti valmistettuna sekä pitkään ja paljon käytettynä. Valitettavasti köyhimmälle osalle väestöä ei juuri muuta ravintoa ollut tarjolla pahimpina aikoina.⁶⁶

Kuopion läänin kuvernööri J. A. von Essen lähetti lääninsä seurakunnille sekä näköjään myös muille lähiseurakunnille kiertokirjeen lokakuussa 1867. Kuvernööriä huoletti tulevan talven suuri puute. Hän muistutti, että ihmisillä ei ollut

⁶⁶ MMA HSA II Dc 1 KirKuul 6.10.1867, 20.10.1867; Turpeinen 1986, 164–165; Häkkinen 1994, 74–75.

Jumalan ohessa muihin turvaamista kuin itseensä. Tällä hän tarkoitti sitä, että aivan kuten myös Mikkelin läänin kuvernööri oli ilmoittanut, myöskään Kuopion läänistä ei apua pystytty seurakuntiin toimittamaan. Von Essen kehotti ihmisiä tekemään erilaisia töitä, joita voisi myydä kauppamiehille. Lampaan nahka ja villa, rihmat, langat ja kankaat, kuusiset laudat, kattopäreet, airopuut, pihka, hartsi, potaska ja jopa eläinten luut kävivät kauppatavarasta. Vaivahoitohallituksia kehoitettiin ryhtymään kyseisten tuotteiden teettämiseen, mutta tekijöitä muistutettiin siitä, etteivät odottaisi kovinkaan suurta voittoa näistä tuotteista. Kuvernööri kehotti ryhtymään myös hätäleipäaineiden kokoamiseen. Hänen mukaansa oli Jumalan häväistys, jos ihmiset eivät elääkseen käyttäisi niitä aineita, jotka Jumala oli heille vielä jättänyt sen jälkeen, kun oli hyväksi nähnyt ensin jyväviljat poistaa. Kuvernööri pyrki näin saamaan ihmisiä hyväksymään sen, että jäkäläleipä ei ehkä ollut maultaan hyvää, mutta se saattoi estää kuolemasta nälkään. Jäkälää ja sammalia piti ensin kerätä omiin tarpeisiin ja omat tarpeet täytettyään kerätä lisää ja myydä vaivahoitohallituksille ja aputoimikunnille. Sen lisäksi että kuvernööri kirjeessään painotti ihmisten oman toiminnan tärkeyttä tulevan talven koettelemuksista selviämiseksi, hänen ajatuksissaan oli hyvin uskonnollinen sävy. Von Essen painotti sitä, kuinka Jumala oli antanut tämän ikeen ihmisten hartioille. Siitä huolimatta Jumalaan piti turvata ja uskoa siihen, että Jumala antoi voimaa. Kuvernööri toivoi tämän etsikkoajan herättävän ihmiset sekä hengellisissä että maallisissa asioissa.⁶⁷

Lokakuussa 1867 tuli ajankohtaiseksi miettiä taas työn teettämistä köyhällä väellä, mutta seurakunnalla ei ollut siihen varaa yksin. Niinpä seurakunta päätti pyytää kruunun avustusta työn teettämiseksi 4 000 markkaan saakka. Avustus oli siten tarkoitettu maksettavaksi takaisin viiden vuoden aikana vuodesta 1869 lähtien. Varat seurakunta aikoi käyttää suoviljelystyön teettämiseen varattomalla väellä. Hätäaputöiden järjestäminen ja vaivaisten elättäminen tulivat kalliiksi seurakunnalle, sillä lähes kokonaan tuhoutuneen sadon vuoksi viljan hinta oli lähes kaksinkertaistunut aikaisemmasta. Ruistynnyrin hinta nousi nyt 40 markkaan ja ohratynnyrin hinta 30 markkaan. Varoja ei pystytty lainaamaan kovinkaan suurilla summilla, joten viljaa saatiin suurimman tarpeen aikana kaikkein vähiten. Kirkkoherra Rahm lähetti kuvernöörille

⁶⁷ MMA HSA II Ec 3 MuuVk 8.10.1867 J. A. von Essen (kiertokirje).

lokakuussa kirjeen, jossa hän selosti tulevia töitä. Työt olivat lähinnä laajojen suoalueiden kuivattamista Varistaipaleessa ja Koivumäessä sekä muun muassa Varislammen laskemista. Suoalueet kastelivat tieuria, joten soiden kuivattamiselle oli tarvetta. Velvollisuus työn teettämiseen koski myös varakkaampia talollisia, joiden oli pakko ottaa töihin työkykyisiä köyhiä viimeistään tulevan vuoden heinäkuussa. Tuolloin tuli olla näytettävänä työlistat siitä, että varat oli käytetty varattomien työnansioksi. Suomessa vallitsi ristiriitainen tilanne, kun kirkko julisti synnin aiheuttaneen kadon ja toiset tahot väittivät uudistushaluttoman vanhanaikaisen maatalouden ajaneen kansan ahdinkoon. Samaan aikaan kuitenkin osa ajatteli, että oli syntiä juosta uusien asioiden perässä sen sijaan, että ahkeroksi omalla maalla. Ristiriitaa aiheutti myös se, että oli syntiä olla varakas, mutta oli syntiä myös väheksyä ja arvostella varakkaita ihmisiä. Osa väestöstä halusi toimia ahkerasti olojen parantamiseksi ja piti hätäleipäaineiden keräämistä hyveenä. Papisto otti passiivisemmän suunnan katumus- ja rukouspäivien muodossa. Todellisuudessa kuitenkin papisto toimi hyvin ahkerasti ja aktiivisesti johtaessaan seurakuntien hätäleipäaineiden keräysoperaatioita ja hätäaputyömaiden järjestämistä.⁶⁸

Suomessa vallitsevista ristiriitaisuuksista huolimatta Heinävedellä papisto tuntui luottavan toiminnalliseen suuntaan. Ongelmia aiheutti kuitenkin varojen puute. Vaikka pitäjä tarvitsi lisävaroja voidakseen avustaa köyhiä, pitäjän miehet päättivät olla ottamatta vastaan 1 000 markan lainaa, jota seurakunnalle tarjottiin tammikuussa 1868 työn teettämistä varten. Laina olisi pitänyt maksaa takaisin vuoden sisällä, minkä vuoksi pitäjäläiset päätyivät olemaan ottamatta vastaan tarjottua lainaa. Päätös kuitenkin pyörrettiin jo muutamassa viikossa, sillä helmikuun puolessavälissä pidetyssä pitäjänkokouksessa osanottajat tulivat siihen tulokseen, että laina oli parempi ottaa vastaan. Rahm kirjoitti Mikkelin läänin kuvernöörille huolestuneena maaliskuussa 1868 lainan vastaanottamisesta. Hän oli pahoillaan paljon surua aiheuttaneesta nälästä ja kertoi, kuinka Heinävedellä monet varattomat ennemmin kerjäsivät elantonsa kuin tekivät töitä vähäisen lainan eteen. Tästä 1 000 markan lainasta seurakunta aikoi käyttää 900 markkaa työn teettämiseen ja loput 100 markkaa muun muassa naisten

⁶⁸ MMA HSA II Ca 4 KirPtk 20.10.1867 § 6; II Da 2 Virkak. 28.10.1867 Rahm kuvernööri Th. Thilénille; Häkkinen 1991, 239; Pitkänen 1993, 53.

kudontatuotteisiin. Talvella 1868 koko Suomen osalta aloitettiin valtiovallan puolesta mittava hätäapujärjestelmä, kun eri puolilla maata alettiin järjestää lisää hätäaputyömaita ja työtupia, ruoanjakelukeskuksia ja sairaumajoja. Heinävedellä ei varsinaisia keskuksia perustettu ainakaan virallisesti, mutta hätäaputyötä tarjottiin lisää. Tämäkin 1 000 markan laina, jota seurakunnalle tarjottiin, kuului valtion politiikkaan, jossa kuvernöörit lähes pakottivat seurakuntia toimimaan. Nälänhätä oli saatava aisoihin, minkä vuoksi köyhille naisille tuli Heinävedellä mahdolliseksi kevättalvella 1868 saada hätäaputöitä tekemällä erilaisia käsitöitä. Kehruulla ja kankaan kutomisella pyrittiin antamaan työnansioita niitä tarvitseville naisille. Työtä oli tarjolla kuitenkin vain jokaisen omassa kinkeripiirissä. Kauppamies Fredrik Sallinen sekä seurakunnan lukkari Malkki ostivat pellavia, villoja ja liinoja jauhoilla siten, että maksusta kolme neljäsosaa maksettiin ruisjauhoina ja yksi neljäsosa vehnäjauhoina. Myös miehille tarjottiin uusia hätäaputöitä. Kerman sahalla kauppamies H. Laamanen osti kuusi- ja mäntypäreitä 75 pennin hinnalla tuhannesta pärestä. Ongelmallista käsityötuotteiden teettämisessä oli kuitenkin se, että käsitöille ei ollut ostomarkkinoita Suomessa ja niiden ulkomaille viennin järjestely ei tahtonut onnistua niin lyhyellä aikavälillä kuin olisi ollut tarpeen. Toiseksi tuotteet, joita valtion puolesta käskettiin köyhällä väellä teettää, olivat sellaisia, joilla tarvittavia varoja ei pystytty hankkimaan valtiolle. Erilaisten käsitöiden teettäminen hätäaputyönä olikin enemmän periaatteellinen toimintatapa kuin valtiota ja seurakuntia rahallisesti hyödyttävää toimintaa. Tästä ongelmasta huolimatta käsitöiden teettämistä hätäaputyönä jatkettiin ainakin Heinävedellä.⁶⁹

Seurakunta sai kruunulta keväällä 1868 iloisia uutisia, kun kruunu ilmoitti lykkäävänsä velanmaksua seuraavaan syksyyn, kunhan seurakunta uusi velkakirjansa ja meni siitä yhteiseen takaukseen. Seurakunta teki vaaditut päätökset mitä pikimmiten. Lainoja jouduttiin silti ottamaan taas lisää samana keväänä 1868, sillä kaikki viljat eivät olleet itäneet. Seurakunta päätyi ottamaan jyvälainaa 600 tynnyriä ohransiementä ja 300 tynnyriä kauransiementä, joista seurakunnan piti mennä yhteiseen takuuseen. Ja se määrä, mitä lainanottajat eivät pystyisi itse maksamaan, kannettaisiin manttaaleittain kaikilta pitäjäläisiltä. Näiden lisäksi seurakuntalaiset päätyivät ottamaan vielä 100

⁶⁹ MMA HSA II Ca 4 KirPtk 2.2.1868 § 3, 16.2.1868 § 1; II Da 2 Virkak. 16.3.1868 Rahm kuvernööri Th. Thilénille; II Dc 1 KirKuul 22.3.1868; Häkkinen 1989, 44–45; Turpeinen 1986, 171–172; 1991, 53.

tynnyriä ruista pahimmassa tarpeessa olevia varten juuri työn teettämistä tai tautien hoitamista varten. Lainaa pyydettiin lisäksi vielä niin halvalla ja niin pitkällä maksuajalla kuin mahdollista oli.⁷⁰

Niukka ravintotilanne oli kirvoittanut monenlaisia huhuja ja lehtikirjoituksia jo ennen varsinaisia suuria nälkävuosia. Ihmiset lähettivät lehtiin julkaistavaksi kirjeitään, joissa he valittivat suurta ravinnonpuutettaan ja huonoa satoa. Jossain päin Savoia ihmisten väitettiin jopa syövän heinää muun ravinnon puutteessa. Pelkäsi huhupuheeksi väite ei jäänyt. Helmikuussa 1868 seurakuntaan saapui kirje, jossa ohjeistettiin hätäleivän tekoa heinästä. Heinävedellä osa vaivaishoidon jäsenistä oli sitä mieltä, että heinäleipä oli sitkeää ja he ennemmin söivät vaikka olkia. Heiniä pidettiin kuitenkin ravitsevampina kuin olkia, joten myös Heinävedellä päätettiin alkaa valmistaa heinäjauhoja ja levittämään niitä asukkaille leivänteko-ohjeiden kanssa. Saman vuoden lokakuussa Rahm kirjoitti hätäleipätoimikunnalle Mikkeliin heinien käytöstä leipäaineena. Heinävedellä oli noudatettu ohjeita ja käytetty toimikunnalta saadut 30 markkaa tarkoitukseensa. Vaivaisaputoimikunnan jäsenet ja kirkkoherra itse olivat jakaneet heinäjauhoja neuvojen kera seurakuntalaisille. Rahm oli kuitenkin sitä mieltä, ettei neuvoja ja kehotuksia juurikaan ollut noudatettu, vaan ihmiset ennemmin käyttivät leivänjatkeena muita aineita.⁷¹

Suomen nälänhätä sai vuonna 1868 laajempaa huomiota. Venäjällä, Baltian maissa sekä Ruotsissa, Englannissa ja Saksassa kirjoiteltiin lehdissä Suomen tilanteesta, joka käynnisti siellä avustustoimia. Toukokuussa 1868 Heinäveden seurakunta sai Venäjällä kerätyn 1500 markan lahjoituksen, jonka kirkkoherra ja kokoukseen osallistuneet miehet päättivät käyttää köyhien auttamiseksi. Varoista ensin osa käytettiin vaivaishoidon kiireellisiin tarpeisiin ja sen lisäksi ostettiin 30 tynnyriä jyviä pitäjänmakasiinista annettaviksi kylänmiehille. Varoista 1 050 markkaa jätettiin takavarikkoon myöhempää tarkoitusta varten. Toukokuun lopulla kauppias Fredrik Sallinen haki 100 tynnyriä ruista Savonlinnan kruununmakasiinista työn teettämistä varten. Puolet oli tarkoitus käyttää kahden mäen laskemiseen ja kiertämiseen Karjalan

⁷⁰ MMA HSA II Ca 4 KirPtk 22.3.1868 § 3; II Ca 4 KirPtk 5.4.1868 § 1-§ 2.

⁷¹ MMA HSA II Da 2 Virkak. 18.3.1868 Rahm Hätäleivän toimikunnalle Mikkeliissä; 20.10.1868 Rahm Hätäleivän toimikunnalle Mikkeliissä; Turpeinen 1986, 14–16.

maantiellä. Toinen puoli oli tarkoitus käyttää käsitöiden teettämiseen. Nimismies Lundgren antoi myös työkirjoja ruumiilliseen työhön pystyville rautatietyömaata varten. Maantietyöhön varatut varat uhkasivat loppua kuitenkin jo kesäkuun puolessavälissä, minkä vuoksi vain kunnolla työkykyiset otettiin työmaalle. Työ piti saada loppuun ennen kuin varat loppuivat. Jos työt loppuivat, mutta omaisuutta vielä oli, kruunu alkoi lunastaa viinanpolttovälineitä toukokuussa 1868. Vuosien 1865, 1866 ja 1867 verorästejään sai hyväksi luettua viinanpolttovälineillä, samoin uusia viljalainoja sai osittain hyväksi luettua näillä tarvikkeilla. Näiden velkahelpotusten jälkeen kruunu maksoi viinanpolttovälineistä myös rahaa.⁷²

Tavanomaista suurempi kuolleiden määrä aiheutti seurakunnassa erikoisen ongelman. Kirkon vieressä oleva hautausmaa uhkasi käydä pieneksi. Kesäkuussa seurakuntalaiset päättivät tiedustella laajennuksen hankkimista Pakarilan tilan mailta, mistä myös olemassa ollut hautausmaa-alue oli hankittu. Maksut oli tarkoitus kantaa jousittain seurakunnan väeltä ja maksut keräisi lukkari Matias Malkki. Lokakuussa 1868 hautausmaan laajentajaksi palkattiin lampuoti Antti Pulkkinen Hasumäen kylästä. Hän suostui tekemään työn halvimmalla, 626 markalla. Kesän alussa haudankaivaja Olli Heiskanen halusi luopua työstään useiden hänelle osoitettujen hautausmaan hoidosta tehtyjen huomautusten vuoksi. Hautausmaalla oli ruumiiden hautauksen lisäksi pidettävä huolta, että alue oli hyvässä kunnossa, haudat oli heti peitettävä ja pidettävä tasaisina. Haudankaivajalle talvi 1868 oli varmasti raskas, sillä kevättalven aikana ruumiita haudattavaksi tuli yli 600. Ei siis ihmekään, jos routaisen maan kaivamisen jälkeen hautojen tasaisena pitäminen ja muut toimet jäivät hieman heikommalle tolalle. Heiskasen tilalle haudankaivajaksi valittiin molempien pappien esityksestä Johan Henrik Pakarinen, jota pidettiin toimeliaana ja rehellisenä. Palkkaa Pakarinen sai yhteiseen hautaan haudatuista yli 15-vuotiaista vainajista kaksi kappaa ja alle 15-vuotiaista yhden kappan viljaa. Erilliseen hautaan haudatuista joutui maksamaan Pakariselle kesäaikaan kolme kappaa ja talvella neljä kappaa viljaa. Yhteishautauksen jäljet ovat edelleen näkyvillä kirkon hautausmaan laitamilla, missä surullisista vuosista kertovat pitkät ja korkeat vierekkäiset kummut. Toisinaan ihmisillä ei kuitenkaan ollut varaa tai tahtoa

⁷² MMA HSA II Ca 4 KirPtk 3.5.1868 § 2, 17.5.1868 § 3; II Dc 1 KirKuul 10.5.1868, 21.6.1868 [2. sunn. kolminaisuudesta]; Turpeinen 1991, 56.

maksaa haudankaivajalle tarvittavia kappoja hautauksesta. Hautausmaalle ilmestyi useasti ruumiita ilman tietoa heidän henkilöllisyydestään. Papit kehottivatkin ihmisiä toimittamaan tiedot kuolleista, jotta he saisivat kristillisen hautauksen. Seurakunnan köyhimmät ajattelivat ehkä läheistensä saavan kristillisen hautauksen, tai edes viimeisen leposijan siunatusta maasta tuomalla heidät hautausmaalle, vaikka heillä ei ollut varaa maksaa hautausmaksua haudankaivajalle. Pappien palkasta osa tuli muun muassa oman virkatalon maanviljelyksestä, mutta osan he saivat toimituksista. Maksullisista toimituksista oleellisin oli hautaus, mutta nälkävuosien aikana aiheen arkaluontoisuuden vuoksi papit eivät perineet hautausmaksua.⁷³

Syksyllä 1868 Heinäveden asukkaat saivat iloita edellisvuotta paremmasta ruissadosta. Talvi oli ollut runsasluminen, mutta kesä lämmin ja kuiva. Kaura- ja perunasato oli osittain hyvä ja osittain keskinkertainen. Vuoden 1867 masentavan laiha vuodentulo jäi seurakuntalaisten onneksi vaille seuraavaa samanlaista. Kuivuuden vuoksi hieman odotettua huonommaksi jäänyt viljasato Savossa pelästytti kadon uhalla, mutta ainakin Heinävedellä tilanne helpottui niin köyhyyden kuin sairauksien osalta heti syksyllä. Seurakunnan yhteisen takauksen alla oli kuitenkin paljon maksettavia lainoja ja iso osa asukkaista eli edelleen köyhydessä, joten marraskuussa 1868 seurakuntalaiset päättivät pyytää läänin kuvernööriltä lupaa yhdistää kolmen eri kassan tilit. Seurakunta tarvitsi lisävaroja köyhien hätäaputyöhön. Yhdistettävät kassat olivat teollisuuden edistytämiseen tarkoitettu kassa, hätäaputyökassa ja lahjoitusvaroista koottu kassa. Varat seurakunta päätti käyttää niin, että köyhiltä ostettiin valmiita tuotteita, jotka maksettiin viljalla. Erilaisten raaka-aineiden ostaminen oli tarkoitus lopettaa ja suunnata ostovoima valmiisiin tuotteisiin. Kuinka anomuksen kävi, jäi jälleen kysymykseksi ilman vastausta. Samaan aikaan kun osalle seurakuntalaisista pyrittiin antamaan hätäapua, toiset joutuivat maksumiehiksi. Sen lisäksi että seurakuntalaisille tuli hautausmaan laajennuksesta uusia maksuja, seurakunnan miehet päättivät joulukuussa 1868 ruveta keräämään velkoja manttaaleittain ja jousittain eli jokaiselta hengille kirjoitetulta seurakuntalaiselta. Jousittain kerättiin 2 686 markkaa ja 22 penniä niin, että naiset maksoivat kaksi kolmasosaa siitä mitä miehet maksoivat. Talojen isännät taas

⁷³ MMA HSA II Ca 4 KirPtk 21.6.1868 § 1 - § 2, 3.10.1868 § 2; II Dc 1 KirKuul 7.6.1868; Martikainen 1989, 257; Soikkanen 1991, 226.

maksoivat palkollistensa ja lastensa velat, mutta saivat pyytää heiltä jälkeenpäin sen, mitä olivat maksaneet. Manttaaleittain seurakuntalaiset maksoivat 3 379 markkaa niin, että pappilat, sahat ja osa rusthollareista saivat vapautuksen maksusta.⁷⁴

3. Auttaako nälkään sana vai leipä?

Moitteeton käyttäytyminen yhä jatkuvien huonojen olojen vuoksi alkoi myös Heinävedellä saada rosoja pintaansa. Mitään rikollisaaltoa ei seurakunnassa kuitenkaan tavattu, sillä sama puute vaivasi lähestulkoon kaikkia. Rikos- ja sakkoluettelot osoittavat pientä rikollisuuden kasvua edellisiin vuosiin verrattuna. Vuonna 1867 annettiin kahdeksan tuomiota erilaisista rikkomuksista, joista osa oli tehty edellisvuoden aikana. Talonpoikaa syytettiin höperyydestä, millä luultavasti on ollut myös aikanaan jokin oleellisempi merkitys. Torppari oli taas myynyt paloviinaa luvatta ja loismies oli pistänyt tuulemaan sopimattomalla käytöksellä lyöden, solvaten ja kiroillen. Loisnainen ja räätäli olivat käyttäneet oikeuksiaan väärin. Loismies ja piika Hasumäestä olivat syytettyinä palkka-asioiden vuoksi, kun taas piika Kuittualta oli niskuroinut isäntäänsä vastaan. Loisnainen Rummukkalasta oli syytettynä lapsenmurhasta. Rikosten kirjo oli hyvin moninainen, joskaan määrät eivät olleet suuria.⁷⁵

Vuonna 1868 rikosten laatu kuitenkin muuttui, kun varkaudet, murrot ja näpistykset tulivat yleisemmiksi. Talven aikana tapahtuneita rikoksia olivat takavarikon rikkominen, ensimmäisen asteen varkaus ja murto. Lisäksi maanviljelijän poika ja loisnainen tuomittiin salavuoteudesta eli avioliiton ulkopuolisesta sukupuolisesta suhteesta. Salavuoteudesta niin ikään tuomittiin lokakuussa 1868 eräs loismies Pölläkältä ja piika Hasumäeltä, jotka olivat syyllistyneet lisäksi ensimmäisen asteen näpistykseen ja murtautumiseen. Kuten Heinävedelläkin näkyy, suurin osa rikosten tekijöistä oli loisia, piikoja ja torppareita. Palkollisia sanottiin irti ja torppien vuokria

⁷⁴ MMA HSA II Ca 4 KirPtk 8.11.1868 § 1; 6.12.1868 § 2; JPA Db 1 Vuosik. 1868; FAT 261/9.11.1868; Turpeinen 1986, 107–110; Hartikainen 2005, 87.

⁷⁵ HSA I Jh 1 RikLuet 15.7.1867, 31.12.1867.

kiristettiin. Talonpoikien tekemät rikokset olivat enemmän käyttäytymisrikkeitä kuin omaisuuteen liittyviä. Suurin osa koko Suomessa tehdyistä omaisuusrikoksista oli alimman yhteiskuntaluokan edustajien tekemiä. Loisten ja kerjäläisten asema oli huono, eikä keinoja oman elämän helpottamiseen kaihdettu.⁷⁶

Papistolle ongelmia aiheuttivat pitäjäläisten sairastaminen ja heidän luonaan käyminen. Toukokuussa 1867 kirkkoherra Rahm muistutti kirkossa ihmisiä siitä, että siitä lähtien ei pappia saisi tulla sairaan luo hakemaan lauantai-iltaisin, jos ei täysin terve ihminen yhtäkkiä olisi tullut sairaaksi. Tätä ennen papit olivat jo kahdesti joutuneet lauantain ja sunnuntain välisenä yönä rippikäynnille sairaan seurakuntalaisen luo. Rahm muistutti, että jo viikolla sairastuneen seurakuntalaisen omaisten tuli hakea pappi aiemmin rippikäynnille, eikä viime tipassa. Pappi joutui käymään sairaiden ihmisten luona ripittämässä heitä oman terveytensäkin uhalla. Kirkollisten toimien ohessa pappi oli ikään kuin lääkärin korvike maaseudulla, missä ainoa sairaanhoidon ammattilainen oli piirilääkäri, ja hänkin vieraili harvoin. Helposti tarttuvien kulkutautien riehuessa pappi vaaransi oman terveytensä joka kerta, kun meni seurakuntalaisen kuolinvuoteelle. Se oli kuitenkin riski, joka hänen asemansa ja tehtävänsä puolesta oli pakko ottaa.⁷⁷

Lokakuussa 1867 papit nuhtelivat seurakuntalaisia huonosta koulunkäynnistä. Lukutaito ei pitäjässä ollut pappien mielestä hyvällä pohjalla muutenkaan. Siksi heitä harmitti suuresti pyhäkoulun laiminlyönti ja opetuksen ”ylöskatsominen”, niin kuin Rahm asian ilmaisi. Rahm varoitti myös siitä, kuinka Jumalan sanan halveksimisen ja pyhäpäivän väärinkäyttämisen kautta jumalattomuus kasvoi ja levisi kansassa. Tämän jumalattomuuden päälle hän varoitti tulevan Jumalan rangaistustuomioiden, joita ihmiset parhaillaan elivät huonojen satojen vuoksi. Rahm kehotti ihmisiä nöyrytymään Jumalan edessä ja ottamaan paremmin oppia Raamatun sanasta sekä käyttämään pyhäpäivät sielun parantamiseen. Vanhempia hän muistutti siitä, että olisi hyvä kasvattaa lapset kristillisiin tapoihin, Jumalan sanan lukemiseen ja

⁷⁶ MMA HSA II Ec 3 MuuVk 15.5.1868 Ingman Heinäveden seurakunnalle, 6.10.1868 A. F. Andersin Heinäveden seurakunnalle; Häkkinen 1988, 71–72.

⁷⁷ MMA HSA II Dc 1 KirKuul 19.5.1867; Wirilander 2000, 468–469.

Jumalan pelkoon. Kirkkoherra oli sitä mieltä, että lapset piti pelastaa heidän vanhempiensa tavoilta, jotta heitä ei kasvatettaisi ”Jumalan vihan kekäleiksi”.⁷⁸

Pahimpina nälkävuosina Heinäveden seurakunnassa pidettiin kiinni normaalista kirkollisesta toiminnasta, kuten lukukinkereistä. Kinkereitä pidettiin normaaliin tapaan, ainoa ero niiden järjestämisessä entiseen verrattuna oli se, että nyt pappien ei enää tarvinnut käyttää aikaa erilaisten todistusten antamiseen. Tämä toimi oli siirtynyt kunnallishallinnon hoidettavaksi vuonna 1867. Askeleita kohti kunnan ja seurakunnan eroa oli alettu ottaa. Lukukinkereiden osalta voi kinkerikirjoista huomata, että ruokapula ja vaikeat ajat heikensivät seurakuntalaisten oppihaluja. Vuoden 1867 osalta niitä muutamia merkintöjä, joita papit olivat kierrokseltaan tehneet, leimaa kansan välinpitämättömyys. Pyhäkoulun pito oli hyvin pitkälle laiminlyöty, eikä lukutaidoissakaan ollut kehumista. Vuonna 1868 tilanne parani hieman, sillä ainakin lukutaidon osalta hienoista parantumista oli havaittavissa. Myös pyhäkoulu oli alkanut houkutella enemmän, joskin monessa kylässä sen pitäminen unohtui. Kinkerikirjat sisälsivät vuoden 1868 osalta huomattavasti enemmän informaatiota, joten tällä on tietenkin osuutensa edellisvuotta parempaan yleiskuvaan. Voi kuitenkin olla, että kirkkoherran edellä mainittu palopuhe koulunkäynnin laiminlyönnistä ja Jumalan rangaistuksesta teki seurakuntalaisiin vaikutuksen. Järjestyksen suhteen ei kinkerikierroksilla ilmennyt ongelmia, eivätkä kylien asukkaat suuremmin valitelleet. Kypäräjärvellä pappi nuhteli korttipeleistä ja muutamien laiskojen lukijoiden vanhempia hän varoitti parannuksen tekemisestä. Muuten kylien järjestys oli nuhteetonta, tai sitten papit eivät asiasta maininneet.⁷⁹

Rippikouluja pidettiin vuonna 1867 ensin kesäkuun alussa yli 20-vuotiaille pojille ja sen jälkeen tytöille kaksi viikkoa. Nuorempien poikien rippikoulua pidettiin vasta syksyllä, samoin vanhempien yli 20-vuotiaiden poikien toinen rippikoulu. Nuorten kanssa samaan aikaan ei tarjottu muulle kirkkokansalle ehtoollista. Vuonna 1868 rippikoulua pidettiin tytöille kesäkuussa kaksi viikkoa, minkä jälkeen he pääsivät ripille juhannuksena. Muu kirkkokansa ei tuolloin päässyt ehtoolliselle. Syyskuussa pidettiin

⁷⁸ MMA HSA II Dc 1 KirKuul 6.10.1867.

⁷⁹ MMA HSA VII K 2 KinKirj 11.3.1867, 14.3.1867, 27.3.1867, 12.2.1868, 13.3.1868, 1.4.1868; II Dc 1 KirKuul 28.4.1867, 6.10.1867.

vanhempien poikien rippikoulua ja sen jälkeen nuorempien poikien. Vuonna 1867 ja 1868 pidettiin vähemmän rippikouluja kuin edellisinä vuosina. Kun vuosina 1865 ja 1866 rippikouluja oli pidetty vähintään kaksi vuodessa tytöille ja kaksi pojille, pidettiin nyt enää yksi rippikoulu kummallekin ryhmälle. Yli 20-vuotiaat pojat olivat tässä suhteessa poikkeus.⁸⁰ Jos rippikouluja vähennettiin, sama kohtalo oli myös lukkarinkoululla. Vuonna 1867 lukkarinkoulua pidettiin keväällä kinkereillä laiskanlistalle joutuneille. Näiden laiskankoululaisten osalta lukkarinkoulu jätettiin keväällä 1868 pitämättä ”leivänpuutoksen” tähden. Koulua pidettiin vasta syksyllä sadonkorjuun jälkeen.⁸¹

Ehtoollista vietettiin tavalliseen tapaan noin joka toinen sunnuntai myös vuosina 1867 ja 1868. Kelirikkoaikoina ehtoollisia vähennettiin, mutta rukouspäivien vietosta seurakunnassa pidettiin tiukasti kiinni. Vuoden 1868 aikana etenkin loppuvuodesta voisi päätellä ehtoolliskirkkojen määrän jopa kasvaneen, sillä syyskuulta joulukuulle vietettiin ehtoollista lähestulkoon joka toinen sunnuntai, marraskuussa jokaisena pyhänä. Kirkkovuoden mukaisesti erityispyhiä ja viikolle sattuvia pyhäpäiviä vietettiin normaaliin tapaan kirkonmenoin ja ehtoollisin. Keisarin syntymäpäivän kunniaksi pidettiin kirkossa rukous 29.4.1868. Lokakuussa 1867 Suomen kirkoissa luettiin keisarillinen plakaatti erityisen rukouspäivän pitämisestä. Joulukuun 8. päivänä tuli pidettäväksi valtakunnallinen katumus- ja rukouspäivä yhteisen katovuoden vuoksi, jolla ”Jumala on maattamme ja kansaamme kurittanut”. Papiston tehtävä oli antaa selitys tapahtumille ja auttaa kansaa ymmärtämään sekä sopeutumaan tilanteeseen. Valtion ja kirkon liitto oli peruja Ruotsin vallan ajoilta, joilta oli peräisin nöyryyden ja alamaisuuden ajattelu. Tämän ajattelun lisäksi 1850-luvulla lisääntyi taloudellisen ja yhteiskunnallisen aktiivisuuden merkitys. Tämän vuoksi papit saivat saarnastuoleista julistaa laiskuuden ja ylimielisen asenteen saaneen aikaan vallalla olleen nälänhädän. Osa papeista vastusti yleisen katumus- ja rukouspäivän viettämistä, sillä he pelkäsivät uhkan liioittelun aiheuttavan levottomuutta kansan parissa. Osa papistosta taas uskoi rukouspäivän saavan parempiosaiset kansalaiset armahtavaisemmiksi ja kiinnostavan myös ulkomaisten avustajien huomion. Katumus- ja rukouspäivän tekstit ja saarnat

⁸⁰ MMA HSA II Dc 1 KirKuul 9.6.1867, 24.6.1867, 25.8.1867, 31.5.1868, 14.6.1868, 30.8.1868.

⁸¹ MMA HSA II Dc 1 KirKuul 24.3.1867, 12.4.1868.

käsittelivät Israelin kansan onnettomuuksia sen kääntynyt pois Jumalasta. Tällä viitattiin Suomessa oleviin ongelmiin ja pyrittiin saamaan kansaa vaalimaan kristillisiä arvoja, jotta Jumala muuttuisi suopeammaksi. Myös Porvoon hiippakunnan piispa Frans Ludvig Schauman halusi rohkaista kovia kokenutta laumaansa. Hän lähetti kiertokirjeen hiippakuntansa seurakunnille marraskuussa 1868. Hänen mukaansa Jumala halusi muistuttaa ihmisiä liian helpon elämän vaaroista, minkä vuoksi Jumala oli rangaissut kansaa niukalla satovuodella. Hän kiitti eritoten maaseudun pappeja, jotka olivat hänen mukaansa nöyrästi ja väsymättä kantaneet huolta seurakuntiansa heikommista jäsenistä. He olivat piispan mielestä osoittaneet toteen raamatunlauseen, jossa kehoitetaan jakamaan leipänsä nälkäisen kanssa. Lopuksi piispa kiitti kanssaveljiään ja rukoili siunausta seurakunnille.⁸²

Nälkävuosina papit saarnasivat myös yhteiskuntarauhan puolesta Suomen kirkoissa. Köyhintä väkeä pyrittiin pitämään rauhallisena ja olemaan nousematta varakkaampia vastaan sillä, että painotettiin niukkuuden olevan siunaus. Avunsaajia kehoitettiin olemaan kiitollisia saamastaan avusta, jonka antamiseen taas varakkaammat olivat velvollisia. Katovuosien seuratessa toisiaan papit muistuttivat seurakuntalaisia siitä, että Jumala halusi kasvattaa heitä. Suomalaisia pidettiin Jumalan valittuna kansana, koska heitä koeteltiin niin rankoin ottein. Pahimpina kuoleman kuukausina papit pyrkivät lohduttamaan kansaa, että he eivät eläneet ainoastaan leivästä ja että uskovaa ihmistä odotti ikuinen elämä. Lohdutus ja syyllistäminen kulkivat rinta rinnan ajankohdan mukaan. Papit pyrkivät kautta Suomen saamaan kansan uskomaan, että ne, jotka eivät tehneet parannusta synneistään, vetivät rangaistuksen koko yhteisön päälle. Synnintekijät ja synnit olivat kussakin paikassa omansa, mutta yleisellä syyllistämällä papit pyrkivät saamaan kansan auttamaan toisiaan. Keinoja kaihtamatta kansa piti saada pysymään aisoissa ja elämään siveellistä ja kurinalaista elämää, jonka toteutumisesta papit olivat seurakunnissaan vastuussa. Kesällä 1868 lukkari valitti kirkkolaulun

⁸² MMA HSA II Dc 1 KirKuul 9.6.1867, 17.11.1867, 26.4.1868, 17.5.1868, 27.9.1868, 8.11.1868; Porvoon tuomiokapitulin kiertokirjeet 1849–1870, 25.11.1868.

laiminlyönnistä, joka saattoi olla esimerkki siitä, että kansa alkoi mahdollisesti lipsua taas kirkon kurinpidollisesta otteesta.⁸³

Kolehtia kerättiin kirkossa parille eri taholle. Helsingissä opiskeleville kannettiin kolehtia kahdesti vuoden 1867 aikana, samoin kuin kuuromyökkien opetuslaitokselle Porvoossa. Vuonna 1868 kannettiin kolehtia ”pakanoiden käännytystoimelle” sekä kuuromyökkien opetuslaitokselle Turussa. Kaikkiaan kolehtia kannettiin tarkasteltavina vuosina melko vähän, koska kuulutuskirjan ilmoitusten mukaan vuonna 1867 sitä kannettiin neljä kertaa ja vuonna 1868 vain kahdesti. Kinkerikierroksella kerättiin vapaaehtoisia lahjoituksia Tuusniemen kirkon rakentamista varten. Jotkut seurakuntalaiset olivat halukkaita antamaan lahjoituksia myös huonoina vuosina. Vuonna 1867 yhden tyttöihmisen sanottiin lahjoittaneen kuusi markkaa ja erään miehen 69 penniä lähetystoimelle, rippilapsilta samalle kohteelle meni kaksi markkaa. Samoin vuonna 1868 kauppamies Fredrik Sallisen häissä kerättiin lähetystoimelle 6 markkaa 50 penniä.⁸⁴

Kaikki nälkävuosien aikana seurakuntaan hankittu ei suinkaan ollut viljaa tai muuta, jolla sai ruumiillisen nälän tyydytettyä. Myös henkisiä ja hengellisiä tarpeita pyrittiin tyydyttämään. Seurakunnan lainakirjastoon hankittiin vuonna 1867 ABC-kirjoja, katekismuksia ja raamatunhistorioita. Kirjoja oli tarkoitus myydä puolella hinnalla köyhille lapsille. Erityistapauksissa kirjoja oli mahdollisuus antaa myös ilmaiseksi. Kansansivistyksestä ja lasten lukutaidosta Heinäveden seurakunnassa haluttiin pitää kiinni.⁸⁵

⁸³ MMA HSA II Dc 1 KirKuul 28.6.1868; Pitkänen 1991, 39; Soikkanen 1991, 230–234.

⁸⁴ MMA HSA II Dc 1 KirKuul 13.1.1867, 3.3.1867, 10.3.1867, 14.4.1867, 7.7.1867, 1.9.1867, 26.1.1868, 14.6.1868, 23.8.1868.

⁸⁵ MMA HSA II Ca 4 KirPtk 22.4.1867 § 4.

4. Elämä voittaa kuoleman – avioliiton ilo ja lasten nauru

Jos pula-ajan ensimmäiset vuodet olivat vaikeaa aikaa, olivat vuodet 1867 ja 1868 katastrofaaliset. Kuolleisuus kasvoi huomattavasti 1860-luvun alkupuoleen verrattuna. Vuoden 1866 sato oli edellisvuotta parempi, minkä vuoksi vuoden 1867 osalta kuolleisuusluvut hetkellisesti näyttivät paremmilta. Vuoden 1866 parempi satovuosi ei kuitenkaan kantanut pitkälle. Vuonna 1867 seurakunnan asukasmäärä oli piirilääkäriin laskelmien mukaan 6 987, kun se vuonna 1868 oli enää 6 370 henkeä. Miehiä oli Heinäveden asukkaista enemmistö vielä vuoteen 1868 saakka, jolloin vaaka painui toiselle puolelle. Vuoden 1868 aikana miehiä kuoli paljon naisia enemmän ja poikalapsia taas syntyi vähemmän kuin edellisvuosina, joten naisten osuus väestöstä kasvoi. Vuonna 1868 Heinäveden kuolinprosentti oli koko piirilääkäripiirin suurin eli 10,43 %. Jo kesällä 1867 ihmisiä alkoi altistua kiertäville sairauksille. Syksyllä uusi sato toi hetkellisen helpotuksen, mutta vuoden 1868 taulukot kertovat karua kieltä. Kevättalven ankarat olot veivät ensimmäisen puolen vuoden aikana kirkkomaan poveen yli 660 henkeä. Edellisvuoden kuolleisuuden määrä lähes kolminkertaistui jo ensimmäisen puolen vuoden aikana. Pahimmat kuukaudet olivat maaliskuu- ja huhtikuu, jolloin kiertävät tartuntataudit kaatoivat vuoteeseen yhden jos toisenkin. Hermokuume ja hinkuyskä olivat vuonna 1867 merkittävimmät kuolinsyyt, joskin tuntemattomien syiden osuus nousi melko huomattavaksi. Aikuisväestöstä suurin osa kuoli kuitenkin hermokuumeeseen, vesipöhöön, vanhuuteen tai edellä mainittuun tuntemattomaksi jääneeseen sairauteen. Hinkuyskä riudutti monet jo valmiiksi nälkiintyneet ja huonosti ravitut lapset. Eniten kuoli yli 50-vuotiaita seurakuntalaisia, mutta alle yksivuotiaat olivat toiseksi suurin ikäryhmä kaikista vuonna 1867 kuolleista.⁸⁶

Vuonna 1868 kuoli eniten työikäisiä, eli 10–50-vuotiaita seurakuntalaisia, sen jälkeen suurimmat ryhmät olivat yli 50-vuotiaat ja 3-10-vuotiaat. Imeväiskuolleisuus laski edellisvuodesta huomattavasti. Vuonna 1868 yli 700 kuolleen kohdalla kuolinsyiden kirjo oli jo laajempi. Hermokuume vaivasi edelleen, mutta sen rinnalle

⁸⁶ HSA I F KHL 1867,1868; MMA HSA II Da 2 Virkak. 18.2.1868 Rahm piirilääkäri Sanfrid Hällströmille, 15.6.1868 Ruuth piirilääkäri Sanfrid Hällströmille; JPA Db 1 Vuosik. 1867, 1868.

nousivat toiset tuhoiset taudit. Punatauti ja tyufus, eli ilmeisesti toisintokuume, veivät hautaan vuoden 1868 aikana yhteensä yli 300 henkeä. Punatautia oli jonkin verran liikkeellä Joroisten piirilääkäripiirissä, mutta Heinävedellä se oli erityisen tuhoisa. Koko piirilääkäripiirissä punatautiin kuolleita oli 328 henkeä, joista pelkästään Heinävedellä kuoli 157.⁸⁷

Punataudin osalta mielenkiintoinen seikka on se, että taudin nimi tulee oireista. Punataudiksi nimitettiin hyvin monia kuumesairauksia, joihin liittyi veren punaiseksi värjäämä uloste. Tämä seikka on nälkävuosina saattanut hyvinkin johtua suolistoa vaurioittaneesta hätäravinnosta, ei jokaisessa tapauksessa niinkään varsinaisesta taudista. Punatautiin sairastuneiden kuolleisuus yleisesti ottaen oli suuri, niin kuin edellä mainituista luvuista voi päätellä.⁸⁸

Kirkonkirjoissa Heinävedellä tyufus, pilkkukuume ja febris recurrens eli toisintokuume merkittiin erikseen, vaikka monin paikoin nämä taudit kuuluivat yleisnimityksenä käytetyn ”tyufuksen” piiriin. Vuoden 1865 jälkeen lääkärit kuitenkin oppivat erottamaan taudit toisistaan. Tyufukselle ominaista oli korkea kuume, johon liittyi sekavuustiloja sekä iho- ja vatsaoireita. Tauti koitui usein kohtaloksi. Vaikka tyufuksen eri muodot olivat lääkäreille usein tuttuja ja he saattoivat erotella ne toisistaan hyvinkin tarkasti, papisto merkitsi yleensä kyseistä tautia muistuttavat oireet tyufukseksi sen enempää erittelemättä. Heinävedelläkin tämä usein kuolinsyynä esiintynyt tyufus saattoi olla pilkku- tai toisintokuumetta, sillä juuri nämä taudit levisivät täiden mukana ahtaissa tilapäismajoituksissa. Lavantauti levisi usein saastuneen veden ja ruoan välityksellä loppukesästä ja alkusyksystä. Heinäveden osalta tyufus-nimityksellä on kuitenkin luultavasti tarkoitettu toisintokuumetta, sillä piirilääkäri Hällström mainitsi kertomuksessaan vuodelta 1868, että Heinävedellä oli riehunut voimakas ja tappava toisintokuume-epidemia. Toisintokuumetta ja pilkkukuumetta esiintyi kuolleisuustilastoissa kuitenkin myös erikseen merkittyinä.⁸⁹

⁸⁷ HAS I F KHL 1868; MMA HAS II Da 2 Virkak. 27.2.1869 Rahm piirilääkäri Sanfrid Hällströmille; JPA Db 1 Vuosik. 1868.

⁸⁸ Vuorinen 2006, 144.

⁸⁹ HSA I F KHL 1867-1868; MMA HSA II Da 2 Virkak. 27.2.1869 Rahm piirilääkäri Sanfrid Hällströmille; JPA Db 1 Vuosik. 1868; Vuorinen 2006, 145–147.

Suurin osa kuolemista sattui keväällä, jolloin kerjäläiset kiersivät talosta taloon ja levittivät mukanaan tauteja. Myös erilaisten suojaravintoaineiden puute talvella mahdollisesti altisti sairauksille kevättalven aikana. Tästä voisi päätellä muiden sairauksien kuin lavantaudin olleen syynä kuolleiden suureen määrään. Piirilääkärit valittivat 1800-luvulla savolaisten omituisista ruokailutottumuksista, joihin usein kuului lähes pilaantunut ruoka. Se on tietenkin voinut lisätä vatsaoireisten kuolinsyiden, kuten nyt esimerkiksi tyyfuksen osalta lavantaudin suurta määrää. Oli ihmisten kohtaloksi koitunut tauti mikä tahansa tyyfuksista, se oli tehokas ja armoton toimissaan.⁹⁰

Helposti leviävien kulkutautien lisäksi vuoden 1868 aikana ihmisiä kuoli lukuisiin muihin sairauksiin, tapaturmiin tai oireisiin. Useita kymmeniä lapsia kuoli hinkuuskään. Vesipöhö ja voimattomuus saattoivat olla tulosta huonosta ravintotilanteesta, eikä vanhuuteen kuolleen edeltävää elämäntilannetta voi kuin arvuutella. Lapsia syntyi kuolleena vuonna 1868 enemmän kuin muina vuosina koko 1860-luvun aikana. Syitä voi toki arvuutella tai järkeillä, mutta kyse voi olla myös sattumasta. Huono ravitsemustilanne varmasti vaikutti tuhoisasti myös raskaana oleviin naisiin ja heidän syntymättömiin lapsiinsa.⁹¹

Syntyvyudessa tapahtui vuosien 1867 ja 1868 aikana ensin pientä nousua, mutta heti sen perään huima notkahdus. Vuonna 1867 syntyi eniten lapsia nälkävuosien aikana. Seuraavana vuonna määrä väheni huomattavasti. Vuonna 1867 lapsia syntyi 229, joista hieman yli puolet oli poikia. Vuonna 1868 lapsia syntyi vain 143, joista puolet oli poikia ja puolet tyttöjä. Lapsia syntyi vuonna 1868 vähiten koko 1860-luvun aikana, ja kuolleena syntyneiden määrä oli vuosikymmenen suurin. Vaikeista ajoista huolimatta avioliittoja kuitenkin solmittiin 1867 ja 1868 enemmän, kuin vuosina 1865 ja 1866. Vuonna 1867 vihittiin avioliittoon 52 paria ja vuonna 1868 56 paria.⁹²

Voisi toki odottaa, että suurempien avioliittolukujen ansiosta myös lapsia olisi syntynyt enemmän. Vaikeat vuodet kuitenkin verottivat lastensaantahaaveita

⁹⁰ HSA I F KHL 1867-1868; Wirilander 2000, 446-448.

⁹¹ HSA I F KHL 1865-1868; MMA HSA II Da 2 Virkak. 18.2.1868 Rahm piirilääkäri Sanfrid Hällströmille, 27.2.1869 Rahm piirilääkäri Sanfrid Hällströmille; JPA Vuosik. 1867, 1868.

⁹² HSA I C SKL 1865-1868; I Eb VL 1865-1868; MMA HSA II Da 2 Virkak. 18.2.1868 Rahm piirilääkäri Sanfrid Hällströmille, 27.2.1869 Rahm piirilääkäri Sanfrid Hällströmille; JPA Vuosik. 1867, 1868.

varmasti ainakin siltä osin, että moni hedelmällisessä iässä oleva ei kyennyt pesänrakennuspuuhiin. Aika ja voimavarat oli käytettävä työntekoon ja ruoan hankintaan. Monet työkäiset ja samalla myös lasten saannin osalta hedelmällisessä iässä olevat aikuiset joutuivat lähtemään työn perässä seurakunnasta pois. Tämän vuoksi moni lapsi syntyi toisessa seurakunnassa. Huono ravinto ja huono yleiskunto ovat tietysti myös voineet vähentää hedelmällisyyttä, mutta tämä on vain kirjoittajan omaa spekulointia ilman tieteellistä pohjaa. Kuolleisuuden voimakas kasvu ei tuntuvasti ainakaan vaikuttanut seurakuntalaisten haluun elää normaalia elämää. Leskeksi jääminen ja jonkinlaisen taloudellisen turvan hakeminen uudesta liitosta saattoi toki lisätä avioliittoon astumisen halukkuutta. Vihittyjen sosiaaliseen asemaan tarkemmin perehtyminen ei tämän tutkimuksen osalta ole kuitenkaan oleellista saati mahdollista.⁹³

Halu muuttaa pois seurakunnasta laski pahimpina nälkävuosina vuosiin 1865 ja 1866 verrattuna. Parhaiten edustettuina muuttovirrassa olivat edelleen piiat, rengit ja loiset. Vuonna 1867 pitäjistä pois muuttaminen hidastui hetkellisesti, mutta kyseisen vuoden huono vuodentulo kiihdytti tahtoa kerätä omaisuutensa ja lähteä uuden elämän toivossa muualle taas seuraavana vuonna. Vuosikymmenen lopulla alkoi noususuhdanne metsäkaupoissa Suomessa ja sahoille annettiin määräys toimia yötä päivää. Niinpä Heinävedelläkin useita entisiä sahan työmiehiä muutti pitäjistä pois juuri nousuvuosina 1867 ja 1868. Joko he ajattelivat leivän tulevan helpommallakin tai metsäkauppojen nousu ei tuolloin vielä vaikuttanut Heinävedellä.⁹⁴

Vuoden 1868 heikko ravinto- ja työtilanne on nähtävissä muuttotaulukoissa siinä, että kyseisenä vuonna seurakunnasta muutti pois suuri määrä loisia perheineen. Vuosina 1867 ja 1868 seurakuntaan myös muutti paljon väkeä. Suurin osa sisään muuttaneistakin oli piikoja, renkejä ja torppareita perheineen. Vuonna 1867 seurakuntaan muutti 56 aikuista ja 57 heidän lastaan. Tässä määrässä oli kuitenkin vain 16 loista ja heistä suurin osa lapsia. Tästä voi päätellä, että seurakunnassa pidettiin edelleen huolta siitä, etteivät seurakuntaan muuttavat ihmiset tulleet rasitteeksi vaivaishoidolle. Vuonna 1868 seurakuntaan muutti 40 aikuista ja 63 lasta. Tällä kertaa

⁹³ HSA I C SKL 1865-1868; I Bb 2 Muut. 1867-1868; I Eb VL 1865-1868.

⁹⁴ HSA I Bb 2 Muut. 1867-1868; Martikainen 1989, 71-72.

näistä runsaasta sadasta uudesta asukkaasta peräti 26 oli loisia, heistä suuri osa kuitenkin lapsia. Piikoja ja renkejä muutti seurakuntaan jälleen useita, mutta yksi erityinen ryhmä muuttotilastoissa näkyy selvästi. Talonpoikien tyttäriä muutti seurakuntaan vuoden 1868 aikana useita, mikä selittää suhteellisen suuren määrän avioliittoja muuten huonona aikana.⁹⁵

⁹⁵ HSA I Ba 2 SisMuut 1867-1868; I Eb VL 1868.

IV PITÄJÄ NOUSEE JALOILLEEN (1869)

1. Sato täyttää varastot

Vuoden 1868 sato oli edellisvuosiin verrattuna hieman parempi ja varallisuustilanne seurakunnan välillä sen vuoksi hieman parempi. Vuoden 1869 alkupuolella Heinäveden seurakunnan loiset halusivat pitää ylimääräisen kokouksen ja palkata itselleen Gustaf Wäätäsen ajamaan asiaansa keisarille asti. Kihlakunnantuomari aikoi vaatia kärjäkappoja myös sellaisilta loisilta, jotka olivat muiden suojeluksessa. Heiltä oli aiemmin peritty maksut niin, että heidän suojelijansa oli hoitanut maksut ja loinen oli korvannut ne työllä. Kihlakunnantuomarin aiheet eivät miellyttäneet myöskään Kerman sahan työmiehiä, jotka tulivat osallisiksi tästä Wäätäsen palkkaamisesta asiaa ajamaan. Edellisvuosina otettuja velkoja oli pakko alkaa maksaa takaisin, minkä vuoksi myös huonompiosaisilta alettiin vaatia maksuja.⁹⁶

Huhtikuussa 1869 pappi kuulutti kirkossa Viron suuresta ahdingosta. Eteläisessä naapurissa oli nyt sama tilanne kuin Suomessa edellisvuosina. Virosta oli saatu paljon apua pahimman hädän aikoina ja sen vuoksi papit vetosivat nyt kansaan sen asukkaiden auttamiseksi. Kauppiamies Fredrik Sallinen alkoi koota lahjoja, joita seurakuntalaiset tahtoivat virolaisille lähettää. Valitettavasti tämän enempää tietoa ei asiasta löytynyt, joten jää pimentoon, kuinka innokkaasti Heinäveden asukkaat halusivat virolaisia auttaa. Pappi yritti vedota seurakuntalaisiin myös kristillisiin hyveisiin nojaten. Hän siteerasi Jeesuksen sanoja Raamatusta ”Totisesti, samoin minä teille mitä ikinä te olette tehneet yhdelle pienemmälle, kuin minun veljilleni, sen te olette tehneet minulle”. Jää siis arvailun varaan, vetosivatko papin sanat ihmisten auttamishaluun. Koko nälkävuosien ajan vakuutettiin monin paikoin sitä, että nälkä oli Jumalan rangaistus ja kansan tuli nöyryä ja elää kristillisesti. Jos tämän pohjalta papin vetoaminen tehoi ja ihmiset halusivat osoittaa kristillistä laupeutta, virolaiset hädänalaiset saattoivat saada hyvinkin tuntuvasti avustusta. Puutetta oli kuitenkin yhä myös Heinävedellä.⁹⁷

⁹⁶ MMA HSA II Ca 4 KirPtk 7.2.1869 § 1.

⁹⁷ MMA HSA II Dc 1 KirKuul 18.4.1869.

Kesäkuussa täytyi seurakuntalaisten alkaa maksaa viimeisiä velkojaan kirkon kassoihin, sillä jos maksuja ei alkanut kuulua, lukkari Malkin oli määrä ulosmitata ne. Keväällä kirjoitettiin Ilmarisessa, että Heinävesi oli viljalainoista velkaa 40 000 markkaa, mutta vuodontulo oli vain 26 000 markkaa. Tämän vuoksi kaikkien velkojen takaisinmaksu oli mahdotonta. Voi siis olla, ettei myöskään Viroon liennyt seurakuntalaisilta mittavia lahjoituksia.⁹⁸

Hautausmaan laajennus oli saatu valmiiksi toukokuussa 1869 ja sen käyttöön vihkimystä varten vanha osa hautausmaasta täytyi tasoittaa. Haudankaivajan täytyi tasoittaa kaikki paikat, jotka olivat hänen työnsä jäljiltä kuopalla. Muita tasoitustöitä, joita suurten joukkohautojen kaivamisen jälkeen varmasti oli, tekemään kutsuttiin yksi lapiomies jokaisesta talosta ja torpasta. Hautausmaan laajennusta aiottiin ruveta käyttämään järjestelmällisemmin kuin vanhaa. Seurakunnan väkimäärä kasvoi, mikä täytyi myös hautausmaan osalta ottaa huomioon. Hautausmaan vihkiminen tapahtui kesäkuun alussa sunnuntaina jumalanpalveluksen jälkeen.⁹⁹

Kesä toi hyviä uutisia nälkävuosista ryvettyneelle seurakunnalle. Eräs seurakuntalainen kirjoitti Tapio-lehteen kesäkuussa 1869, miten Heinävedellä ruissato oli parempi ja terveydentila oli kohenemaan päin. Vuoden satotilanteesta teki Finlands Allmänna Tidning selkoa alueittain, hyvien tai huonojen satojen osalta myös paikkakunnittain. Heinäkuussa lehdessä mainittiin Heinäveden osalta huojentavia seikkoja. Ainakin ohrasta ja kaurasta odotettiin hyvää satoa, samoin kuin herne- ja heinäsadot näyttivät onnistuvan. Koko Mikkelin läänin alueella pellavan, hampun, perunan ja humalan sadoista odotettiin keskinkertaista, jopa hyvää. Rukiin sato näytti kukinnon perusteella myös hyvältä. Ainakin kasvun puolivälissä ihmiset saivat huokaista helpotuksesta. Loppujen lopuksi lokakuussa iloiset uutiset kiirivät lehden palstoilta lukijoille. Heinävedellä ja koko Mikkelin läänissä onnistuivat rukiin, ohran ja kauran sadot hyvin. Myös herneen ja heinän osalta saatiin mainio sato. Pelko

⁹⁸ MMA HSA II Ca 4 KirPtk 28.6.1869; Ilmarinen 14/2.4.1869.

⁹⁹ MMA HSA II Ca 4 KirPtk 30.5.1869 § 4; II Dc 1 KirKuul 30.5.1869.

edellisvuosien katastrofien uusiutumisesta oli nyt ainakin vuodeksi väistynyt. Elämä alkoi helpottua, kun satoa saatiin myös hieman varastoon ja velkoja maksettua.¹⁰⁰

Myös vaivaisten osalta tilanne varmasti hieman helpottui paremman vuodentulon myötä. Edelleen seurakunnassa huutokaupattiin orpoja lapsia ja köyhiä seurakuntalaisia elätettäviksi. Heidän osaltaan elämä ei tosin suuresti muuttunut, vaikka elämä seurakunnassa muuten helpottuikin. Turvattomia ja elatusapua tarvitsevia lapsia Heinäveden seurakunnassa oli 24 vuonna 1869. Tämän lisäksi neljä lasta oli jo sen ikäisiä, että he pystyivät itse huolehtimaan itsestään. Kahden turvattoman lapsen onneksi heidän sukulaisensa huolehtivat heistä. Näistä turvattomista lapsista moni jäi orvoksi ja joutui elatusavun piiriin vuoden 1868 aikana. Toisinaan elätettäväksi antamisesta jouduttiin käymään keskustelua, jos tapaus oli hieman erikoisempi. Toukokuussa 1869 keskustelua käytiin vastasyntyneen ja orvoksi jääneen lapsen hoidosta ja elättämisestä. Tässä tapauksessa tuskin on käytetty varsinaista huutokauppamenetelmää, vaan lapsi annettiin johonkin perheeseen kasvattilapseksi niin, että vaivaishoito antoi mahdollisesti pienen avustuksen.¹⁰¹

Suurin muutos entiseen tapahtui syksyllä, kun valtion johto ei antanut enää mahdollisuutta lykätä kunnallishallituksen asettamista. Ajatus kun oli saanut muhia seurakuntalaisten keskuudessa jo useita vuosia. Kunnallishallituksen asettamisesta maalla oli annettu asetus helmikuussa 1865. Asetuksen päätavoitteena oli seurakuntaa vastaavan maallisen hallinnon luominen sekä kunnan päätätä- ja hallintoelimen perustaminen. Lisäksi tavoitteena ja tarkoituksena oli näiden elinten toimenkuvien määrittäminen ja kunnallisverotukseen liittyvien säännösten antaminen. Kuntien tehtäviin kuuluivat moninaiset hallinnolliset ja sivistykselliset asiat. Näistä ehkä myöhempien nälkävuosien kuorman kannalta seurakunnille suurimmat helpotukset olivat vaivaishoito ja pitäjänmakasiiniasiat. Vanhat pitäjänkokoukset muuttuivat siis kirkollisia asioita hoitaviksi kirkonkokouksiksi ja maalliset asiat siirtyivät kunnallisille elimille. Toinen kunnallisista hallintoelimistä oli pitäjän äänivaltaisten jäsenten muodostama kuntakokous ja toinen päätökset valmisteleva ja toimeenpaneva

¹⁰⁰ Tapio 25/19.6.1869; FAT 169/26.7.1869, 238/14.10.1869.

¹⁰¹ MMA HSA II Da 2 Virkak. 6.9.1869 Ruuth kuvernööri Th. Thilénille; II Dc 1 KirKuul 10.1.1869, 11.4.1869, 30.5.1869.

kunnallislautakunta. Kunnan ja seurakunnan ero ei asetuksen mukaan ollut kuitenkaan kovin selvä. Monia kirkollisia asioita käsiteltiin kirkonkokousten sijaan kuntakokouksissa ja päinvastoin. Vuoden 1869 kirkkolaki selkeytti kuitenkin toimintatapoja ja rajanvetoa kunnan ja seurakunnan välillä.¹⁰²

Päätös kunnallishallituksen asettamisesta oli tehty seurakunnassa jo vuonna 1868, mutta varsinainen toiminta alkoi vasta seuraavana vuonna. Heinäveden seurakunnassa väännettiin kättä kunnallishallituksen asettamisesta useita vuosia, mutta syyskuun 5. päivänä 1869 vihdoinkin pidettiin kokous kunnallishallituksen asettamisesta. Seurakuntalaiset olivat muutamaa otteeseen anoneet kuvernööriltä lykkäystä kunnallishallituksen asettamiselle, mutta kuvernööri oli hylännyt anomukset. Kuvernööri sai antaa enimmillään kymmenen vuotta lykkäystä asian toimeenpanemiseksi. Sitä pidemmät lykkäysajat tuli anoa senaatilta. Lisäajan anomisen syyt olivat mitä luultavimmin Heinävedellä liittyneet köyhään aikaan ja maksujen nousuun. Nyt lisääntynyt ei enää herunut ja kokous oli pakko pitää. Kirkkoherra Rahm ei päässyt kokoukseen, koska oli lääkärin hoidettavana Kuopiossa. Hän kuitenkin jätti kokouksen osanottajille omat mietteensä asioista.¹⁰³

Rahm halusi pitää huolta kunnallislautakunnan esimiesten ja jäsenten elämäntavoista. Hänen mielestään lautakunnan jäsenten tuli olla hyvätapaisia. He eivät he saaneet syyllistyä rikkeisiin, kuten viinan salapolttoon tai muihin viekkauksiin ja vääryyksiin. Lisäksi jäsenen tuli olla kirjoitustaitoinen, ymmärtäväinen ja yhteistä hyvää harrastava mies. Rahm oli sitä mieltä, että jäsenille olisi hyvä maksaa myös jonkinlaista palkkiota tästä uhrauksestaan. Esimiehelle hän esitti 300 markan palkkaa työstään, jäsenille taas yksinkertaista kyytipalkkaa aina kun heidät arkipäivänä sinne kutsuttiin. Varajäsenet eivät saaneet palkkaa muutoin, kuin silloin, kun joku jäsenistä ei päässyt paikalle ja heidät tarvittiin tilalle. Rahm toivoi myös, että kokouksen osanottajat päättäisivät tulevasta maksuista, jotka seuraavan vuoden aikana kannettaisiin seurakunnalta. Rahm toivoi myös, että kunnallislautakunta ottaisi vaivaihoidon hoidettavakseen. Hän itse ei ollut sairaalloisuutensa vuoksi kyennyt hoitamaan

¹⁰² Soikkanen 1966, 160, 169; Martikainen 1989, 111–113; Puntanen 2001, 146; Wirilander 2008, 24.

¹⁰³ MMA HSA II Ca 4 KirPtk 5.9.1869 § 1; Soikkanen 1966, 177; Martikainen 1989, 111–113; Wirilander 2008, 24–25, 30.

vaivaishoitohallituksen puheenjohtajan virkaa, joten hän toivoi kunnallislautakunnan hoitavan sen.¹⁰⁴

Rahmin jättämän esityksen jälkeen seurakuntalaiset valitsivat kuntakokouksen esimieheksi yksimielisesti kirkkoherra Rahmin ja varaesimieheksi rusthollari Alexander Ikosen. Kunnallislautakunnan esimieheksi valittiin yksimielisesti maakauppias Fredrik Sallinen ja varaesimieheksi hänen veljensä maakauppias Olli Matti Sallinen. Lautamieheksi valittiin talollinen Johan Tolvanen Petrumalta, räätäli Henrik Johan Juvonen Karviosta, entinen kihlakunnan lautamies Paavo Wänttinen Rummukkalasta, rusthollari Fredrik Koikkalainen Ihamaniemeltä, talonpoika Johan Pesonen Vihtarista ja kirkonmies Petter Ikäheimonen Koivumäeltä. Varalautamieheksi valittiin kirkonmies Matti Pakarinen, talonpoika Matti Pesonen ja pitäjän suutari Antti Tuovinen, kaikki Hasumäeltä. Heinäveteläinen rusthollari Juho Kotilainen oli vuosien 1863–1864 valtiopäivämies ja siten perehtynyt kuntauudistukseen. Vaikka hänen nimensä ei komeillutkaan ensimmäisten kunnallisten päättäjien listalla, oli hän varmasti asiantuntemuksellaan merkittävä apu kunnallisten asioiden järjestämisessä Heinävedellä. Kunnallislautakunnan puheenjohtaja Fredrik Sallinen lupautui hoitamaan vaivaishoidon asioita vuoden 1869 loppuun ilman palkkiota. Tämän jälkeen vaivaishoito siirtyi kunnallislautakunnan hoidettavaksi, kun Heinävesi siirtyi kunnallishallintoon vuoden 1870 alusta.¹⁰⁵

Nälkävuodet olivat olleet raskaat seurakunnalle ja varsinkin sen papeille. Tämän vuoksi kunnallishallintoon siirtyminen oli varmasti tervetullut muutos ja helpotus, vaikka se vaatikin aluksi myös papiston ponnistuksia lähteäkseen käyntiin. Heinävedellä jouduttiin kypsyttämään ajatusta kunnallishallinnon perustamisesta kuitenkin suhteellisen kauan. Esimerkiksi entisessä emäpitäjässä Rantasalmella pidettiin vastaavanlainen kokous kunnallishallinnon perustamiseksi jo tammikuussa 1866. Myös

¹⁰⁴MMA HSA II Ca 4 KirPtk 5.9.1869 § 1; Martikainen 1989, 111–113.

¹⁰⁵MMA HSA II Ca 4 KirPtk 5.9.1869 § 1; II Dc 1 KirKuul 11.7.1869; Martikainen 1989, 113; Wirilander 2008, 28–29.

rajanaapurissa Savonrannalla pidettiin perustava kokous vuotta aiemmin, elokuussa 1868.¹⁰⁶

2. Kansa voimistuu

Heinäveden asukasluku nousi vuoden 1869 aikana 6 456 henkeen. Kuolleisuus laski edellisvuoteen verrattuna moninkertaisesti. Vuonna 1869 kuoli 120 henkeä, joista suurin osa oli yli 50-vuotiaita. Toiseksi suurin ikäryhmä kuolleiden joukossa olivat työikäiset eli 10–50-vuotiaat. Imeväiskuolleisuus laski neljännekseen edellisvuodesta. Suurin osa kuolemista tapahtui taas kevättalvella, mikä oli tyypillistä aikana jolloin elettiin sen mukaan, mitä sato syksyllä antoi. Myös ahtaat olot talviaikaan edistivät kulkutautien leviämistä. Useimmin esiintyvät kuolinsyyt vuonna 1869 olivat tuttuun tapaan hermokuume, vesipöhö, vanhuus ja keuhkotauti. Punatauti ja tyyfus näyttivät helpottaneen edelliskevään epidemioiden jälkeen, ainoastaan lehmissä valitettiin olevan punatautia. Hinkuyskäepidemia oli myös laantunut, minkä vuoksi lapsikuolleisuus pääsi laskemaan. Tarttuvien tautien aiheuttamat kuolemat jäivät vuonna 1869 vähäisiksi, jopa yksittäistapauksiksi. Nälän ja tautien välillä oli siis jokin syy- ja seuraussuhde. Epidemioiden vähäisestä leviämisestä voi päätellä, että kerjäläislaumat olivat siirtyneet muualle, ihmiset olivat saaneet elämän syrjästä kiinni tai musertuneet liian painavan kuorman alle ja lepäsivät nyt hautausmaan joukkohaudoissa.¹⁰⁷

Syntyvyys nousi vuoden 1869 aikana. Lapsia syntyi seurakuntaan yli 210. Eniten lapsia syntyi loppukeväästä ja kesän aikana, mutta syntyneiden lasten määrä pysyi tammi- ja helmikuuta lukuun ottamatta 20 syntyneen molemmin puolin. Lukemat olivat hyvin lohdulliset edellisvuoden alhaiseen määrään verrattuna.¹⁰⁸

Avioliittoja solmittiin 69, mikä oli yli kymmenen enemmän kuin vuonna 1868. Avioliittoja solmittiin eniten kesä- ja lokakuussa. Lokakuun vihkimysten suurta

¹⁰⁶ Soininen 1954, 631; Puntanen 2001, 147.

¹⁰⁷ HSA I F KHL 1869; MMA JPA Db 1 Vuosik. 1869; FAT 158/13.7.1869.

¹⁰⁸ HSA I C SKL 1869.

määrää pohjusti tietenkin sadonkorjuun loppuminen, jota oli hyvä juhlia myös häiden merkeissä. Suurin syy avioliittojen solmimiseen juuri lokakuussa oli varmasti palkollisten niin sanottu lomaviikko, joka sijoittui lokakuun lopulle. Palkollisten työvuosi päättyi yleensä sadonkorjuun jälkeen lokakuussa ja pyhäinmiestenpäivän tienoolla solmittiin uudet sopimukset. Tämä vapaa viikko oli suosittua avioitumisaikaa. Muitakin syitä toki oli. Näikävuosina moni parhaassa iässä oleva seurakuntalainen jäi leskeksi, minkä vuoksi avioliittoja alettiin nyt solmia uudella innolla. Avioliittojen myötä myös syntyvyys nousi, vaikka kyseistä toimitusta ei lasten hankkimiseen tarvittukaan. Toi se kuitenkin niin lapsen äidille kuin syntyvälle lapsellekin turvaa ja paremman maineen, jos pari oli vihitty eikä tuomittu salavuoteudesta. Seurakuntalaisten terveydentila alkoi olla parempi, minkä vuoksi lapsia haluttiin hankkia ja niitä myös helpommin saatiin.¹⁰⁹

Seurakunnasta ei myöskään muutettu enää pois uuden elämän toivossa. Työnsaanti köyhtyneessä pitäjässä ei tosin ollut varmaa, minkä vuoksi muuttovirran kärjessä seurakunnasta poistui yhteensä 40 piikaa, renkiä ja loista. Talollisten ja torppareiden lapsia muutti seurakunnasta myös muutamia, mutta heidän syynsä ovat mitä luultavimmin olleet opiskelu tai avioliitto. Sisään seurakuntaan muutti vuonna 1869 yhteensä 38 aikuista ja 40 lasta, mikä oli edellisvuosia vähemmän. Muuttaneista suurin osa oli jälleen piikoja ja renkejä. Loisia seurakuntaan muutti 12, mutta heistäkin jälleen noin puolet oli lapsia. Osa muuttajista saattoi olla entisiä seurakuntalaisia, jotka olojen kohennuttua haikailivat takaisin kotikonnuille. Muuttaneita oli kuitenkin kokonaisuudessaan monta kymmentä vähemmän kuin monena edellisvuotena. Suurimmat muuttovirrat olivat siltä erää menneen talven lumia. Ihmiset alkoivat asettua takaisin aloilleen, osa paluumuuttajina vanhassa kotiseurakunnassaan, osa uudessa paikassa, minne oli elannon perässä lähtenyt.¹¹⁰

¹⁰⁹ | Eb VL 1869; Hämynen 1986, 179-180.

¹¹⁰ HSA | Ba 2 SisMuut 1869; | Bb 2 Muut. 1869.

3. Katse eteenpäin

Kirkollinen elämä jatkui oikeastaan koko nälkävuosien ajan perustoiminnoiltaan viriilinä. Rippikouluja pidettiin useita vuoden aikana, samoin lukkarinkoulua, kinkereitä ja katekismuskuulusteluita. Ehtoollista vietettiin kirkossa lähes joka toinen sunnuntai, sikäli kuin väki pääsi kelien puolesta kirkkoon tulemaan. Kiertokoulua koulumestari alkoi pitää Polvijärven kylällä opettaen tavalliseen tapaan kaksi viikkoa kerrallaan yhdessä kylässä. Koulumestarin koulussa olikin vuonna 1869 jo huomattavasti enemmän oppilaita kuin edellisvuonna. Mistä nousu johtui, on toinen kysymys. Ehkä lukutaitoa alettiin arvostaa, tai vihdoin ja viimein pappien julistamat ukaasit alkoivat toimia. Katekismuskuulusteluita papit alkoivat pitää toukokuusta lähtien.¹¹¹

Kinkereitä pidettiin normaalisti tammikuusta alkaen. Papit eivät merkinneet enää monen kylän osalta mitään lukutaidosta, pyhäkoulusta tai yleisestä järjestyksestä. Näiden kylien osalta ei siis luultavasti ole ollut mitään mainitsemisen arvoista. Asiat ovat olleet jotakuinkin siedettävällä tolalla. Pyhäkoulun osalta Heinäveden seurakunnan asukkaat olivat laiskoja, sillä hyvin monessa kylässä papit valittelivat pyhäkoulun laiminlyöntiä. Kylien väelle annettiin varoituksia ja kehoitettiin olemaan ahkerampia. Lukutaito oli myös päässyt nälkävuosien aikana ruostumaan, yhden vihtarilaisen oli jopa tultava kirkkoon opettelemaan lukemista. Karviossa pappi muistutti ihmisiä Raamatun lukemisesta ja lasten panemisesta kouluun. Siellä koulunkäynti oli laiminlyöty kunnolla. Muuten kylien järjestyksestä ei juuri tarvinnut mainita. Papinniemessä väki oli sortunut korttipeleihin, mikä luonnollisesti ei papistoa miellyttänyt ja mistä kyläläiset saivat varoituksen.¹¹²

Toukokuun lopulla lukkari Malkki piti laiskan- eli lukkarinkoulua tytöille. Tytöille pidettiin myös rippikoulua kesäkuulla 1869. Poikien rippikoulut pidettiin vasta syksymmällä. Ensin rippikoulua pidettiin yli 20-vuotiaille ja sen jälkeen nuoremmille

¹¹¹ MMA HSA II Da 2 Virkak. 1.3.1869 Rahm A. E. Bernerille; II Dc 1 KirKuul 10.1.1869, 21.3.1869, 18.4.1869, 16.5.1869, 23.5.1869.

¹¹² MMA HSA II Dc 1 KirKuul 10.1.1869, 21.3.1869, 18.4.1869, 16.5.1869, 23.5.1869; VII K 2 KinKirj 1869, 28.1.1869, 16.2.1869, 26.2.1869, 9.3.1869.

pojille, joiden opetukseen myös luvuissaan edistyneet vanhemmat pojat saivat osallistua. Rippikouluja ei siis vuonna 1869 pidetty kuin yksi kullekin ryhmälle. Laiskankouluun taas osallistui yhä useampia, mikä johtui ymmärrettävästi kaiken kaikkiaan suuremmasta kouluun osallistuneiden joukosta. Suureen joukkoon mahtui myös suurempi joukko vähemmän motivoituneita oppilaita.¹¹³

¹¹³ MMA HSA II Da 2 Virkak. 1.3.1869 Rahm A. E. Bernerille; II Dc 1 KirKuul 16.5.1869, [13. sunn. kolminaisuudesta].

V TUTKIMUSTULOKSET

Mikkelin lääniin kuuluva Heinävesi oli 1860-luvun puolivälissä laaja ja harvaan asuttu seurakunta. Asukkaita oli vuonna 1865 noin 7 000. Suurin osa väestöstä oli palkollisia, eikä suuria maanomistajia ollut kuin kourallinen. Seurakunta itsenäistyi vuonna 1857 ja ensimmäiseksi kirkkoherraksi tuli Carl Gustaf Vargentin. Hän ehti toimia virassaan kahdeksan vuotta, kunnes kuoli juuri nälkävuosien kynnyksellä huhtikuussa 1865. Vuonna 1861 Heinäveden seurakuntaan tuli kappalaiseksi Alexander Edvard Ruuth ja hän joutui hoitamaan seurakuntaa Vargentinin kuoltua yksin kesään 1866 saakka. Tuolloin seurakunta sai Johan Jacob Rahmista uuden toimeliaan kirkkoherran. Rahm ja Ruuth hoitivat seurakunnan asioita tarmokkaasti läpi vaikeiden vuosien.

Vaivashoitoasetus oli annettu vuonna 1852 ja seurakunnassa oli toimittu sen mukaan jo pitkälti ennen katovuosia. Seurakunta oli jaettu piireihin, joiden tuli huolehtia alueensa huono-osaisista. Lisäksi seurakunnassa oli köyhäinhoitokomitea, jonka johdossa toimi kappalainen. Vuoden 1852 asetus toi mukanaan merkittävän muutoksen, kun myös työhön kykenevä köyhä saattoi saada avustusta. Myös turvattomien lasten ikärajaa nostettiin 16 vuoteen. Asetuksella pyrittiin pitämään huolta suuremmasta osasta väestöstä. Uudeksi keinoksi kehitettiin hätäaputyöt, joita teettämällä pyrittiin saamaan suuret kerjäläisvirrat kuriin. Kerjääminen oli kiellettyä, mutta täysin kyseinen ongelma ei seurakunnasta silti poistunut.

Koko 1860-luku oli ollut yhtä katovuosien sarjaa. Vain muutama helpompi vuosi välissä oli pelastanut seurakunnan totaaliselta kadolta. Ihmiset elivät lähes suoraan pellolta suuhun, eli erilaiset viljat ja maan tuottamat hedelmät olivat asukkaiden tärkeintä ravintoa. Muutenkaan ravinto ei 1860-luvun Suomessa ollut monipuolista. Tärkeimmät viljalajit olivat ehdottomasti ruis ja ohra. Huonot satovuodet vuosikymmenen alkupuolella tyhjensivät ihmisten omia varastoja sekä pitäjän viljamakasiinia. Heinävedelle oli perustettu oma viljamakasiini jo vuosisadan alkupuolella ja sen toiminnan pohjana oli asukkailta koottu 150 viljatynnyrin perusvarasto. Vuonna 1857 voimaan astuneen ohjesäännön mukaan makasiini tuli jakaa

siemenjyvästöön ja hätäapujyvästöön. Siemeniä varastoitiin seuraavia kylvöjä varten ja hätäapuun talletettiin kymmenesosa tynnyriä ruista jokaista asukasta kohti. Näistä varastoista vilja-apua jaettiin sitä tarvitseville. Heinäveden pitäjänmakasiini kävi pieneksi väestön ja viljan tarpeen kasvaessa, joten uusi makasiini valmistui vuonna 1860.

Makasiinin varastot alkoivat kuitenkin huveta viljan tarpeen kasvaessa. Aikaisemmin edellisvuosien laina oli pystytty maksamaan uuden sadon myötä takaisin. Vuosikymmenen puolivälissä tilanne kuitenkin muuttui, sillä uudet kadot seurasivat toisiaan. Ihmiset velkaantuivat koko ajan lisää ottaessaan uusia lainoja entisten ollessa vielä maksamatta. Velkakierre ajoi pahimmillaan omaisuuden myymiseen ja joutumiseen vaivashoidon elätettäväksi. Huonot viljasadot, lainojen otto toistensa perään sekä huono ja yksipuolinen ravinto eivät kuitenkaan riittäneet vielä tekemään näistä vuosista ihmisille niin tuhoisia kuin ne lopulta olivat. Ahtaat elinolot ja kerjäläisvirrat edistivät tartuntatautien leviämistä ja toivat näin muutenkin vaikeisiin aikoihin tuhoisan lisämausteen.

Vuosi 1865 alkoi Heinävedellä alakuloisesti, sillä huhtikuussa seurakunta menetti tarmokkaan kirkkoherransa Vargentinin. Keväällä puhutti myös kasvanut viljan tarve, jota jouduttiin anomaan kruunulta lainaksi. Siemenistä huolimatta sato epäonnistui monin paikoin, minkä vuoksi vuodesta 1866 tuli taas entistä vaikeampi. Seurakunnan vaivaisille järjestettiin hätäaputoita, sillä vastikkeetonta apua ei hätää kärsiville enää saanut antaa. Huono-osaisten ihmisten oli tehtävä erilaisia puhdetöitä, joista seurakunta maksoi joko rahana tai viljana. Hätäaputoiden järjestämistä ja hoitamista varten perustettiin maaliskuussa 1866 erityinen varavaivaisaputoimikunta, jonka jäsenistö koostui aktiivisista ja vaikutusvaltaisista seurakunnan miehistä. Erilaisiin hätäaputoihin ja sen myötä myös työmailla sairastuneiden hoitoon ja kuolleiden hautaamiseen meneviä varoja seurakunta joutui maksamaan lainavaroilla. Ennen kuin entiset lainat ehdittiin maksaa kruunulle takaisin, oli otettava jo uusia. Seurakuntalaiset eivät kyenneet enää huolehtimaan omasta toimeentulostaan. Töiden puute aiheutti vaivaa köyhimpien lisäksi myös talollisille, joiden pellot eivät tuottaneet entiseen tapaan. Heillä ei ollut enää varaa

pitää palkollisia, minkä vuoksi muuttovirrat koostuivat enimmäkseen rengeistä ja piioista. He lähtivät kohti Etelä-Suomea ja Venäjää paremman elämän toivossa.

Vuonna 1867 talvi kesti lähes kesäkuun puoleenväliin ja sen jälkeen tulleet hellekelit sekoittivat viljan kylvämistä ja kypsymistä. Tilannetta eivät helpottaneet syyskuun alussa tulleet pakkaset, jotka turmelivat vähäisen onnistuneen sadon. Uusia viljalainoja jouduttiin ottamaan ja anomaan lykkäystä edellisten lainojen takaisinmaksuun. Läänin kuvernööri ilmoitti, ettei kruunulta enää olisi mahdollista saada apua, joten viljan käyttöä oli ruvettava säännöstelemään. Seurakunnasta lähetettiin Gustava Nygren ottamaan oppia jäkäläleivän teosta ja tarveaineiden keräys aloitettiin Heinävedellä tarmokkaasti. Jäkälää keräämään kehoitettiin ensin omiin tarpeisiin ja sen jälkeen korvausta vastaan myös seurakunnan yhteisiin tarpeisiin. Pettu- ja olkileipä jäivät kuitenkin suosituimmiksi kuin karvas ja hankalasti valmistettava jäkäläleipä. Myös heinän käyttöä leivän jatkeena kehoitettiin kokeilemaan, mutta sen sitkeä koostumus ei ihmisiä miellyttänyt. Jäkälällä jatkettua ruokaa tarjoiltiin taloissa lähinnä kiertäville kerjäläisille.

Hädänalaisten määrän kasvaessa seurakunta joutui vuoden 1868 aikana anomaan vielä useita lainoja kruunulta käsityöiden teettämistä varten, vaikka hätäaputyönä teetetyt erilaiset kankaat ja muut käsityöt eivät auttaneet rahallisesti sen enempää seurakuntalaista kuin valtiotakaan. Uutiset Suomen hädästä kantautuivat vuonna 1868 myös ulkomaille, sillä myös Heinäveden seurakunta sai Venäjältä lahjoituksen. Varat käytettiin köyhien auttamiseksi.

Huono-osaisimpia vaivaisia hoidettiin Heinävedellä ruoduissa tai elätteellä. Seurakunta oli jaettu ruotukuntiin, joissa kukin alueen talo hoiti ruotuvaivaista määrätyn ajan. Työhön kykenemättömät vaivaiset ja turvattomat alaikäiset lapset annettiin taas halvimmalla hoidettavaksi aina vuodeksi kerrallaan. Vaikka kerjääminen oli kiellettyä ja hätäaputoita järjestettiin köyhälle työkykyiselle väelle, ei se hillinnyt kerjäämistä. Kunkin kinkeripiirin täytyi huolehtia omista köyhistään ja ulkopuolinen kerjäläinen tuli toimittaa kotikinkeripiiriinsä pikimmiten. Ruodun ulkopuolella elätettävien seurakuntalaisten määrä nousi kolminkertaiseksi nälkävuosien edetessä.

Huonontunut ravintotilanne heikensi ihmisten vastustuskykyä, minkä vuoksi tuhoisat tartuntataudit saivat yliotteen monesta seurakuntalaisesta. Pahinta jälkeä Heinävedellä tekivät hermokuume, punatauti, tyypus ja erilaiset rokot. Aikakauden tapaan myös lapsikuolleisuus oli suurta, mitä edisti lisäksi huono ravintotilanne. Tuhoisin vuosi oli 1868, jolloin maan poveen haudattiin yli 700 seurakuntalaista. Seurakunnassa pyrittiin estämään tartuntatautien leviämistä monin keinoin. Kerjäläisyyden kieltäminen oli ajatuksena hyvä, sillä luultavasti juuri heidän mukanaan taudit levisivät ahtaissa oloissa. Joissakin paikoin Suomea lääkärit levittivät seurakuntiin kirjasia ruokien oikeasta säilytyksestä ja hygieniasta. Mahdollisesti myös Heinävedellä on joitakin vastaavia ohjeita kuolleisuuden vähentämiseksi annettu, mutta syystä tai toisesta ohjeet eivät kaikkien tietoon ehtineet. Suurista kuolleiden määristä johtui, että kirkon hautausmaa kävi pieneksi seurakunnalle ja vuonna 1868 sitä jouduttiin laajentamaan. Myös haudankaivaja luopui työstään sen käytyä hänelle liian raskaaksi.

Kuolleisuus kasvoi vuosien 1865–1868 aikana huomattavasti aiempaan verrattuna. Aivan kuten odottaa saattaa, avioliittoja solmittiin aiempaa vähemmän. Yllättävää kuitenkin on, että mitä pahemmaksi ja pidemmälle nälkävuodet menivät, sitä enemmän avioliittoja taas solmittiin. Lapsiluvut pysyivät lähes muuttumattomana vuoden 1868 notkagdusta lukuun ottamatta.

Kirkollinen elämä pysyi hyvin samankaltaisena kaikki vaikeatkin vuodet. Lukukinkereitä ja katekismuskuulusteluja pidettiin säännöllisesti. Papit varoittelivat lasten heikosta lukutaidosta ja pyhäkoulujen laiminlyönnistä, mutta muuten järjestys kylissä oli lähes moitteetonta. Jumalanpalveluksia pidettiin joka sunnuntai ja erityisinä rukous- ja juhlapäivinä, jolloin vietettiin myös ehtoollista. Kevään ja syksyn huonot sääolot harvensivat ehtoollisen viettoa, mutta kesä- ja talviaikaan ehtoollista pyrittiin seurakunnassa viettämään joka toinen sunnuntai.

Rippikouluja järjestettiin seurakunnassa vähintään yksi jokaista ryhmää kohden. Kesäisin pidettiin yleensä poikien ja tyttöjen rippikoulut peräjälkeen ja syksyllä lisäksi vanhemmille pojille. Huonompina vuosina 1867 ja 1868 rippikoulujen määrää karsittiin yhteen rippikouluun kutakin ryhmää kohti.

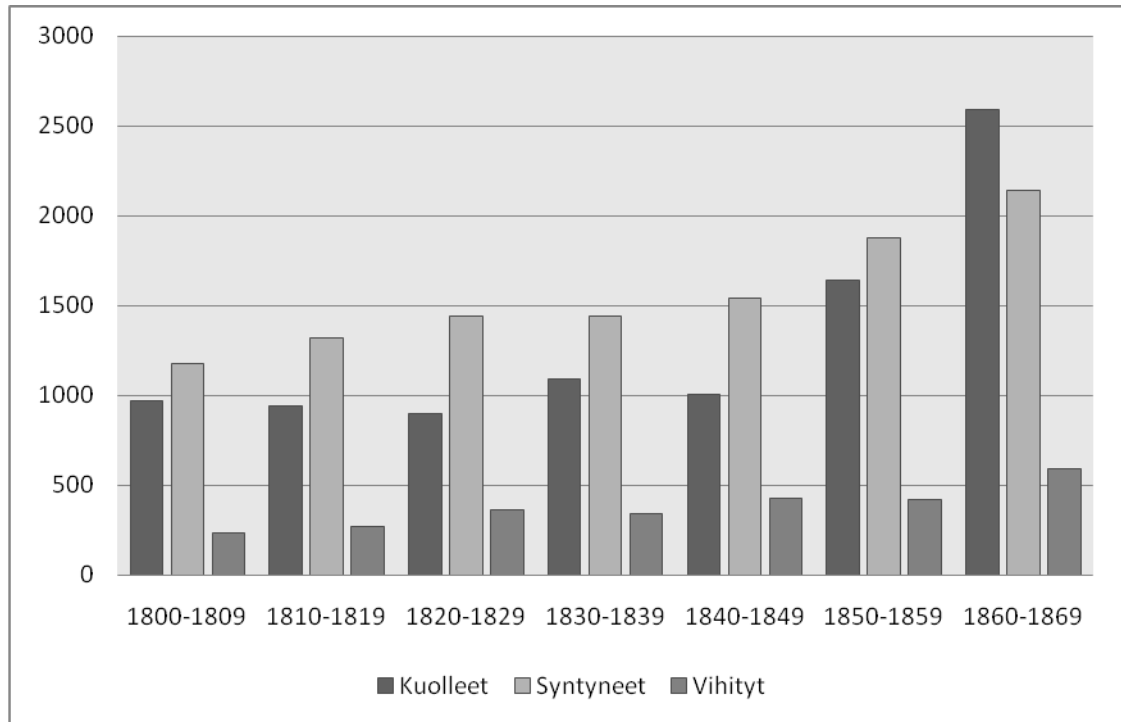
Koulumestari piti kiertokoulua kylissä vuoden aikana viipyen yhdessä paikassa kaksi viikkoa kerrallaan. Lukkari Malkin pitämää laiskankoulua huonoille lukijoille pidettiin normaalisti kahdesti vuodessa, vuonna 1868 kuitenkin vain syksyllä sadonkorjuun jälkeen edelliskevään ruoanpuutteen vuoksi. Heinävedellä ei varojen puutteesta huolimatta tartuttu oman käden oikeuteen. Rikoksia toki tehtiin, mutta toisten omaisuuteen ei juurikaan kajottu. Tämä voi johtua siitä, ettei Heinävedellä ollut kuin muutama varakkaampi tilallinen. Samasta puutteesta kärsivät kaikki, joten katkeruutta toisten helpompaa elämää kohtaan ei suuresti ollut.

Kesällä 1868 pellot antoivat jälleen hyvän viljasadon, minkä vuoksi talvi 1869 oli edellisiin verrattuna helppo. Velkoja voitiin ruveta lyhentämään. Seurakuntalaiset olivat muutosten edessä, sillä he olivat anoneet lykkäystä vuonna 1865 annettuun asetukseen kunnallishallituksen perustamisesta maaseudulla. Nyt lykkäystä ei enää annettu, vaan härkää oli tartuttava sarvista. Vihdoin syyskuussa 1869 seurakuntalaiset istuivat kokoukseen ja kunnallishallituksen raamit alkoivat hahmottua. Kunnallishallituksen esimieheksi valittiin kauppamies Fredrik Sallinen. Seurakunnan papeille uuteen järjestelmään siirtyminen oli varmasti huojentava tapahtuma, sillä vaikeat katovuodet olivat vieneet kirkkoherra Rahminkin sairastuoteelle.

Vuodet 1865–1869 olivat seurakunnalle monella tavalla raskaat. Vuodet veivät hautaan ihmisiä ikään ja asemaan katsomatta. Vilja ei kasvanut sen enempää suurtilallisen kuin pienen torpparinkaan mailla. Vaivaisista pidettiin yhdessä huolta vaihtelevalla menestyksellä. Yhteisten toimien taustalla oli varmasti kaikilla huoli omasta selviytymisestä, minkä vuoksi huonompiosaisista pyrittiin pitämään huolta. Koskaan ei voinut tietää, milloin itse olisi päivittäistä hätäapuaan hakemassa.

Liite 1

Kuolleet, syntyneet ja vihityt Heinävedellä 1800-1869¹¹⁴

Kuolleet, syntyneet ja vihityt nälkävuosina 1865-1869¹¹⁵

	1865	1866	1867	1868	1869	Yhteensä
Kuolleet	184	419	216	708	120	1647
Syntyneet	190	212	229	141	212	984
Vihityt	38	45	52	56	69	260
Asukasluku	7136	6822	6987	6370	6456	

¹¹⁴ HSA I C SKL 1865–1869; I Eb VL 1865–1869; I F Kuolleet 1865–1869; MMA JPA Db I Vuosik. 1865–1869; Hämynen 1986, 113, 125, 129, 139.

¹¹⁵ HSA I C SKL 1865–1869; I Eb VL 1865–1869; I F Kuolleet 1865–1869; MMA JPA Db I Vuosik. 1865–1869.

LYHENTEET

diss.	akateeminen väitöskirja
FAT	Finlands Allmänna Tidning
Hist.tutk.	Historiallisia tutkimuksia
HSA	Heinäveden seurakunnan arkisto
ISA	Ilomantsin seurakunnan arkisto
JoMA	Joensuun maakunta-arkisto
JPA	Joroisten piirilääkäriin arkisto
KHL	Kuolleiden ja haudattujen luettelot
KinKirj	Kinkerikirjat
KirKuul	Kirkolliset kuulutukset ja ilmoitukset
KirPtk	Pöytäkirja kirkon- ja pitäjänkokouksista
MMA	Mikkelin maakunta-arkisto
Muut	Seurakunnasta muuttaneiden luettelot
MuuVk	Muut valtion viranomaisilta saapuneet kirjeet ja päätökset
RikLuet	Rikos- ja sakkoluettelot
SisMuut	Seurakunnan sisään muuttaneet
SKHST	Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia
SKL	Syntyneiden ja kastettujen luettelot
Virkak.	Virkakirjeiden toisteet
VL	Vihittyjen luettelot
Vuosik.	Vuosikertomukset

LÄHTEET

Painamattomat lähteet

Heinäveden seurakunnan arkisto	HSA
Kuolleiden ja haudattujen luettelo 1839-1888	I F
Luettelo sisäänjätetyistä muuttokirjoista 1841-1870	I Ba
Rikos- ja sakkoluetteloita 1829-1918	I Jh
Rippi-Kirja vv. 1860-1869	I Aa
Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1839-1870	I C
Vihittyjen luettelo 1839-1884	I Eb
Mikkelin Maakunta-arkisto	MMA
Heinäveden seurakunnan arkisto	HSA
Kinkeripöytäkirja	VII K
Kirkollisia kuulutuksia ja ilmoituksia 1852 – 1869	II Dc
Kirkollisten viranomaisten kirjeitä 1818 – 1870	II Ea
Muut valtion viranomaisilta saapuneet kirjeet ja päätökset 1822-1897	II Ec
Pöytäkirja kirkon- ja kirkkoneuvoston kokouksista vuosilta 1864-1888	II Ca
Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1848-1874	I Bb
Virkakirjeiden toisteet	II Da
Joroisten piirilääkäriin arkisto	JPA
Vuosikertomukset liitteineen 1859–1900	Db

Painetut lähteet

Porvoon tuomiokapitulin kiertokirjeet

1849–1870 Domkapitlets i Borgå cirkulärsbref. Borgå.

Colliander, O. I.

1910 Suomen kirkon paimenmuisto 19:n vuosisadan alusta nykyaikaan. I. SKHST 8:1. Helsinki.

Sanoma- ja aikakauslehdet

FAT Finlands Allmänna Tidning 1866–1869

Ilmarinen 1867, 1869

Tapio 1867

Tähti 1867

KIRJALLISUUS

Forsius, Arno

1986 Epidemioista, väestötapahtumista ja kuolinsyistä. – Suku ja tieto 3. Sukututkimuspäivien esitelmää 1982–1986. Suomen sukututkimusseuran julkaisuja 40. Pieksämäki.

Harmaja, Leo

1936 Mikkelin lääni 1831–1931. Vaiheiden ja kehityksen pääpiirteitä. Porvoo.

Hartikainen, Esko

- 2005 Heränneitä ja nukahtaneita. Kulttuuri, kontrolli ja herätys 1800-luvun alun Liperissä. *Bibliotheca Historica* 97. Diss. Joensuu. Helsinki.

Häkkinen, Antti

- 1988 Nälkävuosien sosiaalinen protesti. – Nälkä talous kontrolli. Näkökulmia kriisien ja konfliktien syntyyn, merkitykseen ja kontrolliin. Toim. Kari Pitkänen. Helsinki.
- 1991 ”Pernaan Lapuan tie tehtiin jauhonaalolla nälkävuosina”. Hätäaputyöt: epäonnistuiko valtiolta? – Kun halla nälän tuskan toi. Darmstadt.
- 1994 Vaikuttivatko väärät hätäaputoimet vuosien 1867–1868 suureen kuolleisuuteen? – ”Pane leipään puolet petäjäistä” – Nälkä- ja pulavuodet Suomen historiassa. Jyväskylän yliopiston Suomen historian laitoksen 14. – 15.6.1993 järjestämän kesäkurssin esitelmät. Suomen historian julkaisuja 19. Toim. Petri Karonen. Jyväskylä.
- 1995 Nälkä, valta ja kylä 1867–1868. – Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta. Toim. Pertti Haapala. Helsinki.

Häkkinen, Antti & Ikonen, Vappu et al.

- 1989 1860-luvun suuret nälkävuodet. Tutkimus eri väestöryhmien mielialoista ja toimintamalleista. Loppuraportti. Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitoksen tiedonantoja 21. Helsinki.

Häkkinen, Antti & Ikonen, Vappu et al.

- 1991 Kun halla nälän tuskan toi. Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet? Darmstadt.

Hämynen, Tapio

- 1986 Heinäveden historia I. Heinäveden historia vuoteen 1865. [Joensuu].

Ikonen, Vappu

- 1991 Kyse oli ennen kaikkea leivästä. ”On syöty kaikkea, joka vain on ollut kiveä pehmeämpää”. Ravintokysymys 1860-luvulla. – Kun halla nälän tuskan toi. Darmstadt.

Koskenvesa, Esko

- 2005 Porvoon hiippakunta 1721–1869. – Viipurin-Porvoon-Tampereen hiippakunnan historia. Helsinki.

Kotilainen, Hannu

- 1953 Heinäveden seurakunnan vaihteita. Kuopio.

Leppänen, Markku

- 1986 Seurakunta – yhteisöä koossapitävä voima. – Heinäveden historia I. Heinäveden historia vuoteen 1865. Joensuu.

Martikainen, Heimo

- 1989 Heinäveden historia II. Heinäveden historia kunnallisuudistuksesta (1865) nykypäiviin. Joensuu.

Murtorinne, Eino

- 1992 Suomen kirkon historia 3. Autonomian kausi 1809–1899. Porvoo.

Pekkarinen, Jukka

- 1988 Yhteiskunnallisten kriisien merkitys talouspolitiikan murroksissa. – Nälkä talouskontrolli. Näkökulmia kriisien ja konfliktien syntyyn, merkitykseen ja kontrolliin. Toim. Kari Pitkänen. Helsinki.

Pesonen, Niilo

1990 Piirilääkärinä Suomessa 1800-luvulla. Juva

Piirainen, Veikko

1958 Kylänkierrolta kunnalliskotiin. Savon ja Pohjois-Karjalan maaseudun vaivahoitotoiminta vaivashoidon murroskautena 1800-luvun jälkipuoliskolla. Hist. tutk. 49. Forssa.

Pitkänen, Kari

1991 Kärsimysten ja ahdingon vuosikymmen. 1860-luvun yleiskuva. – Kun halla nälän tuskan toi. Darmstadt.

Pitkänen, Kari J.

1993 Deprivation and disease. Mortality during the Great Finnish Famine of the 1860s. Publications of the Finnish Demographic Society 14. Helsinki.

Pulma, Panu

1994 Vaivaisten valtakunta. – Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Helsinki.

Puntanen, Pia

2001 Kunnallishallinto. – Savonrannan historia. Savonlinna.

Räsänen, Matti

2000 Tuusniemen pitäjänkirja. Pieksämäki.

Soikkanen, Hannu

- 1966 Kunnallinen itsehallinto kansanvallan perusta. Maalaiskuntien itsehallinnon historia. Helsinki.
- 1988 Poliitiikka vaiko talous protestiliikkeiden taustalla? – Nälkä talous kontrolli. Näkökulmia kriisien ja konfliktien syntyyn, merkitykseen ja kontrolliin. Toim. Kari Pitkänen. Helsinki.
- 1991 ”Siikajoella tehtiin pastorin paikka köyhäin koiksi”. Papit ja kansa hätäaikana. – Kun halla nälän tuskan toi. Darmstadt.

Soininen, Arvo M.

- 1954 Rantasalmen historia. Pieksämäki.

Tullinen, Antti

- 2010 Johan Jacob Rahm (1814–1894) herännäispappina ja kirkollisena vaikuttajana. Pro gradu – tutkielma. Joensuu.

Turpeinen, Oiva

- 1986 Nälkä vai tauti tappoi? Kauhunvuodet 1866–1868. Hist. tutk. 136. Diss. Helsinki. Jyväskylä.
- 1991 Näläntorjunta ja hyvinvointivaltion perusteet. Hallinto ja kansalainen Suomessa 1808–1905. Hallintohistoriallisia tutkimuksia 4. Helsinki.

Viipurin-Porvoon-Tampereen hiippakunnan historia

- 2005 Viipurin-Porvoon-Tampereen hiippakunnan historia 1554–2004. Helsinki.

Vuorinen, Heikki S.

- 2002 Tauti(n)en historia. Jyväskylä.
- 2006 Tautinen Suomi 1857–1865. Vaajakoski.

Väänänen, Kyösti

1995 Serafiimiritarien lääninlasaretista kuntayhtymän keskussairaalaksi. Heinolan -
Mikkelin lääninsairaala, Mikkelin keskussairaala 1795-1845-1965-1995.
Mikkeli.

Wirilander, Hannele

2008 Savon historia IV. Uudistuksiin heräävä Savo 1870–1918. Jyväskylä.

Wirilander, Kaarlo

2000 Savon historia III. Savo kaskisavujen kautena 1721–1870. Jyväskylä.